

TEKNOLOGISK
INSTITUT

Pluss- EPINION

efiko

SWOT-analyser om landbrug- og fødevareerhverv i Danmark – Målsætning 3.

At styrke den socio-økonomiske struktur i landområderne

Udarbejdet af

**TEKNOLOGISK
INSTITUT**

Pluss.

EPINION

efiko

Teknologisk Institut

Pluss Leadership

Epinion

Efiko

Udarbejdet for

Miljø- og Fødevareministeriet

Landbrugsstyrelsen

Foto forside

Pixnio.com

Billedet er i et offentligt domæne, ikke copyright-beskyttet, ingen rettigheder forbeholdt.

1. marts 2019

Indholdsfortegnelse

Indledning.....	1
Læsevejledning	2
Målsætning 3: At styrke den socio-økonomiske struktur i landområderne	4
Kontekstbeskrivelse	5
Den danske landbrugs- og gartnerisektor.....	7
Den danske skovbrugssektor.....	11
Styrkelse af den socio-økonomiske struktur i landområderne?	11
Målsætning G: At tiltrække unge landbrugere og fremme virksomhedsudviklingen i landdistrikterne	17
Forståelse af centrale begreber.....	18
Overordnede resultater fra SWOT-analysen.....	19
1. STYRKER	20
1.1. Landbruget er et vigtigt erhverv for økonomien i de danske landdistrikterne ..	20
1.2. Landbrug, skovbrug og fiskeri er betydningsfulde erhverv i landdistrikterne hvad angår antallet af arbejdspladser	21
2. SVAGHEDER.....	24
2.1. Der bliver færre og færre unge ejere af landbrugsbedrifter	24
3. MULIGHEDER.....	27
3.1. Danmark har et velfungerende og finmasket rådgivningssystem	27
3.2. Stigende udbud af bedrifter er en fordel for unge, der ønsker at etablere sig..	29
3.3. Nye ejerformer kan igangsætte en positiv erhvervsudvikling	31
3.4. Nye erhverv vil blomstre op i landdistrikterne	32
3.5. Ny jordfordeling kan forbedre landbrugets økonomi	35
3.6. Der er andre væsentlige erhverv end landbruget i landdistrikterne.....	37
3.7. Overlevelseshraten i landdistrikterne er relativt høj	38
3.8. Uddannelsessystemet leverer <i>på antal og kvalifikationer</i>	39
4. TRUSLER.....	42
4.1. Andelen af borgere i den erhvervsaktive alder falder i landdistrikterne	42
4.2. Der bliver færre og færre unge borgere i landdistrikterne	42
4.3. Generationsskiftet påvirkes af underliggende økonomiske forhold	43
4.4. Erhverv der fylder meget i landdistrikterne, er i tilbagegang	44
4.5. Finansiering af landbrugsbedrifter er en udfordring i landdistrikterne	45
4.6. Gældsbyrden i landbruget er høj – og stigende.....	47
4.7. Der etableres relativt få nye firmaer i landdistriktskommuner	49

Målsætning H: At fremme beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling i landdistrikterne, herunder bioøkonomien og bæredygtigt skovbrug

Forståelse af centrale begreber.....	52
Overordnede resultater fra SWOT-analysen.....	54
5. Beskæftigelse.....	56
5.1. Arbejdspladserne koncentrerer i byområderne	56
5.2. Beskæftigelsen koncentrerer i byområderne	57
5.3. Arbejdsstyrken i landdistrikterne er mobil.....	58
5.4. Styrkepositioner inden for industri, landbrug, skovbrug og fiskeri	60
5.5. Specialisering inden for primære erhverv og industri	62
5.6. Landdistrikterne er specialiserede i nedgangserhverv	64
5.7. Landdistrikterne har mindre godt fat i opgangserhverv	67
5.8. Visse landdistrikter har en styrkeposition inden for turisme.....	68
5.9. Danmark har god infrastruktur – både fysisk og digitalt.....	69
5.10. Beskæftigelsesmæssigt potentiale inden for bioøkonomi	70
5.11. Skovbrug er en branche i vækst	73
5.12. Mulighed for hjemmearbejdspladser	75
5.13. Deleøkonomi kan bidrage til nye løsninger i landdistrikterne	76
5.14. Fortsat centralisering reducerer beskæftigelsesmulighederne	77
6. Vækst.....	79
6.1. Danmark har en relativ lav grad af urbanisering	79
6.2. Befolkningen koncentrerer omkring de større byer.....	80
6.3. Faldende befolkningsudvikling blandt 0-24-årige	81
6.4. Landdistrikterne kan være i nedgang - også i kommuner i fremgang.....	82
6.5. Modurbanisering når ikke ud i landdistrikterne	83
6.6. Produktivitetsudviklingen halter efter i Landdistriktskommuner	84
7. Social inklusion	86
7.1. Danmark har relativt lav økonomisk ulighed.....	86
7.2. Nærdemokratiet står stærkt i landdistriktskommunerne	87
7.3. Borgerne i landdistriktskommuner arbejder frivilligt	88
7.4. Stor deltagelse i idrætsforeninger	89
7.5. Borgere i landdistriktskommuner er relativt trygge	90
7.6. Kun små forskelle i tillid til myndighederne	91
7.7. Borgere i landdistriktskommuner føler sig ensomme	92
7.8. Socialøkonomi er mindre udbredt i landdistrikter	93
8. Lokal udvikling	94

8.1.	Mange landdistrikter har langt til en ungdomsuddannelse	94
8.2.	Mange lægedækningstruede områder i landdistrikterne	95
8.3.	Digitale løsninger reducerer behovet for fysisk nærhed til services	96
8.4.	Centralisering øger afstanden til services for borgere i landdistrikter	97
8.5.	Boligpriserne i landdistriktkommuner sakker bagud	99
8.6.	Vanskelig adgang til finansiering i landdistrikterne	100
8.7.	Tilpasning af boligmassen kan øge landdistrikternes attraktivitet	101
Målsætning I: At forbedre det europæiske landbrugs reaktion på samfundets krav til fødevarer og sundhed, herunder kravene til sikre, nærende og bæredygtige fødevarer, madspild samt dyrevelfærd		103
	Forståelse af centrale begreber	104
	Overordnede resultater fra SWOT-analysen	105
9. Krav til fødevareproduktionen og graden hvormed dansk landbrug agerer i overensstemmelse hermed		107
9.1.	Danmark har en stigende gruppe af kritiske forbrugere	107
9.2.	Forbrugerne efterspørger bæredygtig fødevareproduktion	109
9.3.	Forbrugerne går op i dyrevelfærd	110
9.4.	Forbrugerne efterspørger sunde fødevarer	111
9.5.	Danmark har et højt niveau af fødevarer sikkerhed	112
9.6.	Der findes indikatorer på, at Danmark i visse henseender har en bæredygtig produktion af fødevarer	113
9.7.	Danmark er inde i en positiv udvikling ift. dyrevelfærd	115
9.8.	Landbrugs- og fødevareområdet har en høj andel højværdiproduktion	116
10. Organiseringen af dansk landbrug		118
10.1.	Rådgivningssystemet hjælper med produktionsomstilling	118
10.2.	Danmark har et stærkt forsknings- og udviklingsmiljø inden for fødevarer ...	119
10.3.	Organisationen af dansk landbrug udfordrer direkte forbrugerkontakt	120
10.4.	Landbruget har begrænsede finansieringsmuligheder	121
10.5.	Der er et relativt svagt iværksætttermiljø inden for fødevarer	122
10.6.	Mange danske fødevarevirksomheder har begrænset udviklingskapacitet	124
10.7.	Nye organiseringer styrker markedets signaler	125
10.8.	Nye ejerformer kan være en vej til kapitaladgang	126
BILAG A – KOMMUNEOVERSIGT		128
BILAG B – OM DE FIRE SKALAER FOR SKØN		129
	Skalaer	129
	Styrkeskala	129
	Påvirkningsskala	130

Potentialeskala	130
Forudsigelighedsskala	131
Referencer – kontekstbeskrivelse i indledningen	132
Referencer – G-I.....	133

Indledning

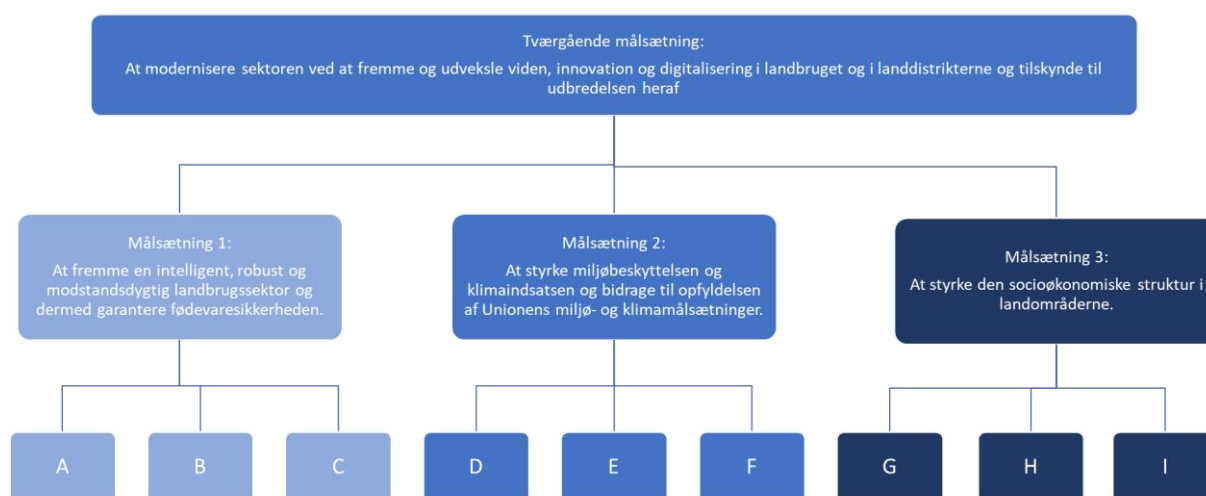
Denne rapport indeholder SWOT-analyser for den overordnede målsætning 3 om "At styrke den socio-økonomiske struktur i landområderne" og for de tre specifikke målsætninger:

- A. Målsætning G: *At tiltrække unge landbrugere og fremme virksomhedsudviklingen i landdistrikterne.*
- B. Målsætning H: *At fremme beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling i landdistrikterne, herunder bioøkonomien og bæredygtigt skovbrug.*
- C. Målsætning I: *At forbedre det europæiske landbrugs reaktion på samfundets krav til fødevarer og sundhed, herunder kravene til sikre, nærende og bæredygtige fødevarer, madspild samt dyrevelfærd.*

De enkelte målsætninger - overordnede som specifikke - er defineret af EU-Kommissionen og dækker hele den kommende fælles landbrugspolitik (CAP). Hvert medlemsland skal udarbejde en SWOT-analyse pr. målsætning og en behovsanalyse som efterfølgende skal ligge til grund for de fremtidige strategiske beslutninger omkring prioritering af den danske indsats under CAP'en, herunder udmøntningen af de specifikke støtteordninger mm. For bedst at kunne understøtte denne beslutningsproces skal SWOT-analyserne præsentere og udgøre et bredt vidensgrundlag og er derfor holdt på et tilsvarende bredt, overordnet niveau uden stillingtagen til den specifikke udmøntning af de efterfølgende indsatser.

Det har været et ledende princip i arbejdet med de 9 specifikke målsætning og de tre overordnede målsætninger, at de har skulle spille ind i og komplimentere den tværgående målsætning om *at modernisere sektoren ved at fremme og udveksle viden, innovation og digitalisering i landbruget og i landdistrikterne og tilskynde til udbredelsen heraf*. Figuren nedenfor viser sammenhængene mellem de enkelte målsætninger.

Figur 1 Sammenhæng mellem de forskellige målsætninger

Læsevejledning

Der ligger en række præmisser til grund for udvikling af de enkelte SWOT-analyser. Præmisserne er afstemt med LBST:

- Fokus på kvantitative data som er suppleret med viden af mere kvalitativ karakter
- Placering efter hvorvidt CAP'en kan påvirke målsætningen: S- og W-elementer kan påvirkes af CAP'en, mens O og T i højere grad er eksterne forhold, som CAP'en ikke kan påvirke
- Fokus på hvor handlemulighederne gennem CAP'en (påvirkelighed) er størst / størst effekt af indsatser
- Hensyn til særlige danske karakteristika såsom rådgivningssystemet og andelsstrukturen
- Undgå i videst mulige omfang overlap ift. indholdet i de enkelte målsætninger
- Nuancer til de viste datafigurer bør medtages og fremgå af teksten
- Til hver illustration/figur angives, hvorvidt perspektivet er nationalt eller internationalt, da det har betydning for placeringen af hypotesen i SWOT'en

Processen for udvikling af SWOT-analyserne har været som følger:

1. Konsulentteamet har udarbejdet en række hypoteser til hver af de ni målsætninger, som er fremsendt til Landbrugsstyrelsen sammen med en række forslag til datakilder.
2. Landbrugsstyrelsen har kommenteret på hypoteserne med fokus på at fjerne, tilføje og justere hypoteser og datakilder.
3. Konsulentteamet har revideret hypoteserne på baggrund af Landbrugsstyrelsens kommentarer og udarbejdet en SWOT-analyse for den aktuelle målsætning.

Endelig er der aftalt en proces for vurdering af SWOT-elementerne til målsætningerne:

- Styrke – Status for påvirkning af målsætning i dag
- Påvirkningsmulighed – CAP'ens mulighed for påvirkning over 5-7 år
- Potentiale – påvirkning af målsætning over længere tid 15-20 år
- Forudsigelighed – sandsynlighed af perspektivet
- Perspektiv – Er der anlagt et nationalt eller internationalt perspektiv.

I bilag B er der en oversigt over skaleringen fra 1–5 stjerner.

Hvorvidt et forhold er en styrke, svaghed, mulighed eller trussel har vi ladet bestemme af, om det pågældende forhold kan påvirkes eller ikke påvirkes gennem de instrumenter, som CAP'en rummer. Hvis forholdet lader sig påvirke, er det vurderet som en styrke eller en svaghed. Hvis det ikke lader sig påvirke, er det vurderet som en mulighed eller en trussel. Denne tilgang er valgt for at SWOT-analysen så direkte som muligt kan lede over i en nationale prioritering og strategi.

Tabel 1 Påvirkelighed af CAP

	"Fordel for SWOT elementet"	"Ulempe for SWOT elementet"
Mulighed gennem CAP	S	W
Ikke muligt gennem CAP	O	T

En række af de forhold, som SWOT-analysen behandler, har relevans for flere af de målsætninger, som analysen er bygget op over. Derfor kan det samme forhold blive behandlet flere gange, og det kan være nødvendigt at læse flere steder for at få den fulde belysning af et givet emne. Dette er valgt for at reducere antallet af gentagelser i en analyse, der samlet set er ganske omfattende (SWOT-analysen omfatter samlet set 158 forskellige hypoteser med tilhørende små analyser).

Det betyder også, at et forhold set i ét perspektiv kan blive behandlet og vurderet på én måde (f.eks. som en styrke), mens det samme forhold set i et andet perspektiv principielt kan blive vurderet anderledes (f.eks. som en mulighed eller en trussel).

Herunder fremgår en oversigt over de forhold, der indgår i flere af SWOT-analyserne, og hvor det derfor kan være nødvendigt at læse flere steder for at kunne danne sig et samlet billede af forholdet.

	Målsætning 1 + A,B,C	Målsætning 2 + D,E, F	Målsætning 3 + G, H, I
Landbrugets organisering			
Rådgivningssystemet			
Forskning og udvikling			
Landbrugets gældssituation			
Investeringsniveau			
Skovbrug			
Økologiske produktion			
Bæredygtighed, biodiversitet m.v.			
Unge landbrugere			
Teknologiske muligheder			

Målsætning 3: At styrke den socio-økonomiske struktur i landområderne

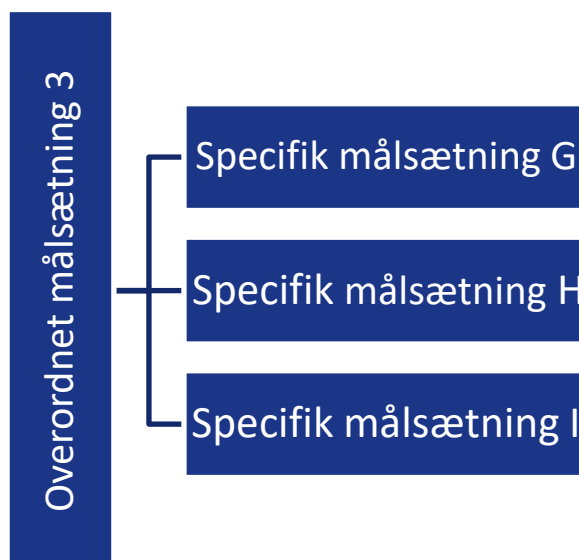
Den overordnede målsætning 3 omkring "At styrke den socio-økonomiske struktur i landområderne" (to strengthen the socio-economic fabric of rural areas) handler om, at CAP'en skal være med til at understøtte, at landbrugssektoren i de enkelte medlemslande ses som en integreret del af udviklingen i landområderne.

Målsætning 3 belyses gennem de tre SWOT-analyser, som EU har udviklet for de tre specifikke målsætninger:

- G. *At tiltrække unge landbrugere og fremme virksomhedsudviklingen i landdistrikterne.*
- H. *At fremme beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling i landdistrikterne, herunder bioøkonomien og bæredygtigt skovbrug.*
- I. *At forbedre det europæiske landbrugs reaktion på samfundets krav til fødevarer og sundhed, herunder kravene til sikre, nærende og bæredygtige fødevarer, madspild samt dyrevelfærd.*

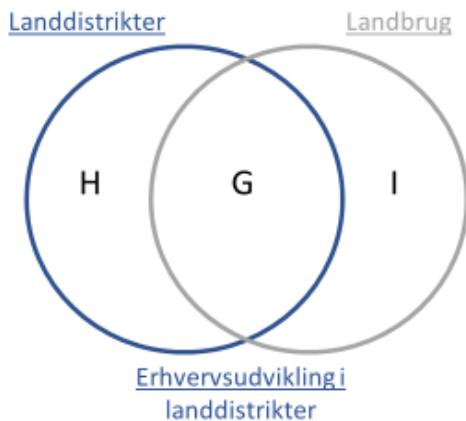
Målsætning 3 anses, med andre ord, som en syntese af de tre specifikke målsætninger G, H og I. Logikken er vist i figuren nedenfor.

Figur 2 Sammenhæng mellem den overordnede målsætning og de specifikke målsætninger

På tværs af målsætning G, H og I er der tre overordnede fokusområder. For det første et fokus på udvikling af landdistrikterne generelt. For det andet et mere specifikt fokus på landbruget, som også er vigtigt for den socioøkonomiske struktur i landdistrikterne. Og endelig et fokus på erhvervsudvikling i landdistrikterne generelt. Figuren nedenfor illustrerer disse tre fokusområder, samt hvor de tre specifikke målsætninger og SWOT-analyser placerer sig.

Figur 3 Sammenhæng mellem de tre specifikke målsætninger

Altså har målsætning H primært fokus på landdistrikternes generelle udvikling, mens målsætning I udelukkende fokuserer på landbrugets reaktions- og tilpasningsevne. Disse to målsætninger kræver således ikke nærmere afgrænsning fra hinanden. Målsætning G indeholder imidlertid elementer fra begge fokusområder, da der her er fokus på virksomhedsudvikling i landdistrikterne samt på generationsskifteproblematikken i dansk landbrug. For at afgrænse SWOT-analyserne af målsætning G og H, har målsætning G ift. landdistrikter primært fokus på virksomhedsrettet vækst, mens SWOT-analysen af målsætning H primært fokuserer på vækst i befolkningen. Der vil dog være enkelte overlap, f.eks. ift. en beskrivelse af erhvervsstrukturen, da denne er relevant for begge målsætninger.

Afgrænsningen mellem målsætning G og I er mere klar. Hvor målsætning G ift. landbrug udelukkende fokuserer på generationsskifteproblematikken, har målsætning I mere generelt fokus på landbrugets tilpasnings- og reaktionsevne, hvilket altså rækker ud over generationsskifteproblematikken. Herudover hænger målsætning I også sammen med den overordnede målsætning 1 og de specifikke målsætninger A-C, da landbrugets reaktions- og tilpasningsevne f.eks. påvirker landbrugets modstandsdygtighed og konkurrenceevne. Samtidig har et forhold som landbrugets placering i værdikæden betydning for landbrugets tilpasnings- og reaktionsevne. Det er således vanskeligt at lave en klar afgrænsning mellem disse målsætninger. Vi har bestræbt os på at reducere overlap, men har vurderet at det er vigtigere at hver SWOT-analyse kan læses uafhængigt af de øvrige, end at undgå ethvert overlap.

Inden målsætning 3 og de specifikke målsætninger G-I analyseres, gives der et kort overblik over hvor den danske skov- og landbrugssektor befinder sig i dag.

Kontekstbeskrivelse

Dette afsnit og de næste to er i høj grad baseret på EU kommissionens liste over kontekstindikatorer. Det er et krav, at de afdækkes og beskrives som en del af SWOT-analysen.

Den danske geografi og demografi

Danmark har et samlet areal på 42.925 km² og en kystlinje, der udgør 8.509 km¹. 62% af det samlede areal benyttes til landbrug og det danske skovareal udgør 14,5 % af landets areal (KU, Skove og Plantager, 2017).

Med udgangen af 2018 var den danske befolkning på 5.806.015 indbyggere. Befolkningstallet har været stigende i de senere år. Det skyldes både, at der fødes flere end der dør, og at indvandringen er større end udvandringen. I 2017 udgjorde de 0-19 årige 22,8% af befolkningen, de 20-59 årige udgjorde 52,2% og 60+ årige 25%.

BNP pr. indbygger (opgjort med EU28=100 og i € i købekraftsparitet - PPS) lå i 2016 for Danmark på 124.

I Danmark bor der 134 personer pr. km². Befolkningstæthed opgjort pr. land (EU28=100) lå Danmark i 2016 på 115,9 mod fx Finland på 15,4 og Sverige med 20,7. I den anden ende befinder Holland sig med 423.

Beskæftigelse

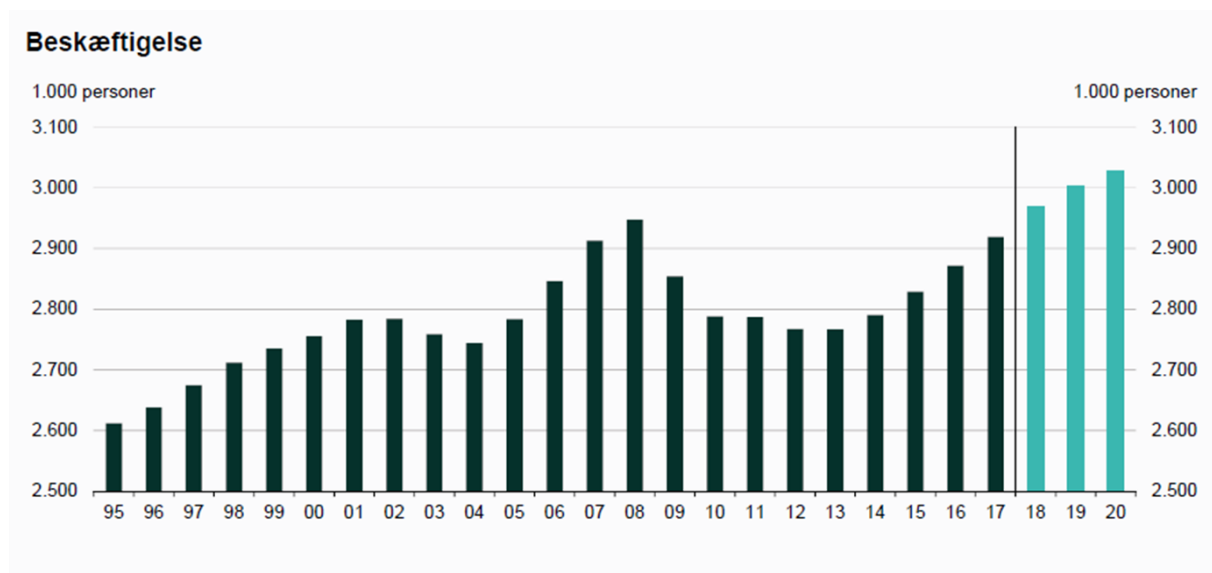
Det danske arbejdsmarked er inde i en positiv udvikling, og der er, ifølge Økonomisk Redegørelse for 2018, udsigt til yderligere fremgang i de kommende år. Efter flere års vækst er der i dag knap 3 mio. i beskæftigelse i Danmark. Siden 2014 er der kommet omtrent 40.000 flere i beskæftigelse om året. Tempoet ventes, ifølge Økonomisk Redegørelse for 2018, at aftage en smule, i takt med at både kapacitetspresset og rekrutteringsudfordringerne stiger. Udviklingen er primært drevet af den private beskæftigelse. Det betyder også, at ledighedsprocenten er lav, på omkring 3,9% (DST, jan 2019). Ifølge DST var der i 2016 i alt 33.555 beskæftigede lønmodtagere inden for landbrug og gartneri. Der er ca. 5.500 årsværk beskæftiget i skovbruget og omkring 23.000 årsværk beskæftiget i skovbruget og træindustrien i alt (Danmarks Nationale Skovprogram, 2018).

I industrien og landbrug, skovbrug og fiskeri samt offentlig administration, undervisning og sundhed har udlændinge udgjort en forholdsvis stor andel af den samlede beskæftigelsesfremgang. I landbruget er antallet af lønmodtagere med dansk oprindelse aftaget, og beskæftigelsesfremgangen har udelukkende været drevet af udlændinge (Økonomisk Redegørelse, Økonomi- og Indenrigsministeriet, dec. 2018).

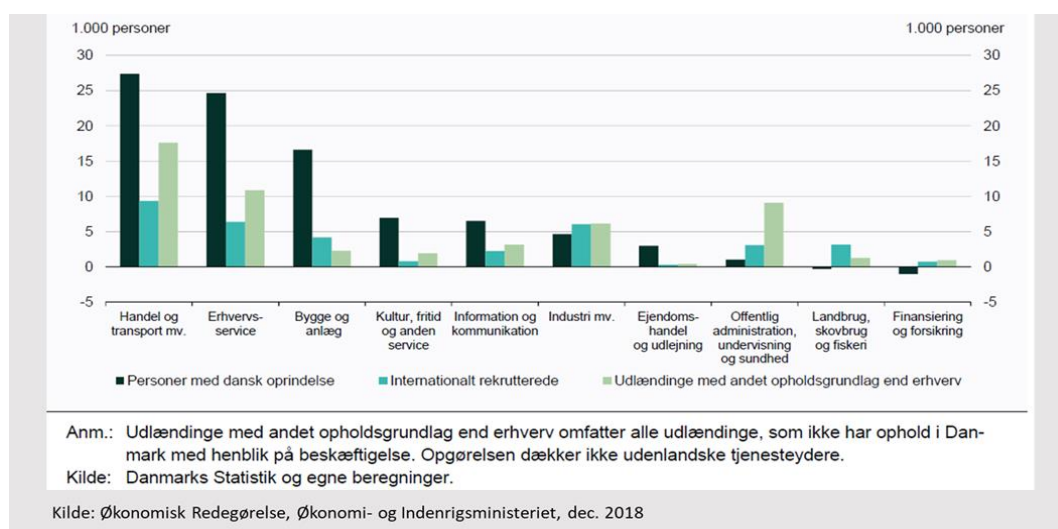
¹ Dette og de næste afsnit bygger på data fra Danmarks Statistik

Figur 4 Beskæftigelse i Danmark, dec., 2018

Kilde: Økonomisk Redegørelse, Økonomi- og Indenrigsministeriet, dec. 2018

Figur 5 Beskæftigelsesfremgang siden 1. kvartal 2013 fordelt på branche

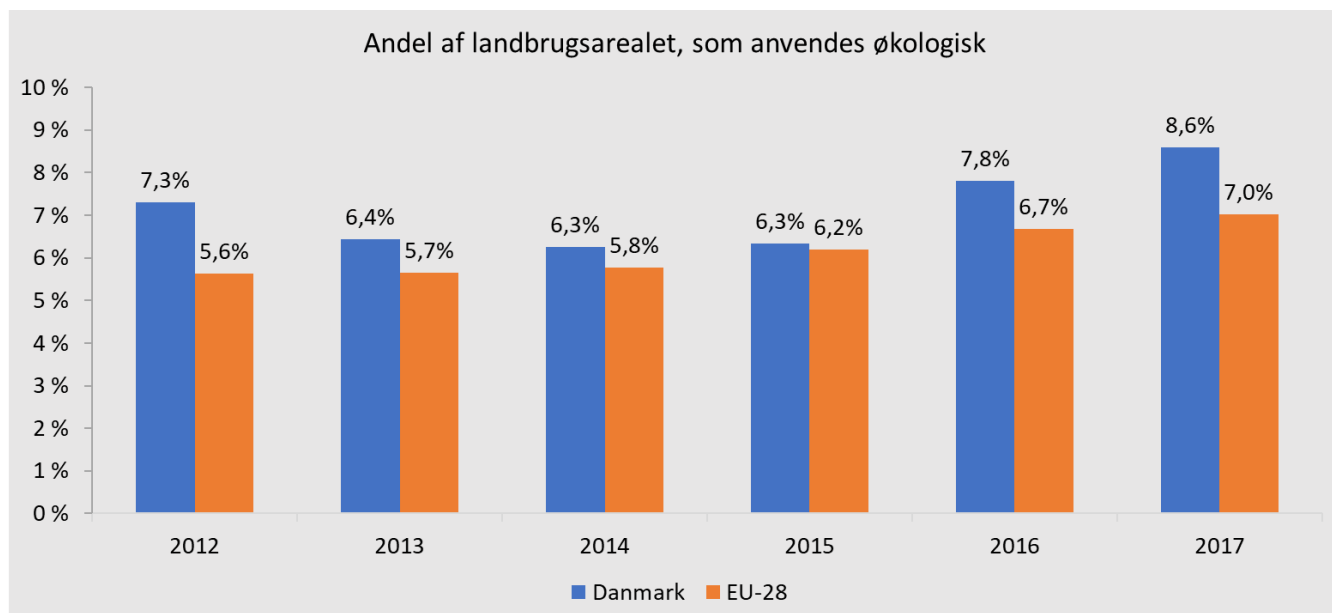

Den danske landbrugs- og gartnerisektor

Landbrugsarealet udgør ca. 62% af landets samlede areal i 2017. Korn udgør 54% af landbrugsarealet efterfulgt af græs og grønfoder med 28% og raps med 7% (DST).

Andelen af det samlede landbrugsareal, der anvendes til økologisk jordbrug, udgjorde i 2017 i alt 8,6%, hvilket ligger over niveauet i EU28. Her lå gennemsnittet i 2017 på 7%.

Figur 6 Andel af landbrugsarealet, som anvendes økologisk

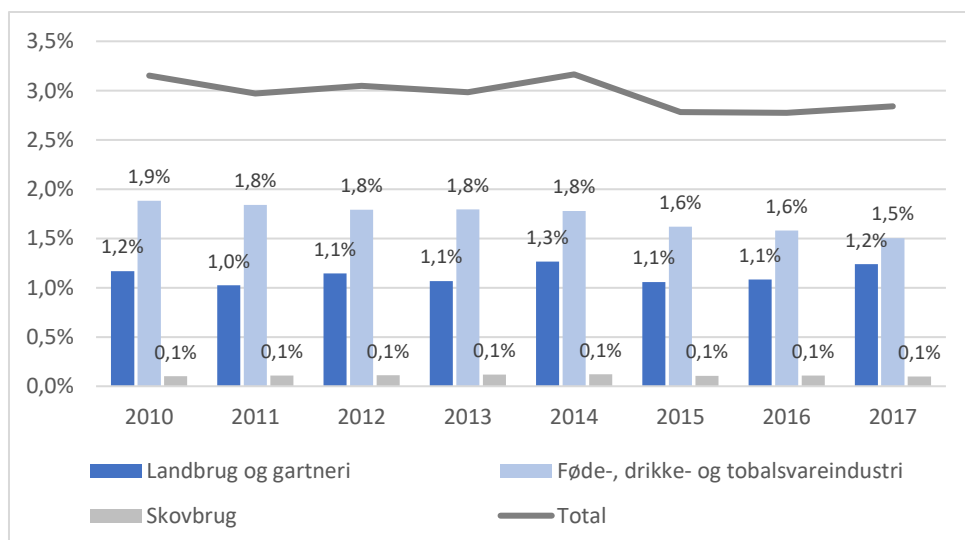

Kilde: Eurostat, Share of organic crop area out of the total utilised agricultural area [org_cropar]

Bruttoværditilvækst og eksport

Bruttoværditilvæksten for landbrug og gartneri (primære jordbrug) har i årene 2010 - 2017 kontinuerligt udgjort omkring 1,2% af den samlede bruttoværditilvækst i Danmark. I absolutte tal var det i 2006 21,5 mia. kr., i 2011 19,4 mia.kr. og i 2017 24,9 mia.kr. Skovbrug har udgjort 0,1%. Altså en meget stabil situation for begge sektorer. Aktiviteten i det primære jordbrug danner grundlag for en betydelig fremstillings- og forarbejdningsvirksomhed med fødevarer, således at fødevarerhvervenes samlede bruttoværditilvækst udgør omkring 4% (51 mia. kr. i 2017) af den samlede bruttoværditilvækst i Danmark. Igen en forholdsvis stabil situation jf. nedenstående figur.

Figur 7 Bruttoværditilvækst 2010–2017 – andel af Danmarks samlede bruttoværditilvækst

Kilde: DST, tabellen NABP117

Figuren nedenfor viser hvor meget aktivitet der er til Føde, Drikke- og tobaksvareindustrien fra landbrug, skovbrug og fiskeri (tilgang). Som det fremgår, ligger det stabilt på omkring 53%.

Tabel 2 Tilgang fra Landbrug, skovbrug og fiskeri til Føde-, drikke- og tobaksvareindustri (mio. kr. og procent)

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
I alt-(Tilgang)	81884,152	83215,413	85635,354	83126,523	79541,133	78243,442	80722,798
Landbrug, skovbrug og fiskeri-(Tilgang)	42359,22	43896,82	45723,752	44136,709	39770,831	39084,61	42829,481
Procent	52%	53%	53%	53%	50%	50%	53%

Note: Beløbende er opgjort i løbende priser.

Kilde: DST, tabel NIO1F

På trods af, at landbrugs- og fødevarerektoren har en stor eksportværdi, er eksporten af landbrugsprodukter steget i mindre grad end den øvrige eksport af varer. Dette sagt så er eksporten helt central for erhvervet. Fødevareklyngen eksporterede for ca. 166 mia. kr. i 2017. Heraf var 118 mia. kr. fødevarer, 35 mia. kr. var biobaserede produkter og 13 mia. kr. var agroteknologi. Det svarerede til ca. 25% af den samlede vareeksport fra Danmark. De største eksportmarked var Tyskland, som aftog varer for 28,6 mia. kr. i 2017. Næststørste marked er Sverige, som aftog 9 pct. af fødevareklyngens eksport, svarende til 14,9 mia. kr. Ses der på eksportvarer så er den største eksportvare smågrise og forarbejdet grisekød, som udgør en værdi af 32,0 mia. kr. Herefter følger fisk og skaldyr og mejeriprodukter, som eksporteres til en værdi på hhv. 24,3 mia. kr. og 21,2 mia. kr. (Landbrug & Fødevarer, Fakta om fødevareklyngen).

Antal bedrifter, gartnerier og driftsgrene

Antallet af landbrugsbedrifter (heltids- og deltidsbedrifter), som indgår i Danmarks Statistiks regnskabsstatistik², var i 2016 i alt 29.175, og for 2017 var det i alt 27.837. Et fald på 1.338 bedrifter på et år. Antallet af heltidsbedrifter ventes, ifølge SEGES, reduceret til ca. 7.000 bedrifter i 2025 fra 9790 heltidsbedrifter i 2017 (SEGES, Strukturudvikling i dansk landbrug 2016-2025). Af de i alt 9790 heltidsbedrifter i 2017 var 587 økologiske heltidsbedrifter og 670 gartnerier. De 670 gartnerier er fordelt som vist nedenfor.

Tabel 3 Antal gartnerier

Potteplanter	Væksthus-grøntsager	Frilands-grøntsager	Frugt og bær	Planteskoler	I alt
180	61	120	164	104	670

Kilde: DST, JORD2,

Tabellen nedenfor viser hvorledes fordelingen af bedrifter i forhold til udvalgte driftsformer.

² DST's regnskabsstatistik dækker bedrifter på min. 10 ha. eller en omsætning på min 15.000 €.

Tabel 4 Bedriftsgrenes andel af antal bedrifter og samlet dyrket landbrugsareal

Driftsformer	Antal bedrifter
Malkekvæg, konventionel drift	2509
Malkekvæg, økologisk drift	317
Andet kvæg, konventionel drift	319
Andet kvæg, økologisk drift	47
Svin, konventionel drift	2208
Svin, økologisk drift	34
Planteproduktion, konventionel drift	2597
Planteproduktion, økologisk drift	116

Kilde: DST, JORD2

Faldet i antal bedrifter er et udtryk for strukturudvikling, hvor det samlede landbrugsareal samles på færre men større (heltids)bedrifter. En gennemsnitlig heltidsbedrift drev ca. 29 ha. i 1973. Siden er den vokset til 186 ha. i 2016. Herfra ventes en gennemsnitlig vækst på ca. 6 ha. pr. år til 252 ha. i 2025. Også deltidsbedrifter forventes at vokse (SEGES, Strukturudvikling i dansk landbrug 2016-2025).

I 2017 udgjorde bedrifter med kvæg ca. 23% af det samlede landbrugsareal, mens bedrifter med svin udgjorde 14% og planteavl 49%. Pelsdyr står for ca. 1% jf. tabellen nedenfor.

Frem mod 2025 ventes andelen af bedrifter med kvæg og svin at falde, mens andelen med planteavl og mink ventes at stige lidt (SEGES, Strukturudvikling i dansk landbrug 2016-2025).

Tabel 5 Bedriftsgrenes andel af antal bedrifter og samlet dyrket landbrugsareal

Bedriftsgrene	Andel af antal bedrifter	Andel af samlet dyrket landbrugsareal
Planteavl	51%	49%
Svin	6%	14%
Kvæg	19%	23%
Fjerkræ	1%	1%
Pelsdyr	4%	1%
Øvrige	20%	12%
Total	100%	100%

Kilde: DST (2017)

Note: 'Øvrige bedrifter' dækker over bedrifter med blandede husdyrhold, bedrifter med øvrige grovfoderædende husdyr samt landbrug, hvor afgrøder og husdyr har omtrent samme økonomiske betydning. Tabellen indeholder både deltids og heltidsbedrifter.

Antallet af malkekøer var i 2017 på lidt under 600.000 – helt nøjagtig 570.038 – et forholdsvis stabilt niveau siden 2009, mens svinebestanden i Danmark udgjorde 12,9 mio. svin i august 2018. Det højeste antal siden 2008 (DST).

Den danske skovbrugssektor

Den danske skovbrugssektor er tæt knyttet til landbrugssektoren og spiller en afgørende rolle, hvad angår arealanvendelse og forvaltningen af naturressourcerne i de danske landdistrikter. En betydelig del af det danske skovareal ligger under virksomheder, der branchemæssigt hører til som landbrug, og skovbruget danner dermed grundlag for økonomisk diversificering i landdistrikterne. I overensstemmelse hermed har landdistriktsprogrammet de senere år været det vigtigste instrument til gennemførelse og finansiering af skovforanstaltninger, selvom skovbrug ikke i traditionel forstand er omfattet af den fælles landbrugspolitik.

Ifølge skovloven kan staten yde tilskud til bæredygtig skovdrift i eksisterende skove og til tilplantning af private landbrugsarealer (skovrejsning). Med bæredygtig skovdrift forstås: *"Forvaltning og brug af skove og skovområder på en måde og i et tempo, som vedligeholder deres biodiversitet, produktivitet, genvækstevne, vitalitet og deres mulighed for at opfylde nutidens og fremtidens relevante økologiske, økonomiske og sociale funktioner på lokalt, nationalt og globalt plan, og som ikke er skyld i ødelæggelse af andre økosystemer"*. (Forest Europes definition af bæredygtig skovdrift, som Danmark har tilsluttet sig). Dette er i målsætning H operationaliseret via begrebet om ægte opsparing fra Det Miljøøkonomiske Råd.

Både tilskud til bæredygtig skovdrift, herunder tilskud til at sikre skovnaturtyper og -arter i overensstemmelse med Natura 2000-planer, og skovrejsning indgår i det danske landdistriktsprogram. Privat skovrejsning er et af de kollektive kvælstofvirkemidler, og ordningen er dermed målrettet implementering af Vandrammedirektivet.

Det danske og internationale fokus på bæredygtig skovdrift og forøgelse af skovarealet afspejler, at skovene netop har en lang række styrker og potentialer: Skovbruget har således potentiale for at skabe arbejdspladser, bidrage med bæredygtig produktion af biomasse, til at lagre klimagasser, fortrænge fossilt brændstof, beskytte vandmiljø og biodiversitet, samt sikre natur- og rekreative værdier og tilbyde gode oplevelser for friluftslivet.

Styrkelse af den socio-økonomiske struktur i landområderne?

De tre SWOT-analyser tegner et billede sammensat billede af udviklingen i landområderne. Det er umiddelbart en høj sammenhængskraft i landområderne. Befolkningen har generelt lidt lavere indkomst end i byområderne, men da leveomkostningerne generelt er lave, så er den disponible indkomst generelt høj og mindst på højde med situationen i byområder. Sammenhængskraften i landområderne fremtræder også stærk. Valgdeltagelsen er generelt høj, der er høj deltagelse i foreningslivet, befolkningen i landområderne er trygge og deltager i høj grad i frivilligt arbejde. Alt sammen forhold der typisk forbindes med social

kapital, der således generelt er højere i landområderne end i byområderne. Samtidigt udhules befolkningsgrundlaget imidlertid løbende. De unge flytter væk for at uddanne sig og kommer kun i begrænset omfang tilbage. I den forbindelse spiller det også ind, at der bliver færre og færre unge ejere af landbrugsbedrifter. Samlet set kan den socio-økonomiske situation i de danske landområder siges fortsat at være ok. Forskellene mellem land og by er generelt ikke bekymrende store – endnu. Men den socio-økonomiske struktur er under pres i landområderne, og den nuværende udvikling skal vendes, hvis ovenstående vurderinger ikke skal skrives om næste gang, der skal laves SWOT-analyser som grundlag for CAP'en.

På tværs af de tre specifikke SWOT-analyser er der identificeret en række styrker, svagheder, muligheder og trusler, der til sammen danner grundlag for at belyse den overordnede målsætning om at styrke den socio-økonomiske struktur i landområderne.

På tværs af de tre analyser fremstår følgende forhold som særlige **styrker**.

Der er generelt gode vilkår for at drive erhverv i de danske landdistrikter. Der er en god digital og fysisk infrastruktur, der gør det muligt at drive virksomhed og for borgere at nå arbejdspladser inden for rimelig transporttid. Nyetablerede virksomheder i landdistrikter har den højeste overlevelsesrate, og virksomhederne vedbliver i højere grad end i andre dele af landet med at have hovedsæde i de kommuner, hvor de bliver etableret. Der skabes og fastholdes således til stadighed nye arbejdspladser i landdistrikterne.

Danmark har en meget høj grad af økonomisk lighed, der indebærer at langt de fleste er inkluderet i samfundet og er en del af fællesskaberne. Den høje grad af inklusion slår også igennem i forhold som høj valgdeltagelse, og at borgerne i landdistrikter i højere grad end i andre dele af Danmark er medlemmer af idrætsforeninger og arbejder frivilligt. Analysen viser også en høj grad af tryghed blandt borgere, der er bosat i landdistrikter. Ovenstående forhold er blandt de, der indgår i begrebet social inklusion, og som peger på et generelt højt niveau af social inklusion i landdistrikterne.

Fremvæksten af en stadig større middelklasse i mange lande kombineret med øget urbanisering kan generelt forventes at føre til en øget efterspørgsel på animalske produkter og herunder i høj grad importerede produkter, der generelt forbindes med højere kvalitet end de lokalt producerede varer. Danmarks fremskudte i forhold til omstillingen til bæredygtige fødevarer og positive udvikling ift. dyrevelfærd kan forventes at forstærke den danske konkurrencekraft og position på en række eksportmarkeder efterhånden som disse forhold bliver prioriteret af den fremvoksende internationale middelklasse. Herhjemme er det overvejende byboerne, der trækker den økologiske omstilling og som prioriterer at betale en merpris for fødevarer fremstillet med høj dyrevelfærd.

Imidlertid har analyserne også identificeret en række **svagheder i landdistrikterne**.

Mange landbrug befinder sig i en virkelig presset økonomisk situation, og mange landmænd oplever som følge heraf begrænsede finansieringsmuligheder. Strukturudviklingen i landbruget med færre og større bedrifter indebærer, at det kræver en stadigt større investering at erhverve et landbrug, hvorved det bliver stadigt vanskeligere at overtage eksisterende bedrifter. Gældsbyrden er endvidere stigende, hvilket øger landbrugets sårbarhed over for udsving i renteniveauet, der dermed hurtigt kan ændre hele udviklingen og dynamikken i dansk landbrug.

Dernæst kan der identificeres en generel og uophørlig centralisering og urbanisering, der vedvarende udhuler landdistrikterne og vanskeliggør fastholdelsen af en sund og bæredygtig udvikling. F.eks. koncentreres arbejdspladser og beskæftigelsen i stigende grad i byområderne. Landdistrikterne har ikke godt fat i nye væksterhverv, der kan skabe nye arbejdspladser, og en lav etableringsrate overtrumfer effekten af en høj overlevelseshastighed blandt iværksættere. Der er ligeledes et svagt iværksætttermiljø inden for fødevarer. Produktivitetsudviklingen i landdistrikterne er mindre positiv end i byerne, hvilket igen afspejler en specialisering i erhverv, der er udfordrede. Dog er der både i landbrug og industri en positiv vækst i arbejdsproduktiviteten og bruttoværditilvæksten.

En større andel af befolkningen føler sig ensomme i landdistrikterne, hvilket går lidt op imod den høje sociale inklusion, som vi fandt som en styrke i landdistrikterne. Ligeledes har befolkningen her en lavere grad af tillid til offentlige myndigheder end i landet som helhed.

Boligpriserne i landdistrikterne udvikler sig mindre positivt end i byer og byområder, hvilket hele tiden øger prisforskellen mellem køb af bolig i landdistrikter og i byområder. Dette fører igen til, at finansieringsmulighederne er mere begrænsede, hvorved det bliver vanskeligt for mange at få råd til at købe et hus, hvorved priserne på huse falder og en ond spiral kan tage sin begyndelse.

Blandt **muligheder der kan forfølges**, kan følgende forhold fremhæves. Der er et stigende antal bedrifter til salg, hvilket åbner muligheder for unge, der ønsker at etablere sig. I den forbindelse kan man også meget vel forestille sig, at nye ejerformer vil manifestere sig tydeligere og gøre det muligt at drive landbrug uden selv at skulle erhverve en hel ejendom.

I forlængelse heraf kan man forvente, at nye erhverv vil blomstre op og tilføre nye jobmuligheder i landdistrikterne. Det kan være inden for bæredygtig og aktiv turisme, inden for Bioøkonomi, der indebærer et stort beskæftigelsesmæssigt potentiale ligesom der er fremgang og vækst i skovbruget. Ligeledes kan nye forbrugerkrav åbne muligheder for de landmænd, der fanger de nye strømninger og formår at agere hensigtsmæssigt på dem. I den forbindelse kan det stærke danske forsknings- og udviklingsmiljø samt ikke mindst det fintmaskede danske rådgivningssystem bidrage til, at flest mulige udnytter mulighederne og undgår faldgruberne. Denne udvikling vil kunne understøttes af den stigende gruppe kritiske forbrugere, der udfordrer landbruget på forhold som bæredygtighed og dyrevelfærd. Forhold der på længere sigt potentielt kan vendes til konkurrencemæssige fordele på eksportmarkederne.

Nye muligheder kan også opstå i kølvandet på deleøkonomi, digitalisering og hjemmearbejdspladser, der stimulerer en modurbanisering. Enkelte landkommuner oplever positiv netto-tilflytning, fordi boligmassen er billig og ofte åbner mulighed for at kombinere bolig og erhverv, hvis man eksempelvis vil drive en håndværksforretning hjemmefra.

Endelig har analyserne også peget på **en række trusler**, som man ikke kan komme uden om.

Andelen er borgere i den erhvervsaktive alder falder hele tiden. De unge rejser væk og kommer ikke tilbage. Landdistrikterne er specialiseret i erhverv, der rent arbejdspladsmæssigt er i tilbagegang på landsplan, mens der er lav specialisering i erhverv, der på

landsplan er i fremgang rent arbejdspladsmæssigt. På kort sigt kan man sige, at de to tendenser spiller godt sammen, og sikrer at der ikke opstår arbejdskraftmangel. Men på længere sigt svækkes livsgrundlaget i landdistrikterne med den nuværende udvikling.

Mange små fødevarevirksomheder har begrænset udviklingskapacitet og får derfor ikke udnyttet nye markeds-mæssige muligheder, der opstår i kølvandet på nye forbrugerkrav og stigende efterspørgsel fra en voksende global, købestærk, middelklasse.

Nyere fænomener som socialøkonomiske virksomheder, der kan rumme personer, hvis arbejdsevne er reduceret, men som fortsat kan levere vigtige bidrag til produktionen, er mindre udbredte i landområderne.

Både offentlig og privat service centraliseres fortsat, hvorved afstanden til nødvendige services for personer i landdistrikterne hele tiden øges. Gode eksempler herpå kan være adgangen til ungdomsuddannelser, der selvsagt er vigtige for de unge, og adgangen til lægehjælp, der typisk er vigtig for de ældre borgere.

Nedenfor findes et samlet udsnit af de væsentligste styrker, svagheder, muligheder og trusler fra de tre specifikke analyser samlet i en oversigtstabel.

Et hovedindtryk ved gennemgangen af denne er, at målsætningerne er så brede og vidt-favnende, at det er meget vanskeligt at opsummere de mange resultater til ét eller nogle få overordnede resultater.

Den socio-økonomiske struktur i landdistrikterne er udfordret og oppe imod nogle kræfter i retning af urbanisering og centralisering som er så stærke, at det er svært at dæmme op for udviklingen. Danmark står stærkt med lav grad af økonomisk ulighed mellem land og by og ift. kritiske forbrugere, der kan stimulere til udvikling. Men det er langt fra givet, at udviklingen kan omsættes til positiv udvikling i landområderne generelt.

Omvendt er det områder, der kan stimuleres for at skabe nye dynamikker, der kan modvirke tendenserne. Digitalisering reducerer betydningen af afstand til offentlige og private services, og digital infrastruktur åbner nye muligheder for hjemmearbejdspladser, der kan bidrage til modurbanisering. Turisme er en styrkeposition i en række landdistrikter og nye aktiviteter inden for f.eks. aktiv turisme kan åbne nye muligheder.

Figur 8 Opsummerende SWOT-analyse for målsætning 3

STYRKE		Styrkelse af den socio-økonomiske struktur		SVAGHED	
★★★★★ Der findes indikatorer på, at Danmark i visse henseender har en bæredygtig fødevarerproduktion. ★★★★★ Danmark er inde i en positiv udvikling ift. dyrevelfærd. ★★★★★ Landdistriktskommunerne har en relativ styrkeposition inden for primære erhverv og industri. ★★★★★ En udbygning af bioøkonomien medfører et beskæftigelsesmæssigt potentiale for landdistrikterne. ★★★★★ Visse landdistrikter har en styrkeposition inden for turisme. ★★★★★ Skovbrug er en branche i vækst.				★★★★★ Arbejdspladserne og beskæftigelsen koncentrerer sig i stigende grad i byområderne. ★★★★★ Landdistriktskommunerne skal finde fremtidens basiserhverv. ★★★★★ Der bliver stadig færre unge ejere af landbrugsbedrifter.	
★★★★★ Danmark har et fintmasket og velfungerende rådgivningssystem. ★★★★★ Stigende udbud af bedrifter er en fordel for unge, der ønsker at etablere sig. ★★★★★ Ny jordfordeling kan forbedre landbrugets økonomi. ★★★★★ Arbejdsstyrken i landdistrikterne er mobil. ★★★★★ God digital og fysisk infrastruktur kan reducere "afstanden" til landdistrikterne. ★★★★★ Danmark har en relativ lav økonomisk ulighed. ★★★★★ Et fokus på tilpasning af boligmassen kan være med til at øge landdistrikternes attraktivitet. ★★★★★ Visse danske forbrugere efterspørger produkter, der er produceret mht. bæredygtighed, dyrevelfærd og sundhed. ★★★★★ Nye organiseringer kan binde forbruger og landmand tættere sammen. ★★★★★ Nye ejerformer kan være en vej til kapitaladgang. ★★★★★ Uddannelsessystemet leverer på antal og kvalifikationer.				★★★★★ Generationsskiftet påvirkes af underliggende økonomiske forhold. ★★★★★ Befolkningen – herunder de unge – koncentrerer sig i stigende grad i byområderne. ★★★★★ Fortsat centralisering af offentlige og private services kan reducere beskæftigelsesmulighederne i landdistrikterne og være med til at øge afstanden til services for borgere i landdistrikter. ★★★★★ Mange danske fødevarer virksomheder har begrænset udviklingskapacitet, og iværksættelmiljøet inden for fødevarer er relativt svagt. ★★★★★ Finansiering af landbrugsbedrifter er en udfordring i landdistrikterne ★★★★★ Boligpriserne i landdistriktskommuner har haft en beskeden udvikling ★★★★★ Organiseringen af dansk landbrug vanskeliggør direkte kommunikation mellem landbrugene og forbrugerne ★★★★★ Gældsbyrden i landbruget er høj og stigende ★★★★★ Der etableres relativt få nye firmaer i landdistriktskommunerne.	
MULIGHED				TRUSSEL	

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

SWOT-analyser om landbrug- og fødevarer-
hverv i Danmark – Målsætning G

Unge landbrugere og virksomhedsudvikling i landdistrikterne

Målsætning G: At tiltrække unge landbrugere og fremme virksomhedsudviklingen i landdistrikterne

Målsætningen indeholder to dele der indbyrdes hænger sammen, men som kan belyses på forskellig vis. Den første del handler om at tiltrække unge landbrugere. Denne del er en del af den generationsskifteproblematik, som længe har været kendt i landbrugssektoren. Den anden del handler mere overordnet om at fremme virksomhedsudvikling i landdistrikterne. Denne del er indholdsmæssigt bredere (ser ikke kun på landbrugsområdet), men er til gengæld geografisk afgrænset til at fokusere på landdistrikterne, som dog også primært er der landbrugserhvervet er beliggende.

I forhold til målet om at tiltrække unge landbrugere er det indledningsvist relevant at fokusere på, **hvorfor** dette er vigtigt, og for **hvem** det er vigtigt.

Som eksempel kan vi forestille os to ens bedrifter, hvor ejeren begge steder har et ønske om at foretage et generationsskifte (far til søn/datter). Bedrifterne har begge høj gæld og har haft udfordringer med likviditeten de seneste år. Det vil sige, at de har haft behov for at trække på kreditten i banken eller optage nye lån.

På den ene bedrift kan der gennemføres et generationsskifte, mens det ikke er muligt på den anden. Hvad vil forskellen være på udviklingen på de to bedrifter? Vil bedriften med gennemført generationsskifte klare sig bedre end den, hvor den ældre bedriftsejer fortsætter som ejer, eller sælger til sin lige så gamle nabo?

Hvis bedriften uden generationsskifte går konkurs, vil aktiverne – jord, bygninger og maskiner – blive solgt videre til markedspris, og nye ejere kan ud fra den solgte pris etablere sig med en (sandsynligvis) bedre driftsøkonomi end den tidligere ejer, der jo gik konkurs. Samfundsmæssigt kan der altså være gevinster ved at lade dårlige bedrifter gå konkurs og "genudbyde" dem på markedet.

På den anden side er der bedriften, hvor der blev gennemført generationsskifte. Her hviler det positive scenarie i høj grad på en antagelse om, at den nye unge ejer er i stand til at udvikle en bedre og sundere bedrift pga. bedre forudsætninger. Det kan eksempelvis være, fordi vedkommende er bedre uddannet, er mere omstillingsparat ift. at indtage nye produktionsformer og nye produkter eller i højere grad ønsker at anvende nye teknologier, der kan gøre produktionen bedre og mere konkurrencedygtig.

Opsamlingen på det nævnte eksempel er, at det kan være en god idé at gennemføre generationsskifte – både for samfundet og for den enkelte landmand. Men pointen er samtidig, at det ikke er sikkert, at der vil være positive samfundsgevinster ved generationsskifte, hvis antagelsen om bedre forudsætninger ikke opfyldes, og at løsningen af landbrugets udfordringer skal adresseres langt bredere end ønsket om at tiltrække unge landbrugere.

I analysen vedrørende tiltrækning af unge landbrugere, vil der blive fokuseret på følgende forhold, der alle hænger indbyrdes sammen:

- Hvordan ser den aktuelle situation med at tiltrække de unge landbrugere ud?
- Hvordan er udbuddet af potentielle nye unge landbrugere?
- I hvilken grad er landbrugserhvervet attraktivt for unge mennesker?

- Hvordan er de finansielle muligheder for unge, der gerne vil købe eller overetage en landbrugsbedrift?
- Hvordan er "udbuddet" af unge mennesker i de danske landdistrikter i dag, og hvordan forventes udviklingen at være over tid?

Hvorvidt landbrugserhvervet er attraktivt for unge nye landbrugere (tredje dot ovenfor) er et meget bredt spørgsmål, der eksempelvis både indeholder økonomiske, kulturelle og familiemæssige dimensioner. Unge mennesker lægger eksempelvis vægt på, at der på landet skal være en fysisk og social infrastruktur, der kan matche byernes så godt som muligt. Det betyder blandt andet, at forhold som adgang til børnepasning, læge, skole, dagligvarer og anden service mv. er afgørende. I denne SWOT-analyse ses lidt mere snævert på attraktionsdimensionen, hvor det særligt er økonomiske forhold der belyses.

I forhold til at belyse muligheden for at fremme virksomhedsudvikling i landdistrikterne fokuseres der på, hvilke trends der kan iagttages på overordnet plan vedrørende de danske landdistrikter, og hvordan den aktuelle situation er i de danske landdistrikter.

Forståelse af centrale begreber

I målsætningen indgår tre centrale begreber, som herunder er defineret.

Unge landbrugere

Der er to måder at belyse unge landbrugere på, som er styrende for analysen af målsætning G. For det første ses på antallet af bedriftsejere der er unge, hvilket i analysen er fastsat til, at landbrugeren endnu ikke er fyldt 40 år. Og der ses på udviklingen i antal unge bedriftsejere ift. ældre bedriftsejere. For det andet ses på den generelle befolkningsudvikling i landdistrikterne og særligt på udviklingen i den unge generation (0-24 år), som formodes at være en væsentlig del af det befolkningsmæssige rekrutteringsgrundlag til nye bedriftsejere i fremtiden.

Virksomhedsudvikling

Virksomhedsudvikling fokuserer på erhvervslivet i landdistrikterne. Specifikt ses på, hvilken udvikling der kan identificeres inden for følgende områder:

- Udvikling i antallet af arbejdspladser i landdistrikterne.
- Antal arbejdspladser fordelt på brancher i landdistrikterne.
- Udviklingen i beskæftigelsen i landdistrikterne.
- Landdistrikternes specialiseringsgrad fordelt på brancher.
- Udviklingen i antallet af arbejdssteder i landdistrikterne.
- Industri og turisme i landdistrikterne.
- Nye spirende erhverv i landdistrikterne.

Landdistrikter

Landdistrikter er i denne sammenhæng defineret som en sammenlægning af yderkommuner og landkommuner fra Danmarks Jordbrugsforsknings klassifikation af landets kommuner (<https://www.livogland.dk/files/dokumenter/publikationer/rapport-kommunetyper.pdf>). For at etablere et sammenligningsgrundlag er de øvrige danske kommuner grupperet i to andre grupper, "Bykommuner og Bynære kommuner" og "Storkøbenhavn". Sidst-

nævnte er opgjort selvstændigt, da den ellers forventes at være meget drivende for udviklingen i bykommuner og bynære kommuner. Se bilag A for en oversigt over, hvilke kommuner der konkret indgår i hver af de tre grupper.

Krav fra forordningen

I forordningen er der særlige krav til målsætning G (artikel 6, stk. 1). Det fremgår, at SWOT-analysen skal omfatte en kortfattet analyse af adgangen til jord, jordmobilitet og jordomstrukturering, adgang til finansiering og lån samt adgang til viden og rådgivning.

- Adgangen til jord, jordmobilitet og jordomstrukturering behandles i afsnittet om muligheder.
- Adgang til finansiering og lån findes i afsnittet om trusler og lidt i afsnittet om svagheder under beskrivelsen af landbrugets gældsbyrde. Desuden findes beskrivelser om finansiering og lån i SWOT-analysen til målsætning I.
- Adgang til viden og rådgivning findes i afsnittet om muligheder i denne SWOT-analyse og er desuden beskrevet i hovedparten af de øvrige SWOT-analyser med forskelligt fokus.

Overordnede resultater fra SWOT-analysen

SWOT-metoden handler om at identificere indikatorer for forhold, hvor CAP'en kan forstærke styrker og modvirke svagheder ift. at tiltrække unge landbrugere og fremme virksomhedsudviklingen i landdistrikterne. Muligheder og trusler er forhold, som CAP'en ikke kan påvirke, men som har betydning for tiltrækningen af unge landbrugere og fremme af virksomhedsudviklingen i landdistrikterne. Det samlede billede af styrker, svagheder, muligheder og trusler udgør SWOT'en for CAP'ens målsætning G. Der er mange målsætninger for CAP'en, og i nogle tilfælde vil en indikator være en styrke i en sammenhæng og en svaghed i en anden sammenhæng.

SWOT-analysen til målsætning G om "at tiltrække unge landbrugere og fremme virksomhedsudviklingen i landdistrikterne" har identificeret 16 forhold som er særlig centrale for udvikling og prioritering i relation til CAP'en. Fire styrker, tre svagheder, fire muligheder og fem trusler. I figuren illustreres den samlede SWOT inklusiv en vurdering af de enkelte elementers styrke.

Figur 9 Opsummerende SWOT-analyse for målsætning G

STYRKE	Unge landbrugere og landdistrikter		SVAGHED
- Landbruget er et vigtigt erhverv for økonomien i de danske landdistrikter - Landbrug, skovbrug og fiskeri er betydningsfulde erhverv i landdistrikterne, hvad angår antallet af arbejdspladser	- Landbruget er et vigtigt erhverv for økonomien i de danske landdistrikter - Landbrug, skovbrug og fiskeri er betydningsfulde erhverv i landdistrikterne, hvad angår antallet af arbejdspladser	Der bliver færre og færre unge ejere af landbrugsbedrifter	Der bliver færre og færre unge ejere af landbrugsbedrifter
- Danmark har et velfungerende og finmasket rådgivningssystem - Stigende udbud af bedrifter vil være en fordel for unge, der ønsker at etablere sig som landbrugere. - Nye ejerformer kan igangsætte en positiv erhvervsudvikling - Nye erhverv vil blomstre op i landdistrikterne - Ny jordfordeling kan forbedre landbrugets økonomi - Der er andre væsentlige erhverv end landbruget i landdistrikterne - Overlevelseshraten i landdistrikterne er relativ høj - Uddannelsessystemet leverer på antal og kvalifikationer	- Danmark har et velfungerende og finmasket rådgivningssystem - Stigende udbud af bedrifter vil være en fordel for unge, der ønsker at etablere sig som landbrugere. - Nye ejerformer kan igangsætte en positiv erhvervsudvikling - Nye erhverv vil blomstre op i landdistrikterne - Ny jordfordeling kan forbedre landbrugets økonomi - Der er andre væsentlige erhverv end landbruget i landdistrikterne - Overlevelseshraten i landdistrikterne er relativ høj - Uddannelsessystemet leverer på antal og kvalifikationer	- Andelen af borgere i den erhvervsaktive alder falder i landdistrikterne - Der bliver færre og færre unge borgere i landdistrikterne - Generationsskiftet påvirkes af underliggende økonomiske forhold - Erhverv der fylder meget i landdistrikterne, er i tilbagegang - Finansiering af landbrugsbedrifter er en udfordring i landdistrikterne - Gældsbyrden i landbruget er høj – og stigende - Der etableres relativt få nye firmaer i landdistriktskommuner	- Andelen af borgere i den erhvervsaktive alder falder i landdistrikterne - Der bliver færre og færre unge borgere i landdistrikterne - Generationsskiftet påvirkes af underliggende økonomiske forhold - Erhverv der fylder meget i landdistrikterne, er i tilbagegang - Finansiering af landbrugsbedrifter er en udfordring i landdistrikterne - Gældsbyrden i landbruget er høj – og stigende - Der etableres relativt få nye firmaer i landdistriktskommuner
MULIGHED			TRUSSEL

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

1. STYRKER

Der er identificeret to centrale styrker til målsætning G. En omkring landbrugets økonomiske betydning og en omkring landbrugssektorens centrale rolle for beskæftigelsen i de danske landdistrikter.

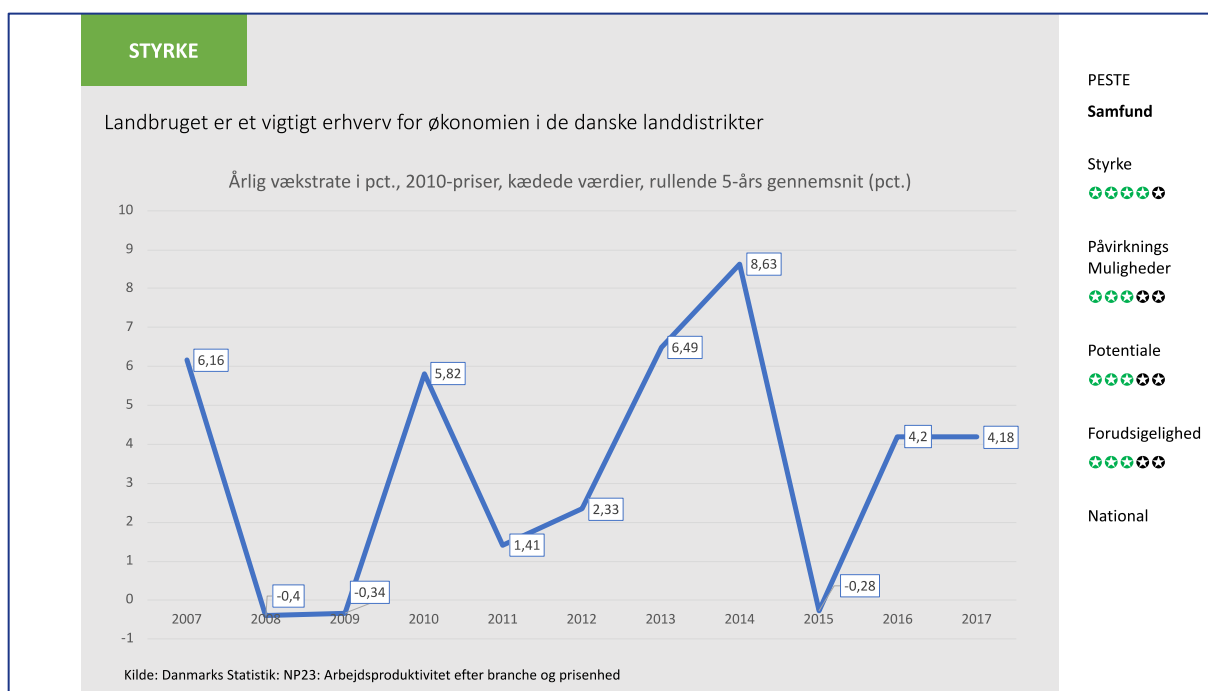
1.1. Landbruget er et vigtigt erhverv for økonomien i de danske landdistrikterne

Igennem århundreder har det danske landbrug været et centralt erhverv i Danmark, og i særdeleshed i de danske landdistrikter, hvor produktionen af korn, kød, mælk og andre landbrugsprodukter har fundet sted. I takt med etableringen af større og større landbrugsbedrifter og også større og større aftagerenheder - eksempelvis mejerier og slagterier - er beskæftigelsen i landbruget faldet gennem årene. Produktionen er dog steget, og dermed er det danske landbrugserhverv over en årrække blevet et mere og mere produktivt erhverv, der kan konkurrere på det internationale eksportmarked.

I figuren herunder ses, at landbrugserhvervet i perioden 2007 til 2017 i langt de fleste år har leveret positive vækstrater, når man ser på data opgjort som rullende 5-års gennemsnit. Kun i årene 2008, 2009 og 2015 har der været mindre negative vækstrater, mens der i de øvrige år har været varierende grad af positiv vækst. Særligt gode år er 2014 med produktivitetsvækst på 8,63% og 2013 med 6,49%. De årlige vækstrater benævnes også, arbejdsproduktivitet, hvilket defineres som produktionen ift. indsatsen af arbejdskraft, eller produktion pr. arbejdstime.

En pointe til figuren med de årlige vækstrater er i øvrigt, at det ses af de forholdsvis store udsving fra år til år, at landbrug, skovbrug og fiskeri er erhverv, der er meget afhængige af eksterne forhold, eksempelvis vejret, som tørken i 2018 er et nyligt eksempel på.

Figur 10 Årlige vækstrater inden for landbrug, skovbrug og fiskeri

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

1.2. Landbrug, skovbrug og fiskeri er betydningsfulde erhverv i landdistrikterne hvad angår antallet af arbejdspladser

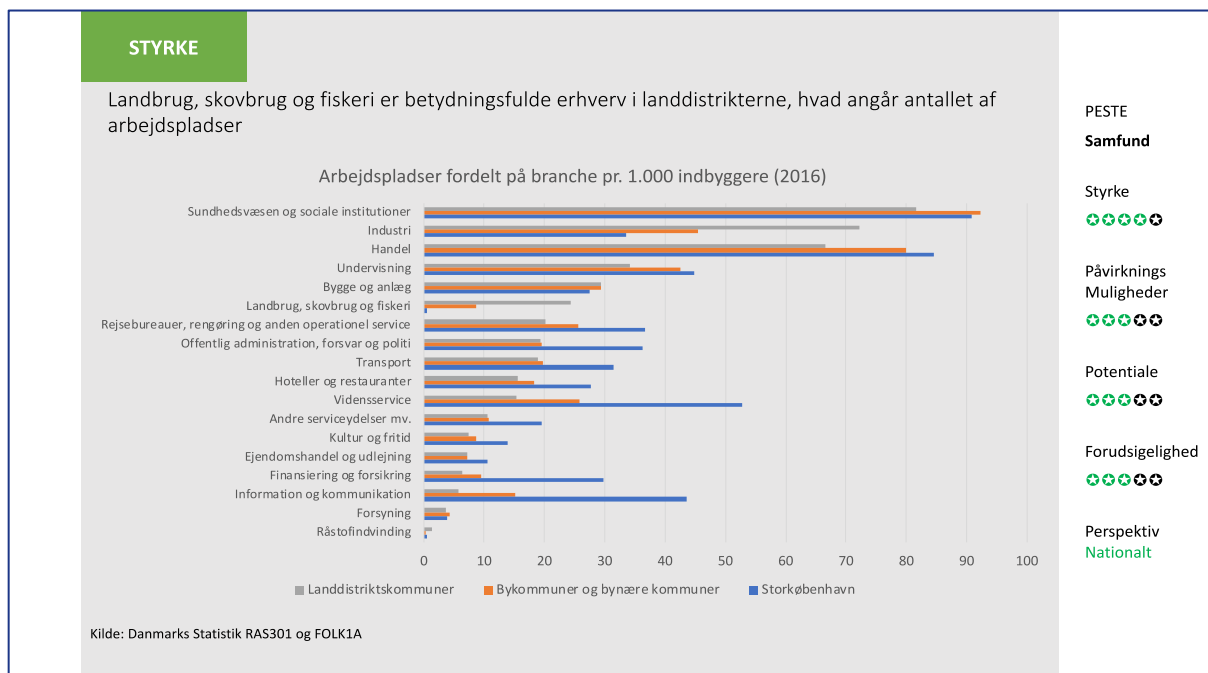
Når der fokuseres på den danske landdistriktsudvikling, er det vigtigt at være opmærksom på, at landbrugserhvervet og den relaterede beskæftigelse fortsat fylder meget i den lokale økonomi, selv om beskæftigelsen i landbruget har været faldende gennem flere årtier. I tilknytning til produktivitetsopgørelsen kan også nævnes, at landbrugserhvervet er eksportintensivt og, på trods af nedgangen i antallet af ansatte over årene, fortsat tegner sig for en betydelig beskæftigelse i landdistrikterne.

Der er ingen tvivl om, at et solidt landbrugserhverv og produktion af fødevarer bidrager til en række andre erhverv, som eksempelvis maskinproduktion, håndværk, rådgivning, handel og transport. Og meget omsætning og beskæftigelse i disse "følgebrancher" vil ligge lokalt. Et særligt interessant felt med store udviklingspotentialer er produktion af lokale fødevarer, som blomstrer op i disse år og bidrager til oplevelsesøkonomi, herunder øget turisme, besøg hos lokale restauranter og større fokus på de stedbundne ressourcer.

Som det fremgår af figur 11, så er antallet af arbejdspladser pr. 1.000 indbyggere inden for landbrug, skovbrug og fiskeri langt højere i landdistrikterne end i bykommuner og bynære kommuner. Det fremgår også af figuren, at der er andre vigtige erhverv i landdistrikterne, når der fokuseres på antallet af arbejdspladser. Der er flere arbejdspladser i industriktoren i landdistrikterne pr. 1.000 indbyggere, end der er i resten af landet – og også

flere arbejdspladser i landdistrikterne end landbruget tegner sig for. Det gælder også for brancherne Handel, Undervisning, Bygge og anlæg.

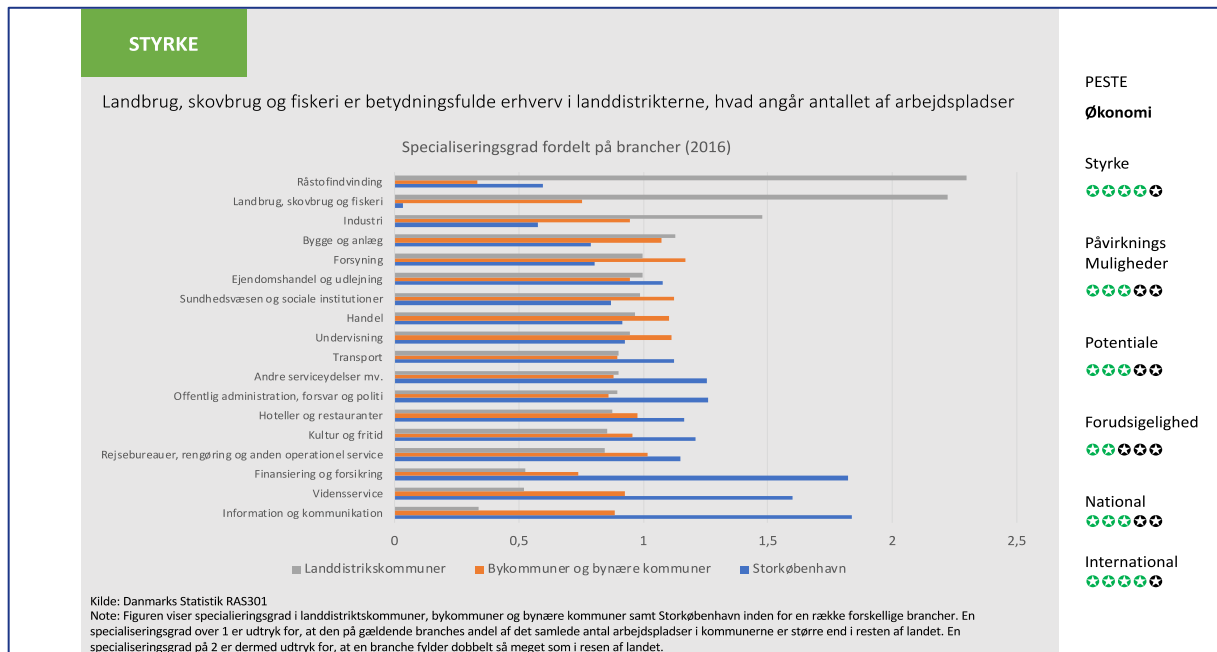
Figur 11 Arbejdspladser i de danske landdistrikter

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Man kan også se på landbrugserhvervets betydning i landdistrikterne ved at se på erhvervets specialiseringsgrad i landdistrikterne. En specialiseringsgrad over 1 er udtryk for, at den pågældende branches andel af det samlede antal arbejdspladser i landdistriktkommunerne er større end branchens andel af det samlede antal arbejdspladser i Danmark. En specialiseringsgrad på 2 er dermed udtryk for, at branchen fylder dobbelt så meget i landdistrikterne som i Danmark. Af figur 12 fremgår det, at de danske landdistrikter er stærkt specialiserede inden for landbrugserhvervet, råstofindvinding og industri.

Figur 12 Erhvervsspecialiseringen i de danske landdistrikter

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

2. SVAGHEDER

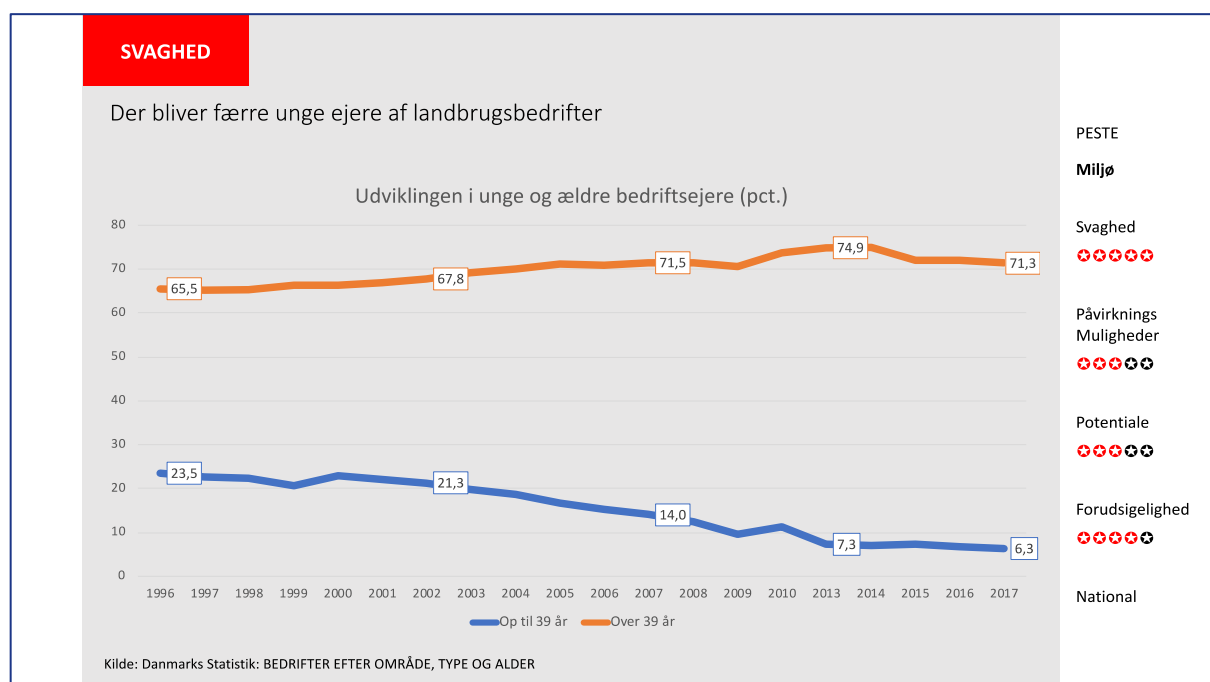
Der er identificeret en svaghed i relation til målsætning G. Svagheden omhandler det forhold, at antallet af unge bedriftsejere falder over tid.

2.1. Der bliver færre og færre unge ejere af landbrugsbedrifter

Det vurderes som en svaghed ved den danske landbrugssektor, at der generelt bliver flere ældre bedriftsejere og stadig færre unge ejere. Som det fremgår herunder, så har udviklingen siden 1996 været ret markant. Andelen af unge bedriftsejere i alderen op til 39 år er således faldet fra 23,5% i 1996 til 6,3% i 2017. Når det vurderes som en svaghed er det fordi der er en forventning om, at de unge er mere tilbøjelige til at indføre nye teknologier, nye arbejdsgange mv. og at der modsætningsvis er en tendens til lidt "konservativ" tænkning hos den gennemsnitlige ældre bedriftsejer.

Tilsvarende er andelen af bedriftsejere over 39 år steget fra 65,5% i 1996 til 71,3% i 2017. Der kan iagttages en svagt faldende tendens i andelen af ældre bedriftsejere fra 2014 og frem til 2017.

Figur 13 Udviklingen i alderen på ejeren af landbrugsbedrifter (andel)

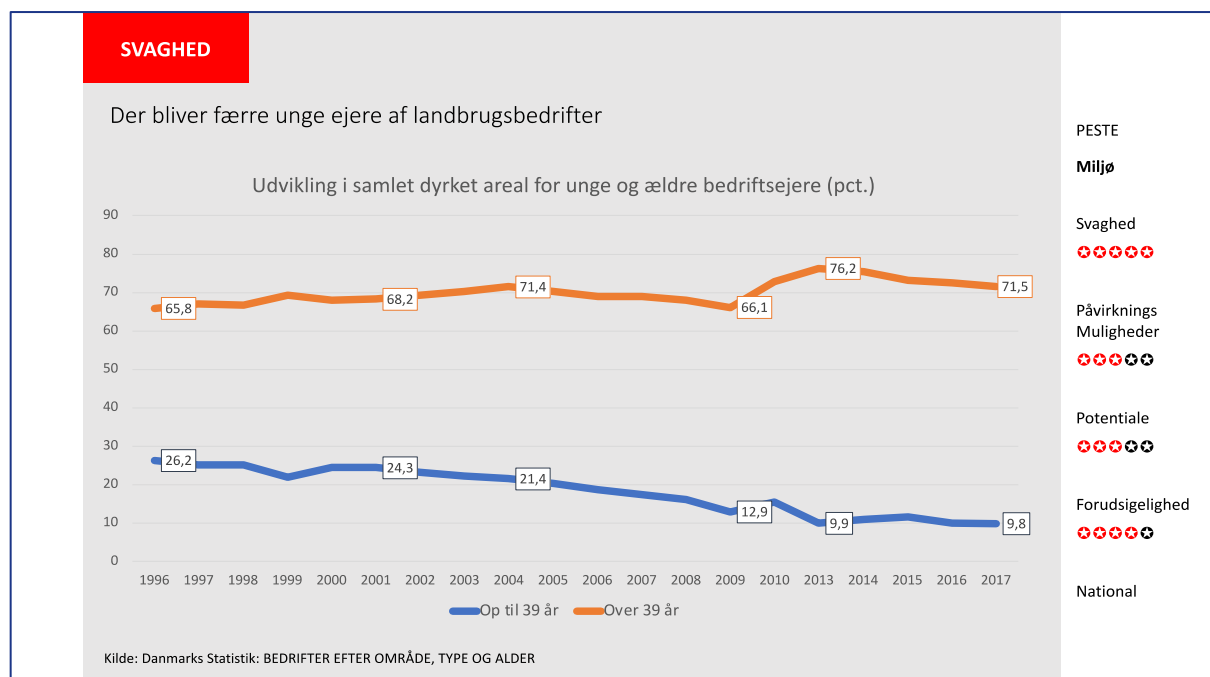
Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko 2019

Note: Andelen af henholdsvis de unge og ældre bedriftsejere giver tilsammen ikke 100%. Det skyldes, at der er en gruppe med "uoplyst alder" i Danmarks Statistiks opgørelser, hvilket kan indikere en form for ejerskab, hvor eksempelvis et konsortium, en pensionskasse eller andre er registreret som ejer.

Ser man på det samlede dyrkede areal fordelt på henholdsvis unge og ældre bedriftsejere, fremkommer stort set det samme billede som ved antallet af bedrifter. De unges andel af det samlede dyrkede areal er faldet siden 1996. For 23 år siden ejede de unge landbrugere under 39 år 26,2% af det samlede dyrkede danske landbrugsareal, mens arealet i 2006

var faldet til 18,7% og igen i 2017 var faldet til 9,8%. Tilsvarende er arealet der tilhører ældre bedriftsejere steget i samme periode, fra 65,8% i 1996 til 71,5% i 2017.

Figur 14 Udviklingen i alderen på ejeren af landbrugsbedrifter (andel)

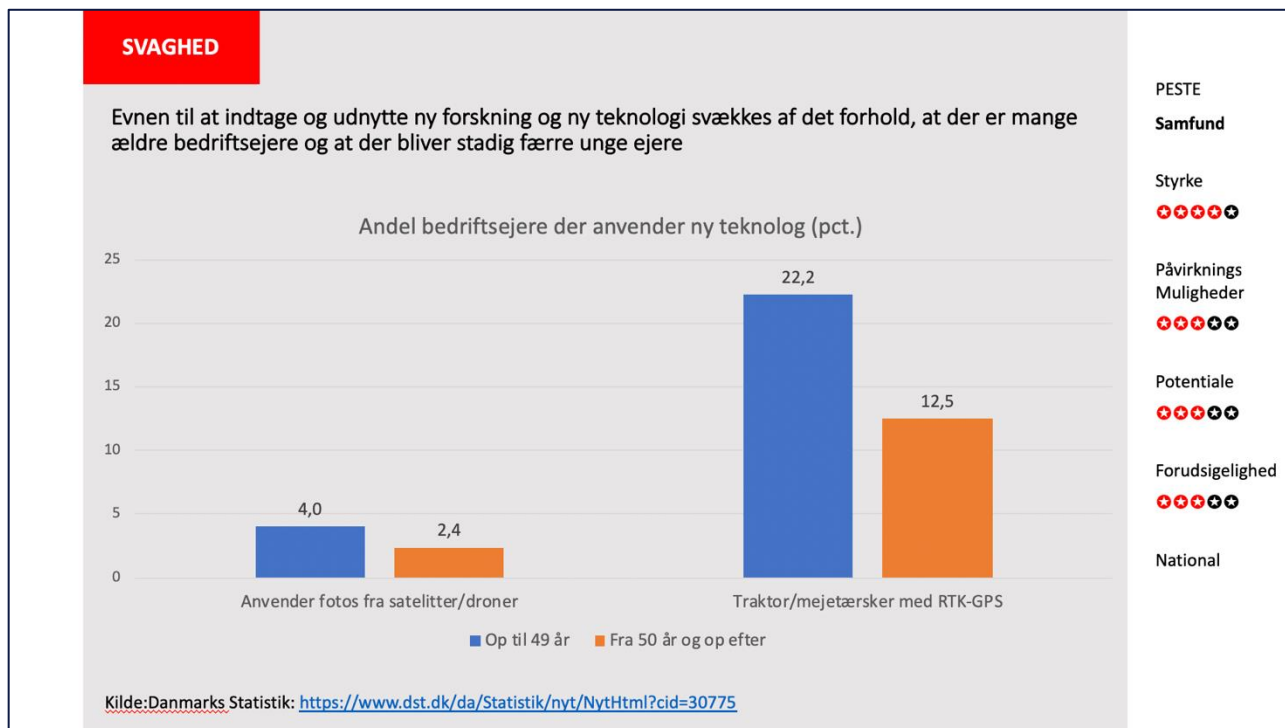
Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko 2019

Note: Andelene af henholdsvis de unge og ældre bedriftsejere giver tilsammen ikke 100%. Det skyldes, at der er en gruppe med "uoplyst alder" i Danmarks Statistiks opgørelser, hvilket kan indikere en form for ejerskab, hvor eksempelvis et konsortium, en pensionskasse eller andre er registreret som ejer.

Årsagen til at det vurderes som en svaghed, at der bliver færre unge bedriftsejere, og at de unge ejer en mindre andel af det danske landbrugsareal, er en formodning om, at de unge ejere er mere omstillingsparate og generelt kan bidrage positivt til en omstilling af landbrugssektoren. En indikation på holdbarheden af denne formodning ses af opgørelser fra Danmarks Statistik vedrørende anvendelsen af nye præcisionsteknologi i landbruget. Her fremgår det, at de unge bedriftsejere i næsten dobbelt så høj grad anvender ny teknologi som satellit- og dronfotografier og RTK-GPS-teknologi.

I det omfang at lav tilgang af nye unge ejere til dansk landbrug medfører lavere investeringer og mindre tilførsel af ny viden og entreprenørtrang, kan det frygtes at medføre en lavere produktivitetsudvikling i dansk landbrug i fremtiden, hvorfor det kan have afledte samfundsøkonomiske effekter.

Figur 15 Anvendelsen af ny teknologi hos hhv. de unge og ældre bedriftsejere (pct.)

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Der er i 2018 nedsat en ekspertgruppe på landbrugsområdet der bl.a. skal analysere mulighederne for at fremme generationsskifte i landbruget, herunder fordele og ulempe ved at udskyde beskattning af ejendomsavance via sælgerpantebreve ved handel med landbrugsejendomme. Begrundelsen for at se på generationsskifteproblematikken er netop frygten for, at manglende generationsskifte vil svække landbrugserhvervet over tid.

Ekspertgruppen består af repræsentanter fra erhvervet, den finansielle sektor samt fra relevante miljøorganisationer og lønmodtagerorganisationer med særlig tilknytning til landbrug- og fødevarerhvervet. Desuden deltager Miljø- og Fødevareministeriet (formand), Erhvervsministeriet samt Finansministeriet.

Arbejdsgruppen betjenes af et sekretariat bestående af Miljø- og Fødevareministeriet, Finansministeriet og Erhvervsministeriet. Herudover forventes det, at der inddrages ekspertise fra uafhængige universitetsmiljøer med særlig indsigt i de problemstillinger, som arbejdsgruppen tager op. Desuden inddrages yderligere relevante ministerier efter behov. Ekspertgruppen fremlægger sine forslag i sommeren 2019.

3. MULIGHEDER

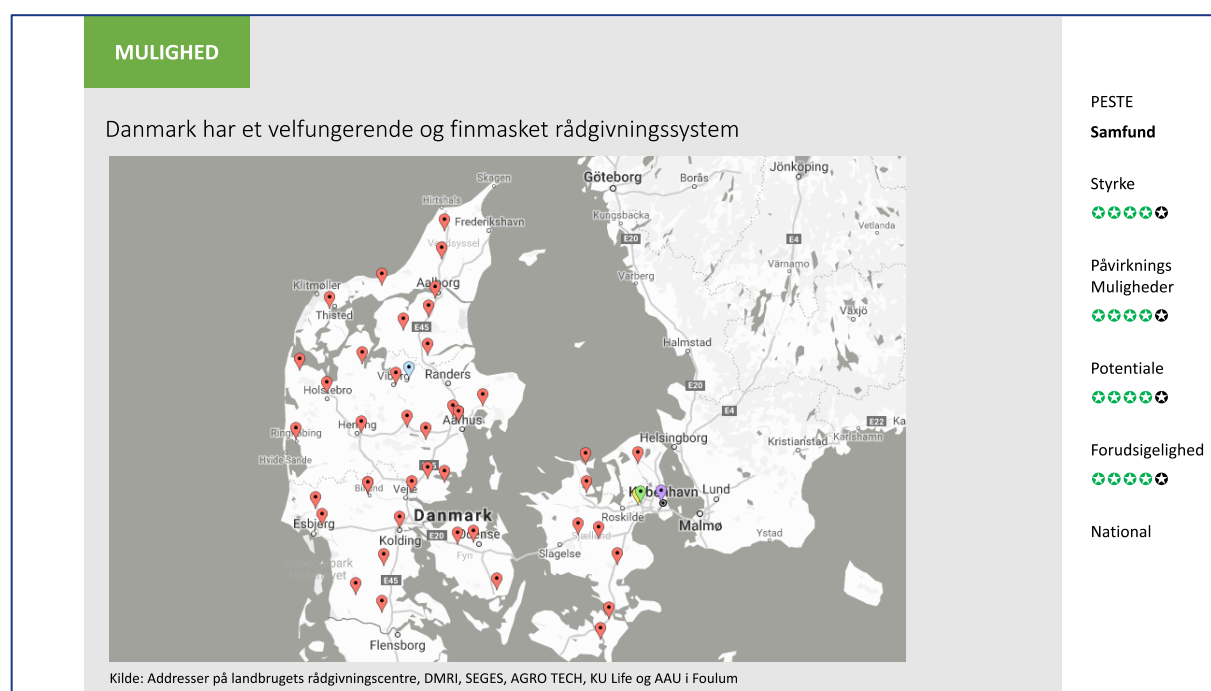
Der er i denne analyse af målsætning G identificeret otte muligheder, der beskrives i det følgende.

3.1. Danmark har et velfungerende og finmasket rådgivningssystem

Danmark har et effektivt system for videndeling, landbrugsrådgivning og samarbejde mellem myndigheder og landmænd med henblik på at omsætte ny viden fra forskning til praksis i landbruget. SEGES er det nationale, centrale videnscenter ejet af brancheorganisationen Landbrug & Fødevarer. Ny viden genereres hos uddannelses- og forskningsinstitutioner og formidles via SEGES til de lokale landbrugsrådgivningshuse. Disse rådgivningshuse formidler herefter den nye viden ud til landmændene gennem deres forskellige rådgivningstilbud. Langt de fleste landbrugsrådgivningshuse er en del af det såkaldte DLBR-samarbejde. I alt er der ansat ca. 2.500 medarbejdere i SEGES og de 30 lokale landbrugsrådgivningshuse under DLBR-samarbejdet.

Set i et landdistriktsperspektiv vurderes den decentrale danske rådgivningsstruktur at udgøre en mulighed for, at rådgivning kan nå ud til alle egne af Danmark. Systemet lægger op til, at hver landbruger har geografisk nærhed til rådgivning, hvilket både giver bedre praktiske muligheder for at mødes med en rådgiver og samtidig kan medvirke til en høj grad af tillid mellem rådgiver og landbruger.

Figur 16 Det danske rådgivningssystem på landbrugsområdet

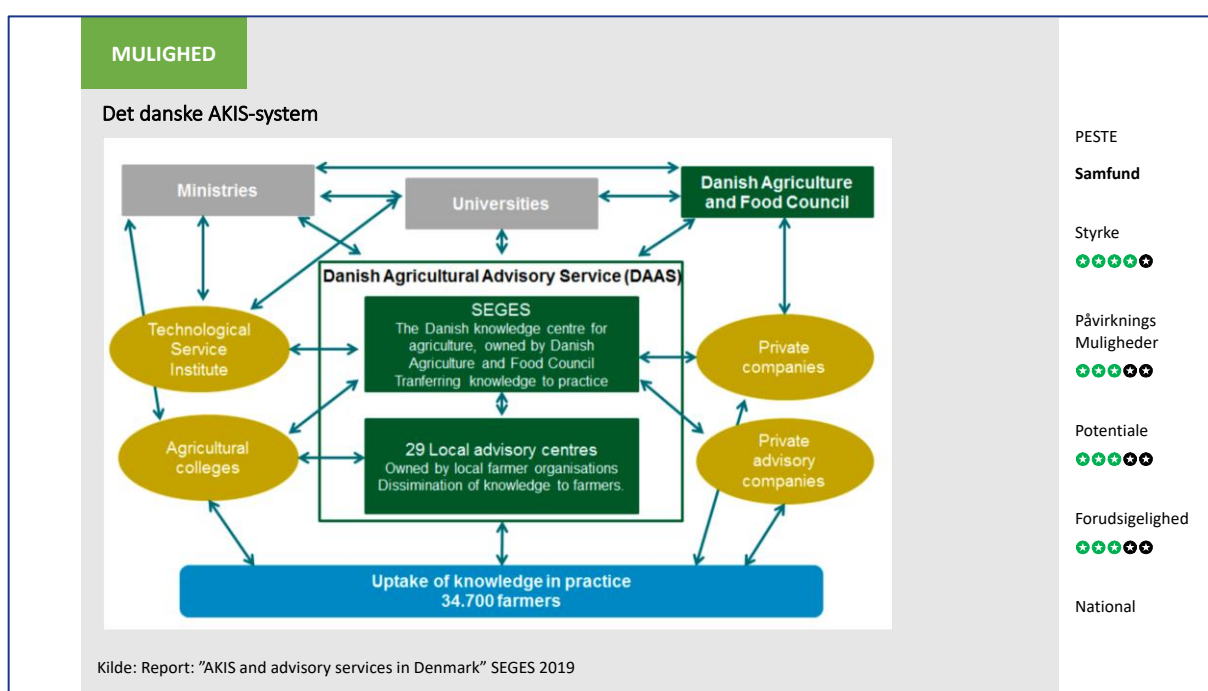

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Det landbrugsfaglige viden- og innovationssystem (AKIS)

Hvis man ser på det danske system for viden og rådgivning i et bredt perspektiv fremkommer et billede af et vidt forgrenet og forankret system. Som det fremgår af figuren herunder, indeholder systemet, ifølge en nylig kortlægning og analyse, en række forskellige aktører. Flere ministerier har resort-ansvar, universiteterne dækker bredt ift. landbrugsfaglige forskningsområder, GTS'erne leverer viden om innovation og teknologi og en række forskellige private og offentlige konsulentordninger bringer viden i spil hos de enkelte landbrugere.

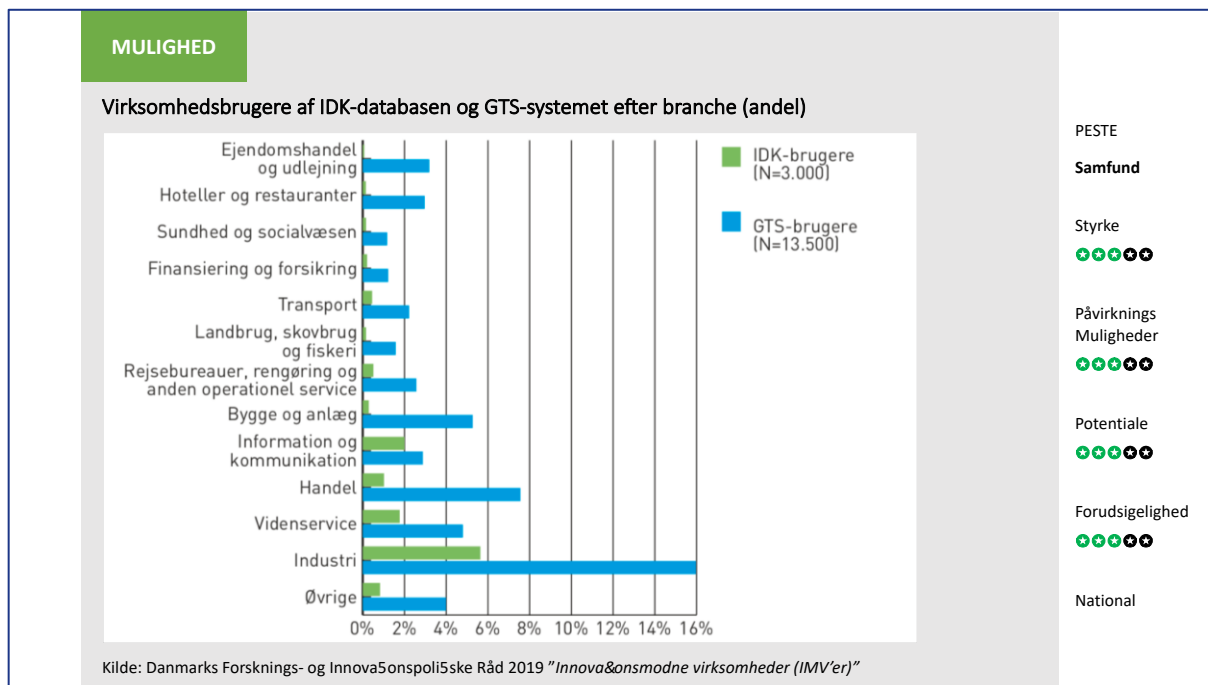
Figur 17 Det danske AKIS-system

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Som vist tidligere vurderes det danske rådgivningssystem på landbrugsområdet at rumme nogle muligheder for ny udvikling i danske landdistrikter og yderområder. Dette skyldes det vidt forgrenede net af faglige rådgivere og videnaktører på mange forskellige niveauer, som når ud til hele Danmark.

Der er dog også data fra SWOT-analysen, der indikerer begrænsninger i det eksisterende rådgivningssystem. En aktuel analyse fra Danmarks Forsknings- og Innovationspolitiske Råd fra januar 2019 "*Innovationsmodne virksomheder (IMV'er)*" viser, at branchen "Landbrug, Skovbrug og Fiskeri" er blandt de brancher, der i mindst omfang anvender den viden, der findes i IDK-databasen og i det danske GTS-system. Her er der rum for forbedring og en mulighed for at øge opmærksomheden på de muligheder for assistance til udvikling der ligger uden for det mere traditionelle system for landbrugsrådgivning.

Figur 18 Grænserne for den danske landbrugsrelaterede rådgivning

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

3.2. Stigende udbud af bedrifter er en fordel for unge, der ønsker at etablere sig

Det forhold at en relativ stor andel af danske landbrugsbedrifter kan kategoriseres som nødlidende – det vil sige høj gæld og vanskeligheder med at generere økonomisk overskud – er en udfordring for branchen.

Som det fremgår af figuren herunder, er der i størrelsesordenen 20% økonomisk nødlidende heltidsbedrifter. I antal er dette 1.853 heltidsbedrifter eller svarende til bedrifter der står for 22,7% af den samlede landbrugsproduktion. Samtidig er gennemsnitsalderen for de nuværende ejere af landbrugsejendomme generelt stigende. Dermed øges udbuddet af ejendomme/bedrifter – både frivillige salg og tvangssalg.

Den aktuelle status på bedrifter der er udfordret økonomisk, er bygget op over en årrække, men den meget tørre sommer i 2018 har forværret situationen, og der er gennem 2018 kommet mange nye bedrifter til i kategorien "uholdbar økonomi". I en situation hvor renteniveauet er rekordlavt, er der grund til bekymring for udviklingen.

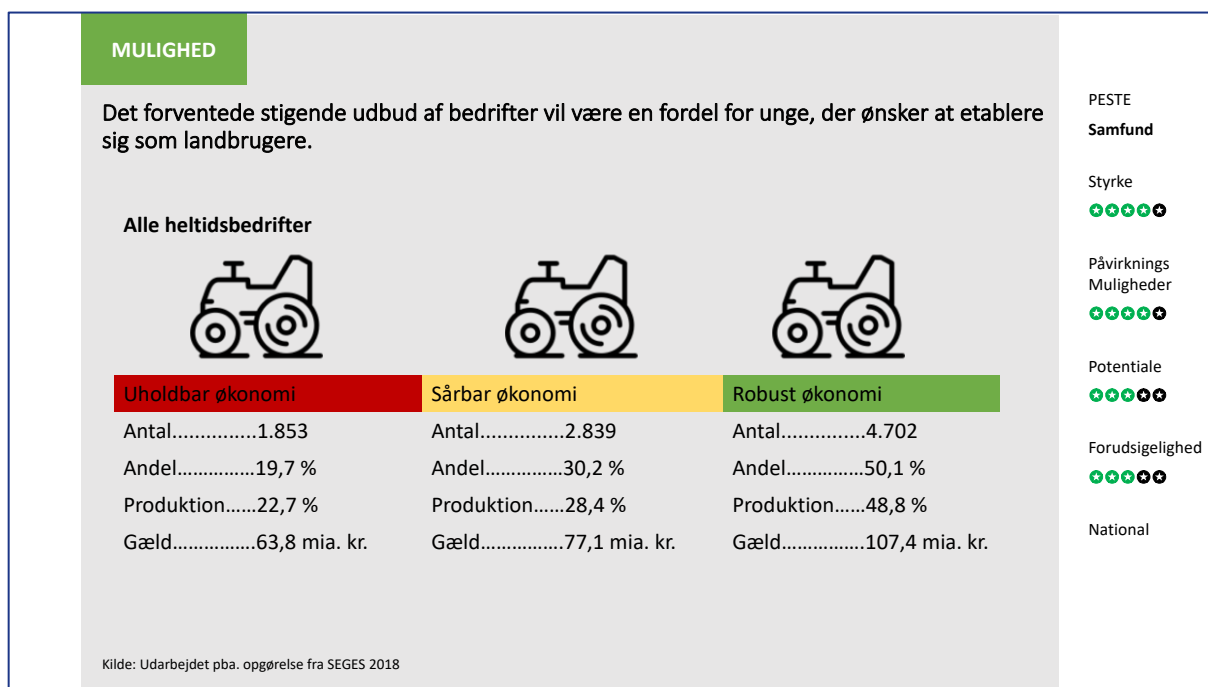
På trods af det grundlæggende problematiske i en stor andel bedrifter med uholdbar økonomi, så rummer situationen nogle muligheder, særligt i relation til målsætningen om at tiltrække flere unge landbrugere. Det er pt. således, at de unge der ønsker at etablere sig som landbrugere har meget vanskeligt ved at låne penge hos banker og kreditinstitutter.

En stigning i antallet af økonomisk udfordrede bedrifter vil med stor sandsynlighed føre til et øget antal tvangsauktioner, hvilket igen vil øge udbuddet af landbrugsbedrifter, som derefter vil få priserne til at falde. Denne prismekanisme på markedet for landbrugsbedrifter kan øge mulighederne for, at unge landbrugere kan erhverve sig en bedrift, som de ellers ikke ville have råd til, eller som banken ikke ville låne til. Et fald i jordpriserne betyder

dog samtidig, at bedrifter der før havde solid økonomi, risikerer at blive insolvente, hvis de skal refinansiere deres gæld pga. faldende jordpriser.

Til denne argumentationskæde hører en bagvedliggende antagelse om, at en ny ung bedriftsejer vil være i stand til at rette op på økonomien og skabe en mere solid og økonomisk bæredygtig forretning på den overtagede bedrift.

Figur 19 Heltidsbedrifternes økonomiske situation

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

3.3. Nye ejerformer kan igangsætte en positiv erhvervsudvikling

Traditionelt har landbrugsbedrifterne været organiseret med fuldt selveje, hvilket fortsat er den dominerende ejerform. Strukturudviklingen i retning af færre og større landbrugs-virksomheder og krav om en større andel af ansvarlig kapital udgør dog et pres på denne ejerform (SEGES, 2018). F.eks. kræver de større finansieringsbehov ved investeringer og ejerskifte adgang til mere ansvarlig lånekapital end tidligere, og det kan være vanskeligt at finde finansieringskilder.

Der eksperimenteres på den baggrund også med andre ejer- og finansieringsformer, der giver muligheder for en anden bedriftsorganisering end selvejet, og det forventes, at der i fremtiden vil ske en differentiering af finansieringsløsninger for danske landmænd, hvilket i mange tilfælde fordrer nye måder at organisere bedrifterne på (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

I perioden 2006-2016 er andelen af samtlige bedrifter som er organiseret som enkeltmandsvirksomheder faldet med 31%, fra 44.606 virksomheder til 30.633 virksomheder. I samme periode er der sket en betydelig stigning i antallet af interessentskaber og selskaber. Enkeltmandsvirksomheder er dog stadig den dominerende ejerform.

AP Pension har som det første pensionsselskab i Danmark valgt at investere et større beløb i danske landbrug. Hermed får dygtige landmænd mulighed for at blive selvstændige ved først at forpagte og senere blive ejer af landbrugsbedriften. Dansk Farm Management A/S, står for håndteringen af fondsmidlerne i Dansk Farmland K/S og er netop ved at etablere en portefølje af danske landbrug, som skal indgå i Dansk Farmland K/S.

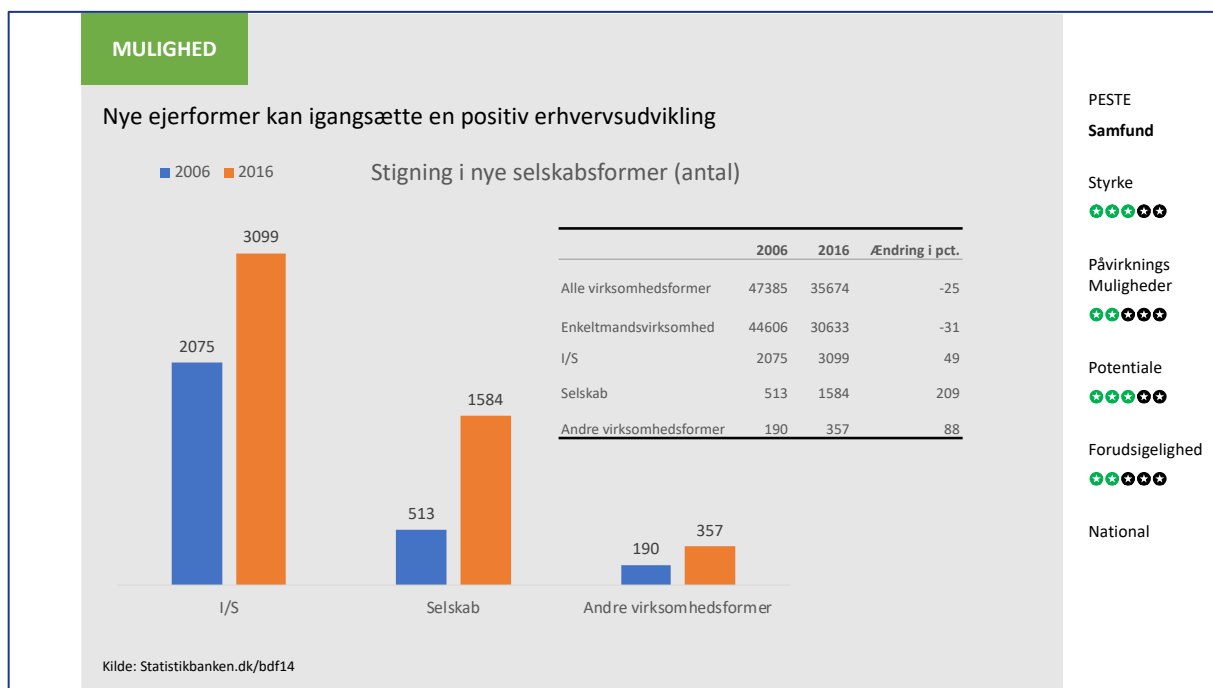
Fonden opkøber hele landbrug, hvor jorde og bygningerne ejes af fonden, og hvor driften af landbrugene ligger i landmandens eget regi. Efter 8-10 år har landmanden en option på tilbagekøb af ejendommen på favorable vilkår.

Eksterne investorer – som kapital- og pensionsfonde – kan i fremtiden komme til at spille en større rolle som finansielle samarbejdspartnere, eller som ejere af bedrifterne, som så til gengæld bortforpagter driften til en kvalificeret landmand. Dette vil ofte indebære, at landbrugene omdannes til selskaber, og at der stilles nye og store krav til landmanden, som skal kunne levere et fornuftigt afkast af den investerede kapital. Dette kræver både undervisning af landmændene, mens det også kræver et kulturskifte blandt landmænd, hvor idealet i dag er selveje (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Fordelene ved selskabsformen er bl.a., at der er mulighed for en mere glidende overgang mellem forskellige ejere og produktioner og bedre tilgang til finansiering til investeringer i bedrifterne. Fremhævede ulemper er dog, at landmanden i de fleste modeller, hvor ekstern kapital anvendes til finansiering af landbrugsaktiviteter, vil kunne afskediges, hvorfor landmanden ikke vil have den samme følelse af kontrol over sin egen situation. Samtidig vil denne ændring også medføre en gentænkning af den nuværende struktur, hvor ejerbolig og produktionssted er samme lokalitet (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Ovenstående munder ud i en konklusion om at der er nye ejerformer på vej frem og at denne ændring rummer både udfordringer og muligheder. Mulighederne ligger primært i det forhold, at der kommer nye kapitalmuligheder til området og i en antagelse om, at bedrifter, der på nuværende tidspunkt ikke er rentable, med en ny ejerform og måske også mere professionel ledelse kan udvikle sig til rentable forretninger.

Figur 20 Nye ejerformer af landbrugsbedrifter i fremgang

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

3.4. Nye erhverv vil blomstre op i landdistrikterne

Der er på grund af forandringer i den danske erhvervsstruktur, urbaniseringen og andre trends forsvundet mange arbejdspladser i landdistrikterne gennem de seneste årtier. Dette sætter de lokale erhvervs- og bosætningsbetingelser under pres, da indtægtsgrundlaget presses. Heldigvis opstår der også nye muligheder for at generere både økonomisk vækst og skabe arbejdspladser i landdistrikterne. Denne mulighed beskrives her via nedslag på tre konkrete muligheder, som alle allerede har skabt en vis økonomi i visse danske landdistrikter. Fælles for de tre områder er, at der er en forventning om, at de i de kommende år vil komme til at fylde mere både økonomisk og beskæftigelsesmæssigt.

Der er muligheder for at understøtte nye erhvervspotentialer under CAP-en, eksempelvis via LAG-midlerne, som i flere tilfælde er blevet anvendt til at igangsætte udviklinger inden for spirende erhvervsområder med potentialer.

Formålet med Landdistriktsprogrammet 2014-2020 som rummer LAG-midlerne er beskrevet i tekstboksen herunder. Formålsbeskrivelsen flugter godt med aktiviteter, der har til formål at være "fødselshjælper" på nye erhvervsrettede initiativer i landdistrikterne.

Job- og vækstskabende erhvervsudvikling

Der skal være flere iværksættere og lokale arbejdspladser i landdistrikterne, så befolkningen ikke flytter væk. Det overordnede mål er at øge antallet af lokale arbejdspladser i landdistrikterne.

Formålet er at styrke erhvervsstrukturen i landdistrikterne ved at etablere nye arbejdspladser i nærområdet. Det handler i høj grad om at få bosætning og arbejdspladser til at hænge sammen, så det bliver attraktivt for erhvervsaktive familier at slå sig ned i områderne uden for byerne.

Liv & Land's hjemmeside

Outdoor-turisme

Danskerne har årligt et forbrug på 29 milliarder DKK til friluftaktiviteter. Heraf anvendes ca. 2,7 milliarder DKK på overnatninger og 1,75 milliarder DKK på restaurantbesøg. Hertil kommer forbruget fra udenlandske turister, hvor flere outdoor-segmenter er i vækst. Eksempelvis mountainbike, landevejscykling, forskellige former for vandsport samt jagt og fiskeri. Der vurderes at være et stort og voksende marked for at tiltrække udenlandske gæster til Danmark på aktive ferier, hvor landdistrikterne vil have en komparativ fordel, fordi de netop har naturen – det stedbundne – lige uden for døren.

Som eksempel er der i Tyskland 1.300 kano/kajakklubber med tilsammen ca. 119.000 medlemmer, og 23,2 millioner tyskere vandrer i deres ferier. Disse tal siger noget om potentialet ved at tiltrække disse outdoor-målgrupper til de danske landdistrikter (Horesta 2017).

Det erhvervsmæssige potentiale ligger, ifølge Horesta, i udviklingen af attraktive pakker, der kombinerer overnatning med de stedbundne ressourcer (naturen) og udbyderne af outdoor-aktiviteter.

Outdoor-turismen kan også inkludere agro-turisme, eller "Bondegårdsturisme", hvor turister i en kort periode flytter ind på en gård og deltager i det daglige landbrugsliv.

Coworking-miljøer i landdistrikterne

Antallet af højtuddannede og videntunge "løsarbejdere" stiger i Danmark, og i de store byer er der det seneste årti etableret en lang række fællesskaber for den type beskæftigelse. Efterhånden som infrastrukturen i Danmark er blevet forbedret – både den fysiske og den digitale – har områder uden for de store byer også muligheder for at tiltrække videntunge miljøer af konsulenter, rådgivere og "frie agenter" af forskellig art.

Det sker allerede, og miljøer i Svendborg og Klitmøller er eksempler på, at sådanne co-working-miljøer kan være nye drivere for lokal erhvervsudvikling i danske landdistrikter. Et nyligt studie fra SDU viser netop, at co-working indeholder et udviklingsstrategisk potentiale for danske landdistrikter. Dette er knyttet til vidtrækkende forandringer på arbejdsmarkedet, som gør, at arbejdslivet for en voksende gruppe af arbejdstagere bliver mere mobilt, fleksibelt og translokalt.

Landdistrikterne kan drage fordel af denne udvikling ved at skabe de rammer, som mobile, fleksible og translokale arbejdsliv kan udspille sig i. Udviklingen af coworking-steder er i den forbindelse det mest oplagte mål at efterstræbe (SDU, 2017 "Coworking i danske landdistrikter").

Alger er fremtidens super-biomasse

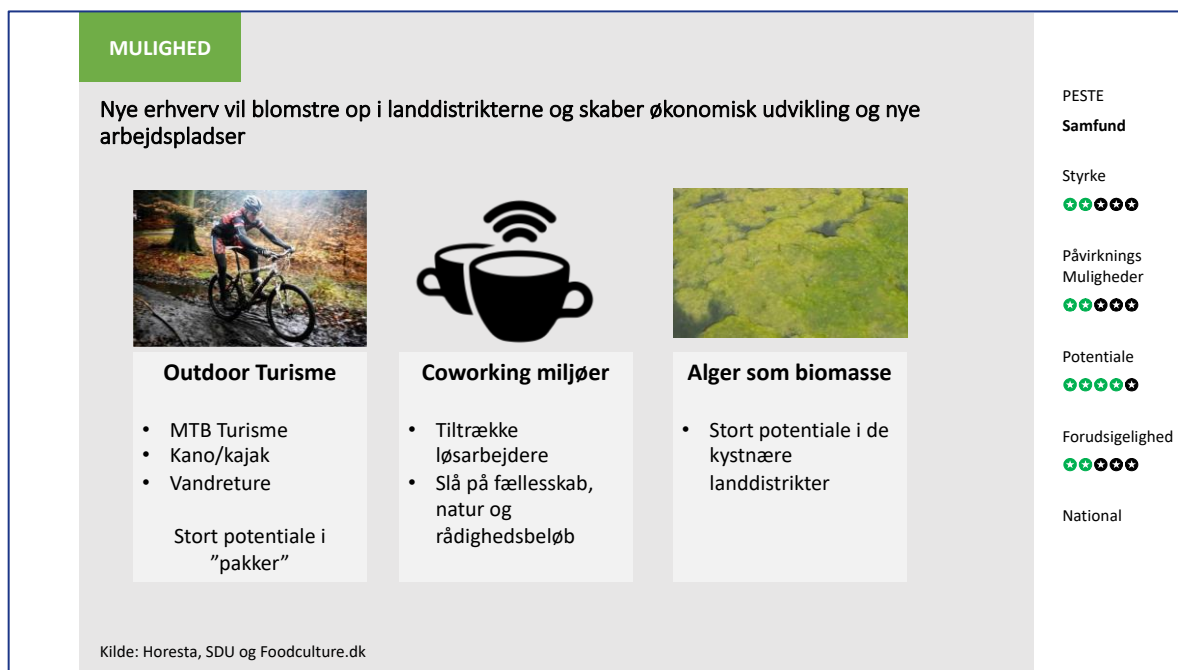
Dyrkning af alger på havet kan blive en global kilde til dyrefoder, medicin, kosttilskud og meget andet (Foodculture.dk). Forskningen i Danmark er allerede langt, og de kystnære landdistrikter vil have en naturlig rolle i udviklingen af et muligt nyt erhvervsområde, der kan erstatte nogle af de arbejdspladser der er forsvundet inden for primærerhverv og industri de seneste årtier i områderne uden for de store byer.

I mange lande er landbrugsarealerne næsten fuldt udnyttet, mens verdens befolkning vokser og vokser. Så hvordan får man i fremtiden plads til at opfylde det stigende behov for biomasse til foder, fødevarer, brændstof og så videre? Flere og flere forskere mener nu, at en del af løsningen er at dyrke alger på havet.

"Alger er en ny råvare til alt. Når du skiller dem ad, har du næsten til alle de produkter, du kan komme i tanker om. Det er et fantastisk substrat. Jeg kan love dig for, at det bliver fremtiden."

Anne Belinda-Bjerre, professor og fagleder ved Teknologisk Institut

Figur 21 Nye lovende erhvervsområder i landdistrikterne

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

3.5. Ny jordfordeling kan forbedre landbrugets økonomi

"Jordfordeling er, når et antal jordlodder inden for et afgrænset geografisk område byttes samtidigt. Omlægningerne gennemføres som kombinationer af køb og salg. Formålet er at få de deltagende jordlodder til at ligge mere hensigtsmæssigt, for dermed at opnå en bedre landbrugsmæssig udnyttelse"

Landbrugsstyrelsen

Opstår der et ønske om jordfordeling i et område, er der først brug for at finde en planlægger. En planlægger, der kan være landinspektør, landbrugskonsulent eller andet, står for forhandlingerne med de enkelte lodsejere. Der foregår altså ingen direkte handel mellem de enkelte landmænd, og det er frivilligt at deltage. Aftalerne med lodsejerne fastholdes på en jordfordelingsoverenskomst, og der bliver således ikke lavet slutsedler eller skøder.

Når alle aftaler er i hus, fremlægges jordfordelingsplanen for jordfordelingskommissionen, der afsiger en kendelse. Denne jordfordelingskendelse tinglyses på alle de deltagende ejendomme. Derefter udarbejder en landinspektør den matrikulære sag, og efterfølgende noteres jordfordelingen ved Geodatastyrelsen og i Tingbogen.

Jordfordeling anvendes i mange projekter

Jordfordeling er et vigtigt redskab i mange projekter. Det kan f.eks. bruges ved:

- Anlæg af motorveje
- Skovrejsningssager
- Projekter om drikkevandsbeskyttelse
- Vådområdeprojekter

Arronderings-jordfordeling

Jordfordeling kan styrke landbruget ved at sikre en bedre arrondering af en ejendoms arealer. I Landbrugsstyrelsen anvendes begrebet "arronderings-jordfordeling", som beskriver den jordfordeling, som fører til sammenlægning af arealer og/eller omfordeler arealer, så de flyttes tættere på landbrugsejendommens bygninger.

Når en landbrugsejendom får en bedre arrondering, sparer landmanden driftsomkostninger f.eks. til transport, nemmere markarbejde m.v. Ligger arealerne godt og tæt ved bygningerne, kan en ejendom også have en højere ejendomsværdi. For økologiske husdyrbrug kan arronderings-jordfordeling medvirke til at samle græsningsarealer tæt på bygninger. Samfundsmæssigt er der gevinster i form af mindre slid på veje og færre trafikale gener. Yderligere er der miljømæssige gevinster som følge af færre transportkilometer med landbrugsmaskiner mv.

I forhold til målsætning G er det et relevant spørgsmål, hvorvidt ny eller mere omfattende jordfordeling kan være en fordel for landbrugserhvervet og derved også for den generelle udvikling i landdistrikterne via den økonomiske og beskæftigelsesmæssige betydning, som

landbruget har i disse områder. Jordfordeling ses også som et vigtigt multifunktionelt instrument i forhold til miljø, klima, natur og landdistriktsudvikling.

IFRO igangsatte i 2017 et analysearbejde vedrørende de økonomiske perspektiver i ny jordfordeling. Foreløbige resultater indikerer en statistisk signifikant effekt ved arrondering for kvægbrugere og en mindre tydelig effekt for svineproducenterne. Derimod synes der ikke at være en signifikant sammenhæng for de rene planteavlere (Plantekongres 2017, SEGES).

Meget tæt sammenhæng mellem størrelse og arrondering

De foreløbige resultater fra analysen indikerer yderligere, at der er en tæt sammenhæng mellem en bedrifts størrelse og mulige gevinster ved arrondering. Det skal forstås på den måde, at den tydeligste sammenhæng er, at de største bedrifter får de største driftsøkonomiske gevinster ved jordfordeling. Dette skyldes den snævre sammenhæng, der er mellem markafstande og bedriftsstørrelse. Når en bedrift bliver større, så er der stor sandsynlighed for, at afstanden til markerne bliver forøget. De seneste mange års udvikling i landbrugets strukturer peger i retning af stadigt stigende bedriftsstørrelser, og derved også mod potentielt større gevinster ved nye jordfordelinger.

Eksempel: Økonomisk gevinst ved en mere effektiv markproduktion

Omkostninger til transport mellem markerne og ejendommen kan udgøre en væsentlig del af de samlede omkostninger ved markproduktionen. Gevinsten ved en jordfordeling eller et jordbytte ligger selvfølgelig i, at få markerne placeret tættere ved ejendommen. Det betyder kortere transport i forbindelse med dyrkningen af markerne. Gevinsten er størst, hvis afgrøderne kræver meget pasning og opsyn, og/eller høst af transporttungt udbytte flere gange om året, f.eks. slætgræs. Det gælder også, hvis arealet gødes med husdyrgødning.

Størrelsen af den økonomiske gevinst ved at formindske transportafstande mellem mark og ejendom afhænger meget af, hvilke afgrøder, der dyrkes. I figuren nedenfor, der stammer fra eksempler udarbejdes af SEGES, estimeres besparelser i omkostningerne til transport ved henholdsvis 1 og 6 kilometer mellem mark og ejendom for en mark på 10 ha.

Bliver der således "flyttet" en mark på 10 ha med slætgræs 5 kilometer tættere på ejendommen, kan der spares godt 1.500 kr. pr. ha. pr. år i transportomkostninger. Landmanden skal bruge mellem 400 og 800 kr. mindre i omkostninger til transport, hvis han dyrker korn på de 10 ha. Derudover bruger landmanden mindre på transport for at komme til at holde opsyn med sine marker i vækstsæsonen, ligesom han måske undgår at køre på offentlig vej. Transportomkostningerne er beregnet på basis af en række forudsætninger og normdata, og kan derfor kun betragtes som retningsgivende.

Figur 22 Muligheder i ny jordfordeling

MULIGHED				PESTE	
Ny jordfordeling kan forbedre landbrugets økonomi				Samfund	
	Transportomkostninger pr. ha			Styrke	
				★★★★★	
Afgrøde	1 km	6 km	Forskel	Påvirknings Muligheder	
Korn med handelsgødning	90 kr.	520 kr.	440 kr.	★★★★★	
Korn med husdyrgødning	180 kr.	1.050 kr.	880 kr.	Potentiale	
Stivelseskartofler	140 kr.	860 kr.	720 kr.	★★★★★	
Slætgræs - 4 slæt med husdyrgødning	330 kr.	2.000 kr.	1.600 kr.	Forudsigelighed	
Majshelsæd med husdyrgødning	210 kr.	1.200 kr.	1.000kr.	★★★★★	
Kilder: SEGES/ https://www.landbrugsinfo.dk				National	

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

3.6. Der er andre væsentlige erhverv end landbruget i landdistrikterne

Det er imidlertid ikke kun landbrug, der fylder noget som erhverv i de danske landdistrikter. Også inden for industribranchen, hvor der eksempelvis findes en del følgeerhverv til landbrugssektoren, er landdistrikterne, stærkt specialiserede. Bygge- og anlægsbranchen fylder ligeledes mere i landdistrikterne end i Danmark som helhed. De brancher, hvor landdistrikterne har væsentlig færre arbejdspladser end resten af landet er særligt inden for vidensservice, information- og kommunikation og finansiering og forsikring.

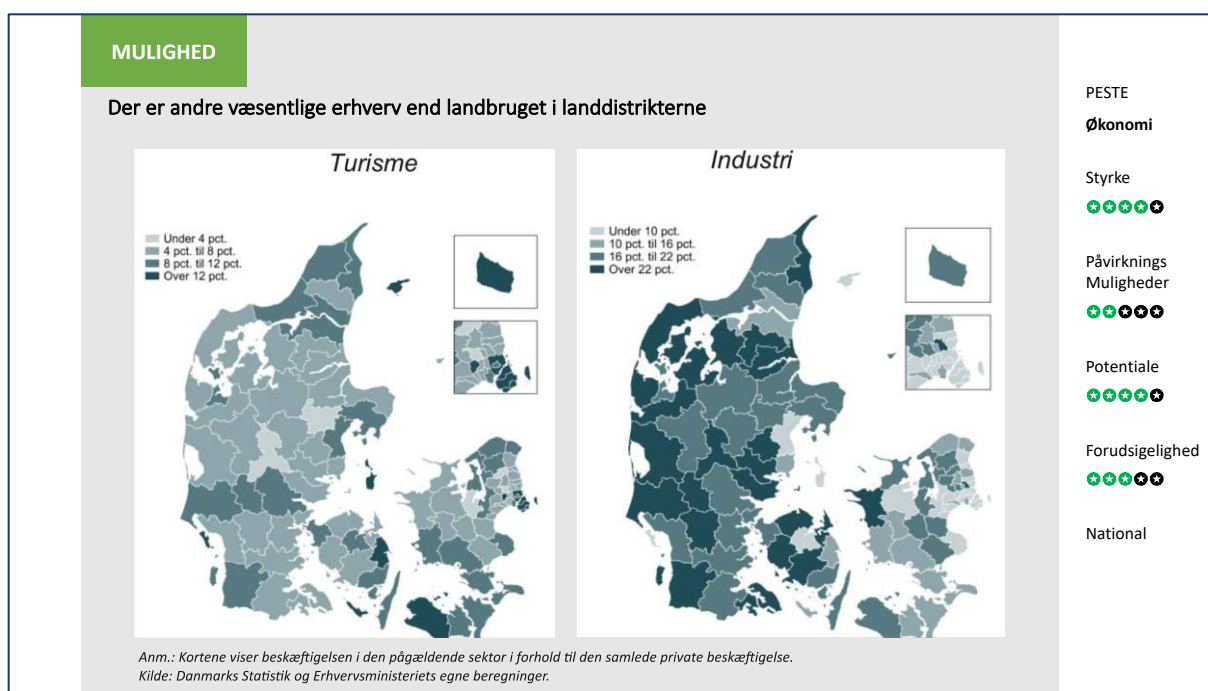
I figuren herunder er det illustreret, hvorledes der inden for industri og turismeområdet er stor beskæftigelse i landdistrikterne. Således udgør industriens produktionsvirksomheder en stor del af beskæftigelsen i landdistrikter og områder udenfor de større byer. Det gælder udover i Jylland også i høj grad på Fyn. Mens antallet af beskæftigede i landbrug, skovbrug og fiskeri i det seneste år er faldet en smule, har der været en mindre stigning i antallet af beskæftigede i industrierhvervene i samme periode.

Ifølge publikationen *"Turismens økonomiske betydning"* fra 2016 er turismens samlede beskæftigelseseffekt på 136.000 fuldtidsjobs i Danmark. Det svarer til 4,7 pct. af den samlede danske beskæftigelse (VisitDenmark og CRT 2016)

Det fremgår af figuren, at det særligt er i ø-kommunerne og i en række kystkommuner, at turismen beskæftiger en stor del af arbejdsstyrken. Turismen fylder mest i den samlede

kommunale økonomi på Lolland-Falster, i det nordligste Jylland, på den jyske vestkyst, Djursland og i ø-kommunerne. Det er samtidig i høj grad i kystkommuner med mange feriehuse, hvor kyst- og naturturismen spiller en stor rolle.

Figur 23 Andre væsentlige erhverv i de danske landdistrikter

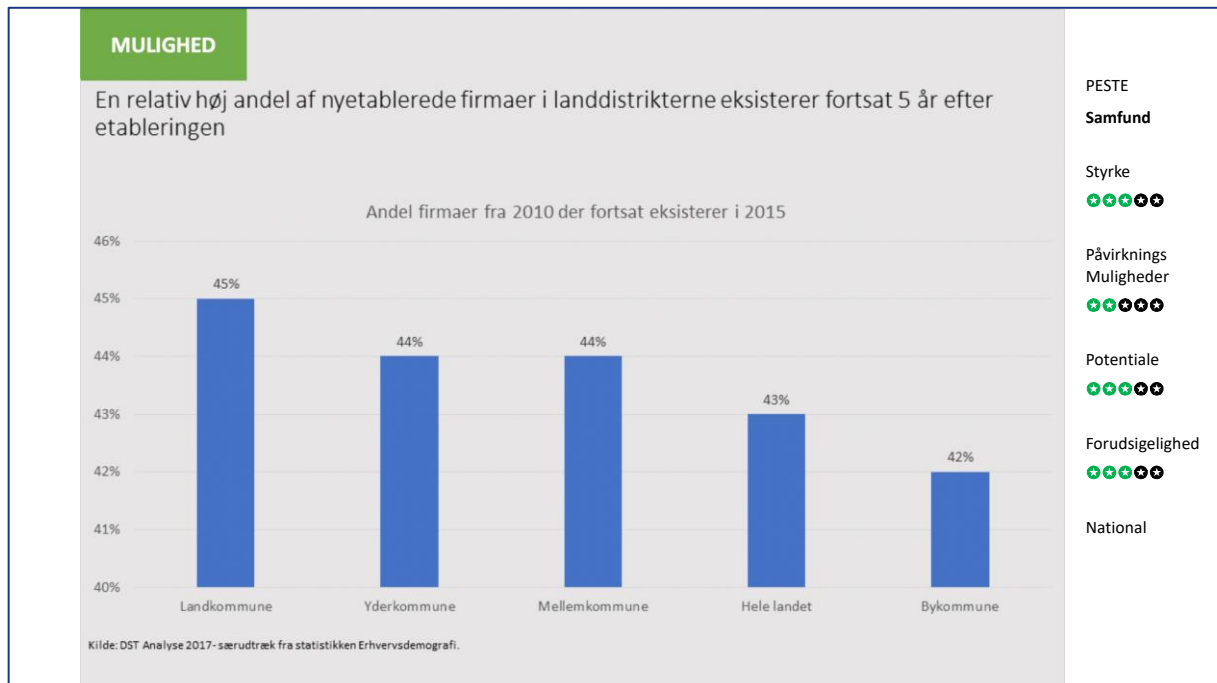
Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

3.7. Overlevelseshraten i landdistrikterne er relativt høj

Etableringsraten af virksomheder i yder- og landkommuner er relativ lav i forhold til bykommunerne. Og det på trods af, at der i yder- og landkommuner investeres flest ressourcer i erhvervsservice og iværksætteri pr. indbygger (DST Analyse, 2017). Ser man i stedet for etableringsraten på andelen af nyetablerede firmaer, som fortsat eksisterer 5 år efter etableringen, er billedet imidlertid anderledes.

Det er i land- og yderkommuner, at den største andel af de firmaer som blev etableret i 2010, fortsat eksisterer i 2015. Det bør dog understreges, at forskellene i overlevelseshraten, jf. figuren herunder, er relativt små. Således var overlevelseshraten hhv. 45% og 44% i landkommunerne og yderkommunerne, mens den i mellemkommunerne var 44% og bykommunerne 42%. Samtidig er det i yder- og landkommuner, at de fleste nye firmaer fortsætter med at have hovedsæde i den kommune, de blev etableret i, hvilket er med til at skabe jobs og skatteindtægter i disse kommuner (DST Analyse, 2017).

Figur 24 Overlevelsesandel for nystartede virksomheder

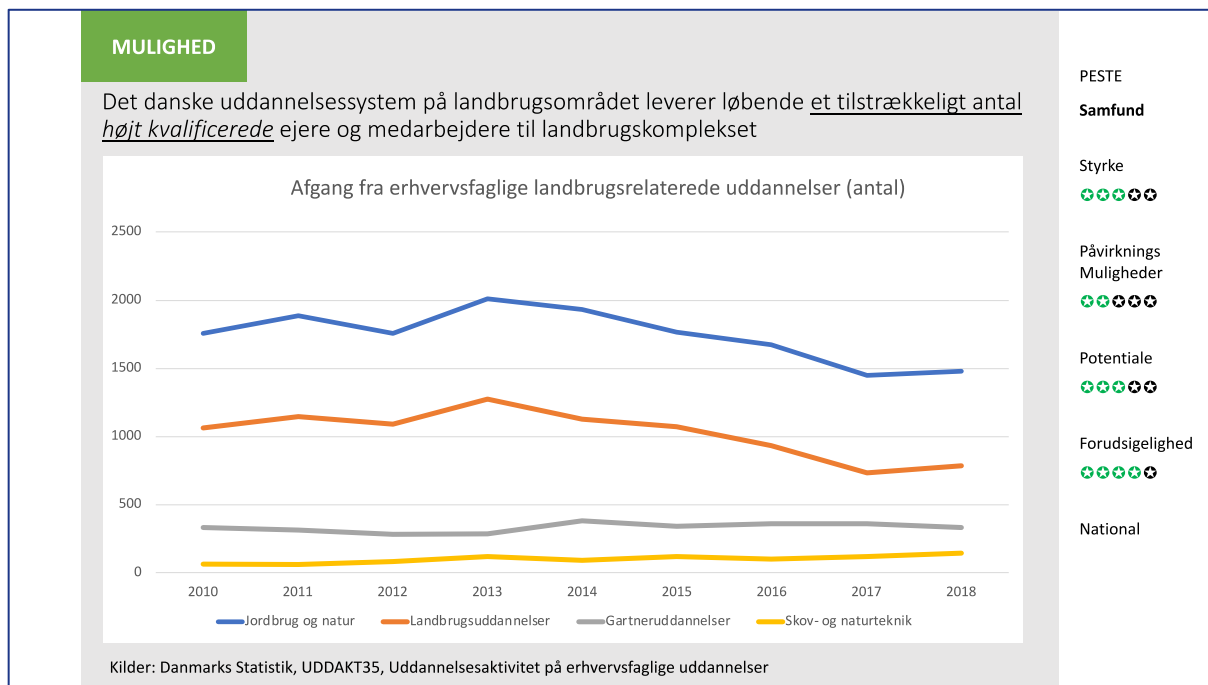
Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

3.8. Uddannelsessystemet leverer på antal og kvalifikationer

Det danske uddannelsessystem på skov- og landbrugsområdet leverer løbende et tilstrækkeligt antal højt kvalificerede personer, ejere og medarbejdere, til landbrugserhvervet.

Ser man på figuren herunder, der viser hvor mange elever der dimitterer fra landbrugsrelaterede erhvervsfaglige uddannelser, så fremgår det, at der er en lille stigning i perioden 2010 til 2013, hvor efter der er et fald frem til 2017, hvorefter der ses en stigning igen. Afgangen fra uddannelserne varierer fra uddannelse til uddannelse. Hvor de to antalsmæssige store uddannelser "jordbrug og natur" og "landbrugsuddannelser" falder i hele perioden, så stiger "Skov- og naturteknik" – faktisk sker der i denne uddannelse næsten en fordobling af dimittender fra 66 personer i 2010 til 116 personer i 2018.

Figur 25 Tilgang til erhvervsfaglige landbrugsrelaterede uddannelser (antal)

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Hvis man i stedet for ovenstående betragter den uddannelsesmæssige situation inden for længerevarende akademiske uddannelser, der også har relevans for en række forskellige jobkategorier i og omkring skov- landbrugserhvervet, ses det af figuren nedenfor, at Danmark i runde tal optager 1.000 personer på akademiske jordbrugs- og fødevareuddannelser hvert år. I et relativt lille land er det en betydelig mængde videntung arbejdskraft, der årligt kanaliseres ind i landbrugssektoren og relaterede erhverv.

Nærlæses tallene viser det sig, at der faktisk er et fald i optaget på mange af de landbrugsrelaterede uddannelser. Særligt uddannelserne på KU og AU oplever fald i disse år. Det er i høj grad uddannelser på DTU, der holder det samlede optagstal oppe. Eksempelvis den nye uddannelse som diplomingeniør i Fødevaresikkerhed og Kvalitet.

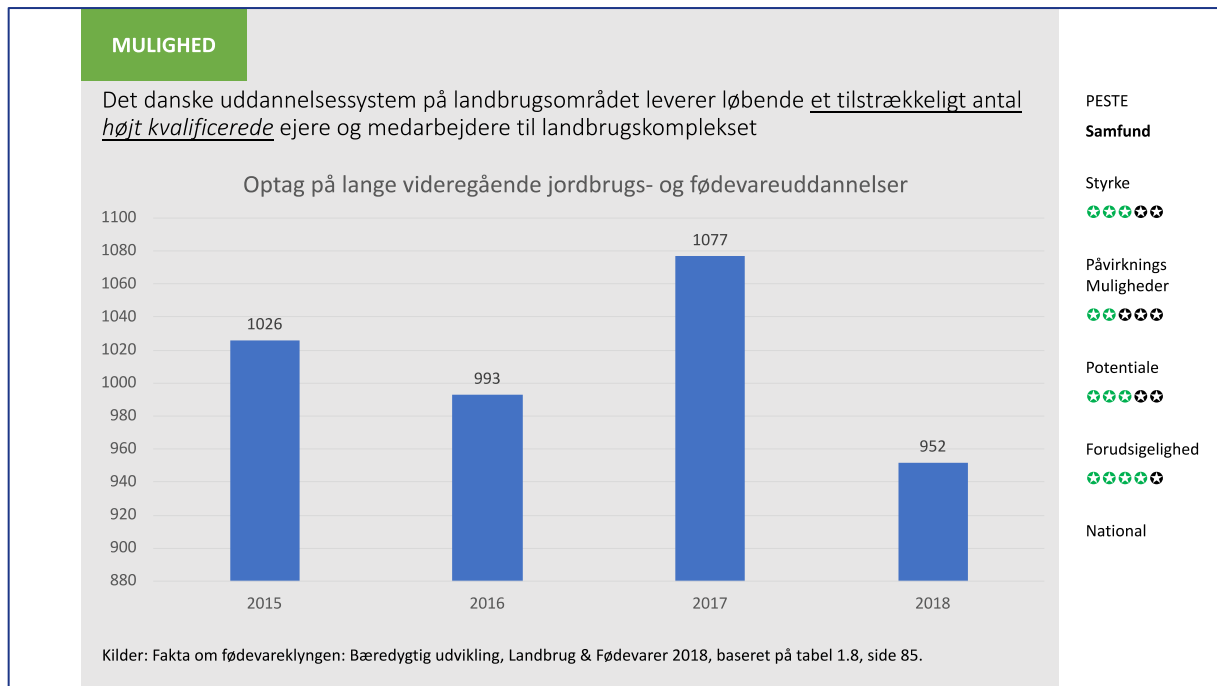
Det fremgår af en international sammenligning med øvrige europæiske lande, at Danmark ikke er placeret højt, hvad gælder uddannelsesniveaet i landbrugserhvervet (agriculture). Som gennemsnit i EU28 har 8,9% af arbejdsstyrken en lang videregående uddannelse. Danmark ligger med 10,4% lidt over gennemsnittet, men langt bag lande som Tyskland (23,5%), Frankrig (17 %) og Sverige (17%).

I relation til målsætning G er det intentionen at vise, at landbrugssektoren i Danmark løbende får tilført en fornuftig mængde kvalificeret arbejdskraft til sektoren. Det gælder både inden for erhvervsfaglige uddannelser og inden for længerevarende uddannelser. Dette er en forudsætning for at sikre, at landbruget fortsat vil medvirke til at fremme virksomhedsudviklingen i landdistrikterne, som er i fokus i denne målsætning.

Det er vigtigt at pointere, at der ikke er nogen garanti for, at eksempelvis en uddannet diplomingeniør vil finde arbejde i landbrugssektoren, og det samme gør sig gældende for alle de andre viste uddannelser. Ud fra de viste data kan man derfor ikke med sikkerhed

vise, hvor de uddannede personer får arbejde, men det formodes, at en stor del vil havne i landbrugserhvervet eller relaterede erhverv.

Figur 26 Optag på lange videregående jordbrugs- og fødevareuddannelser (antal)

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

4. TRUSLER

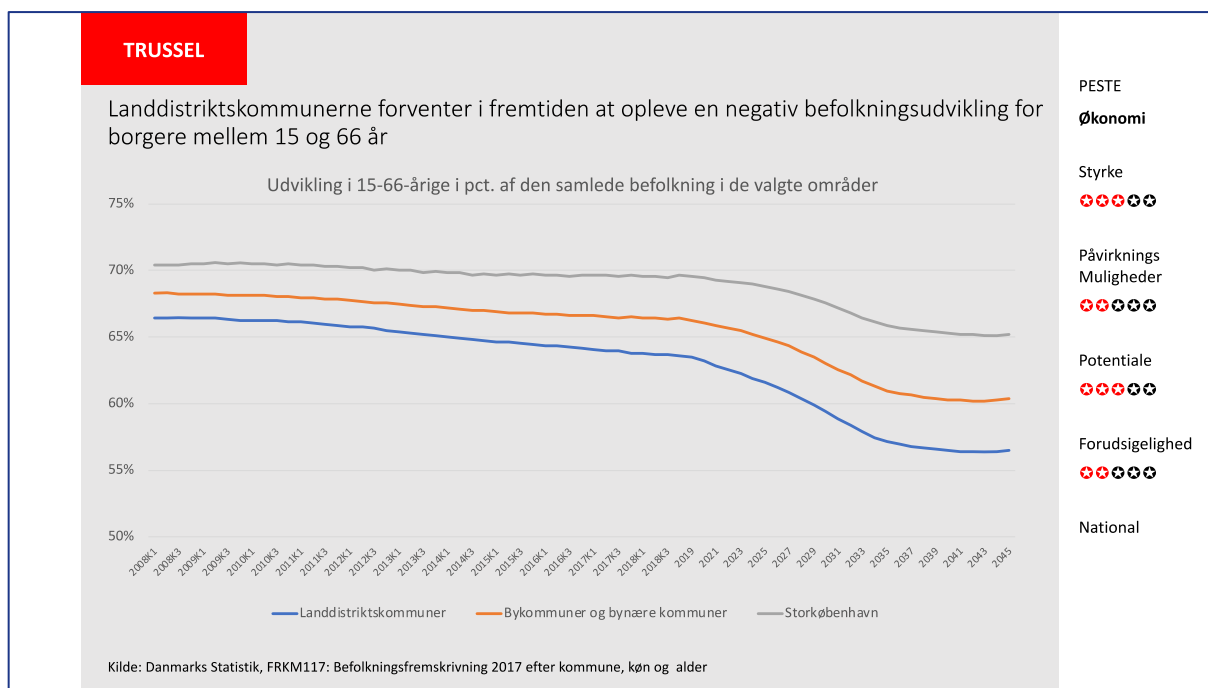
Der er identificeret syv trusler i relation til målsætning G, som gennemgås i det følgende.

4.1. Andelen af borgere i den erhvervsaktive alder falder i landdistrikterne

Som det fremgår af figuren herunder, viser en fremskrivning af befolkningstallet blandt de erhvervsaktive i hhv. landdistriktskommuner, bykommuner/bynære kommuner og Storkøbenhavn, at landdistrikterne vil opleve et fald i borgere i den erhvervsaktive alder. Faldet vil være betydeligt i perioden 2019 til 2035, hvorefter faldet vil bremse op igen. Når det anføres som en trussel, er det primært, fordi det vil gå ud over landdistriktskommunernes indtægter fra skatteindbetalinger og derved risikere at udhule mulighederne for at levere tilfredsstillende service overfor kommunernes borgere.

For den generelle udvikling i de danske landdistrikter er det en trussel, at urbaniseringen som megatrend ser ud til langsomt at "tømme" landdistrikterne for borgere, der kan varetage et job og dermed bidrage til den lokale økonomi. Dette uddybes i SWOT-analysen af målsætning H.

Figur 27 Landdistrikterne vil opleve faldende befolkningstal blandt de erhvervsaktive

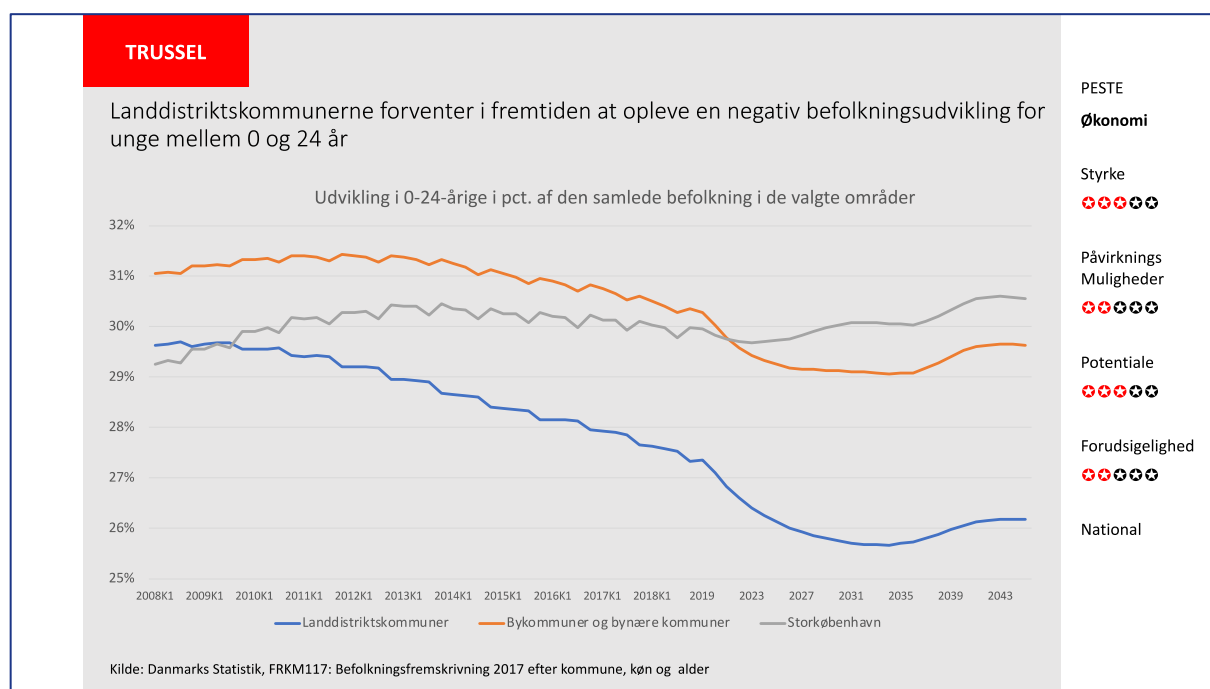
Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

4.2. Der bliver færre og færre unge borgere i landdistrikterne

Herunder fokuseres på en fremskrivning af unge borgere i landdistrikterne. Situationen er i grove træk identisk med den forrige figur, hvor fokus var på en fremskrivning af folketallet blandt de erhvervsaktive (15-66-årige). Det vil sige, at antallet af unge i landdistrikterne forventes at falde – i hvert fald frem til 2033, hvorefter der forventes en mindre stigning.

I relation til målsætning G er denne udvikling en trussel på flere måder. For det første vanskeliggøres tilgangen af unge landbrugere, hvis rekrutteringsbasen (udbuddet af unge der vokser op og bosætter sig i landdistriktskommuner) mindskes. For det andet er det en trussel mod de generelle levevilkår i landdistriktskommunerne, hvis der både bliver færre erhvervsaktive og færre unge. En sådan udvikling vil sætte den lokale økonomi under pres i de danske landdistriktskommuner.

Figur 28 Landdistrikterne vil opleve faldende befolkningstal blandt de unge

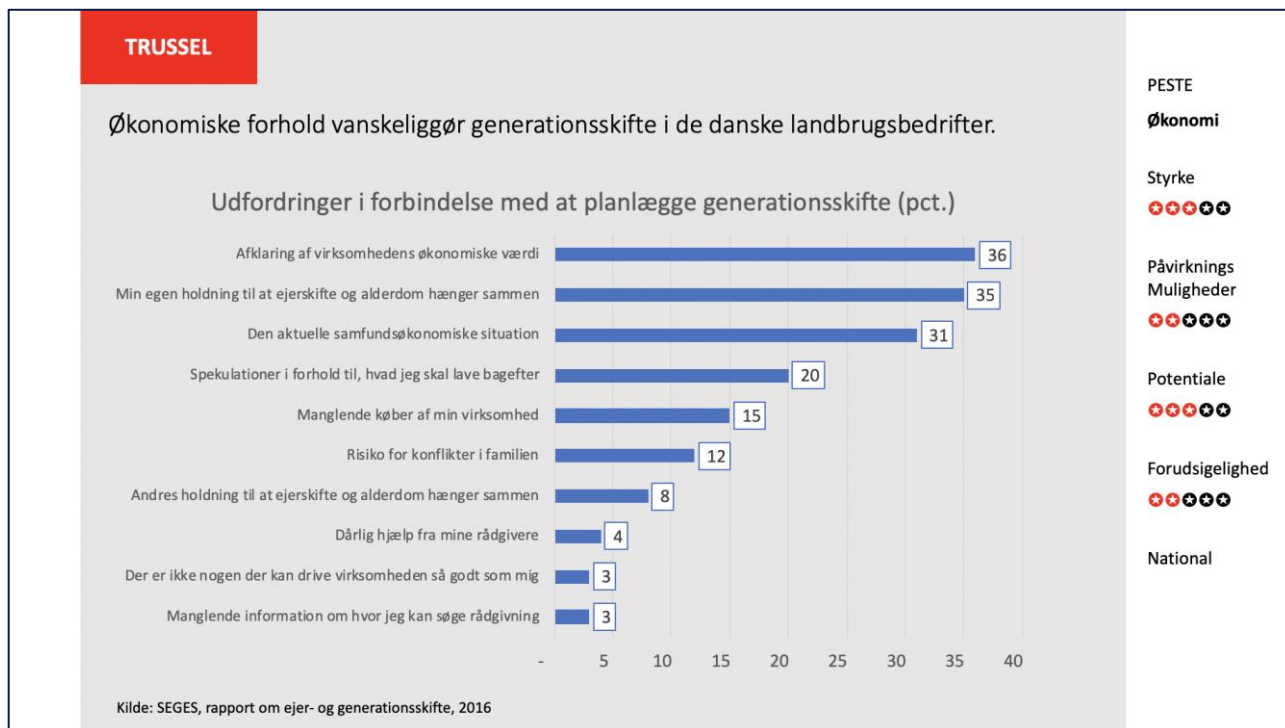
Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

4.3. Generationsskiftet påvirkes af underliggende økonomiske forhold

Den tredje trussel mod ønsket om at tiltrække flere unge landbrugere og fremme virksomhedsudviklingen på landet er knyttet til en række forskellige forhold af økonomisk karakter. Som det fremgår herunder, har en række udvalgte ældre bedriftsejere i 2016 besvaret et spørgeskema fra SEGES vedrørende deres overvejelser om kommende generationsskifte.

Af svarene er der en række forhold af økonomisk karakter, der er værd at notere sig. For det første er afklaring af virksomhedens (bedriftens) økonomiske værdi en væsentlig udfordring for de ældre bedriftsejere. Ligeledes er den aktuelle samfundsøkonomiske situation ifølge de nuværende ældre bedriftsejere et væsentligt forhold, der spiller ind på mulighederne for at gennemføre et generationsskifte.

Foruden de økonomiske forhold, som bedriftsejerne vurderer som væsentlige i relation til generationsskifte, er der også andre forhold, der spiller ind. Primært den nuværende ejers egen holdning til, at alderdom og ejerskifte hænger sammen. Endelig er der 15% af de adspurgte, der fremhæver "manglende køber" som en hindring for at gennemføre et ejerskifte.

Figur 29 En række forskellige økonomiske forhold vanskeliggør generationsskifte

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

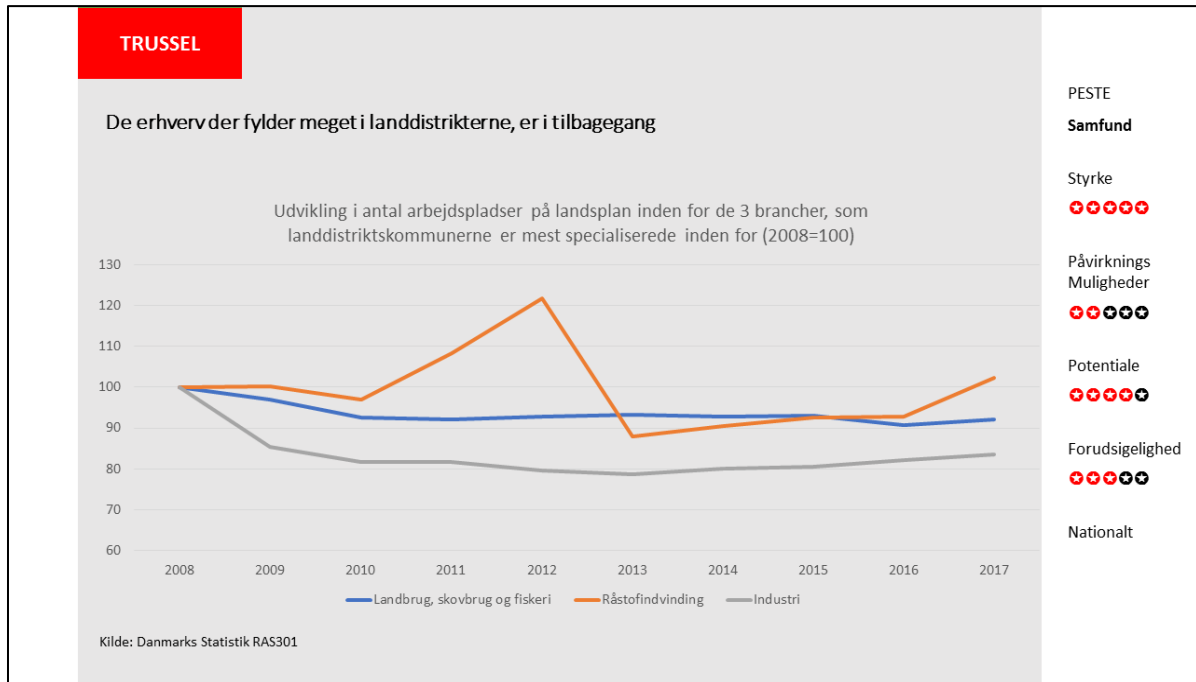
4.4. Erhverv der fylder meget i landdistrikterne, er i tilbagegang

Det er særligt problematisk, at flere af de erhverv, som landdistriktskommunerne er specialiserede inden for er i tilbagegang, når man ser på, hvor meget de fylder i det samlede antal arbejdspladser. Således fremgår det af figuren herunder, at antallet af arbejdspladser inden for to af brancherne, som landdistriktskommunerne er mest specialiserede inden for – landbrug, skovbrug og fiskeri samt industri – er faldet med hhv. 9 og 17 procentpoint på landsplan i perioden 2008-2017.

Denne udvikling er ikke nødvendigvis et problem for landdistrikterne, såfremt antallet af arbejdspladser inden for disse brancher er stigende i landdistriktskommunerne – eller i hvert fald ikke er faldende. Dette er imidlertid ikke tilfældet, da antallet af arbejdspladser i landdistriktskommunerne inden for alle tre brancher er faldet i perioden. Dette er en stor udfordring for landdistrikterne, da landbrug og industri hidtil har været landdistrikternes basiserhverv, dvs. erhverv som via eksport ud af et geografisk område genererer den indtjening, der i sidste ende finansierer områdets serviceerhverv (Søgaard & Thuesen, 2017).

Altså er der en stor opgave forbundet med at udvikle fremtidens basiserhverv, når antallet af arbejdspladser inden for de hidtidige basiserhverv er faldende. Der er flere spirende erhverv og spændende erhvervsområder som på sigt kan udfylde det tomrum særligt nedgangen i landbrugs- og industriarbejdspladser efterlader i landdistrikterne, men ind til videre har ingen af de potentielle nye basiserhverv vist sig at kunne indbringe noget nær samme indtjening eller samme antal arbejdspladser, som er forsvundet over de seneste årtier i landdistrikterne.

Figur 30 De erhverv der fylder meget i landdistrikterne, er i tilbagegang

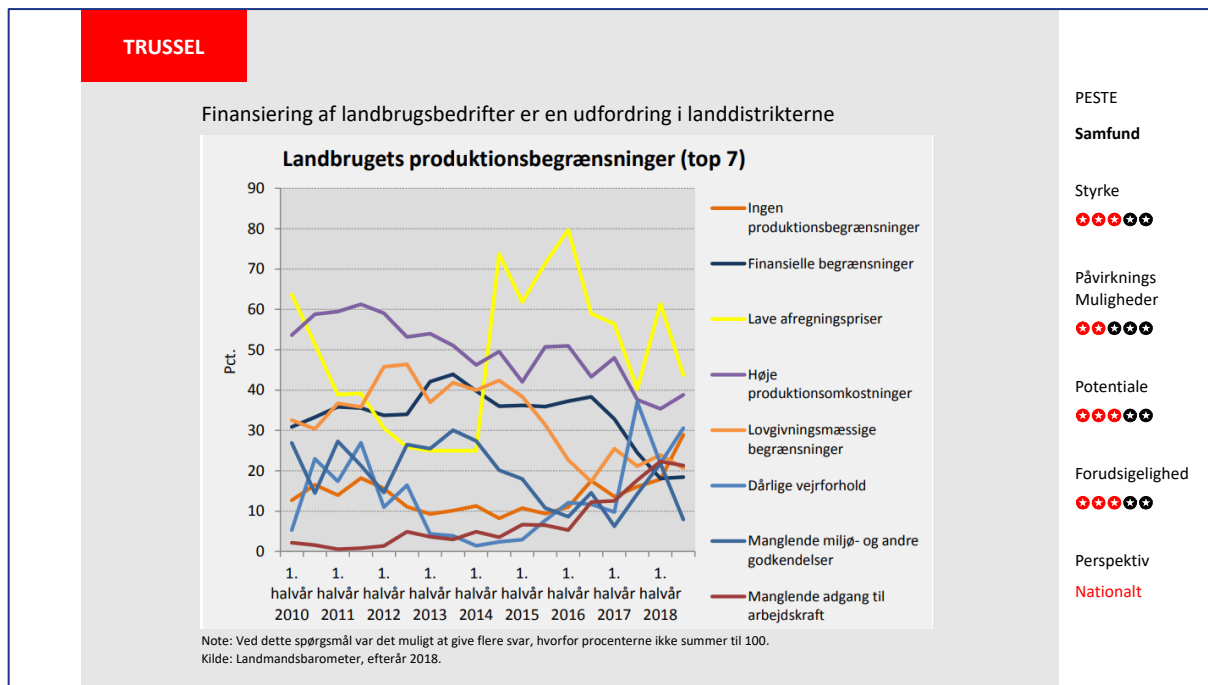
Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

4.5. Finansiering af landbrugsbedrifter er en udfordring i landdistrikterne

Særligt efter finanskrisen har kreditinstitutterne stillet skærpede krav til egenkapitalfinansiering, hvilket har skabt et pres mod den traditionelle finansierings- og ejermodel, samtidig med at landbrugsbedrifterne er blevet større og mere kapitalkrævende (SEGES, 2018).

Selvom der er kommet statslige støtteordninger og opstået større fokus på anvendelse af forpagtning, leasing crowdfunding, sælgerpantebreve, earn out, eksterne investorer i ind- og udland, er adgangen til finansiering og kapital fortsat en udfordring i landdistrikterne. Dette skyldes, at en række disse ordninger/idéer endnu ikke er modnet, og at landbruget kan have svært ved at opfylde investorers krav til forholdet mellem afkast og risiko (SEGES, 2018). Således har mellem 35% og 40% af landmændene siden 2010 oplevet begrænset adgang til finansiering. Denne andel er dog faldet til lige under 20% i 1. halvår 2018, hvilket tyder på at det går i den rigtige retning.

Figur 31 Landbrugets produktionsbegrænsninger

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Foruden fokus på vanskeligheder i forbindelse med finansiering af landbrugsbedrifter er der også generelt vanskelige finansieringsforhold på boligområdet i de danske landdistrikter.

De relativt lange liggetider og et "fastfrosset" ejendomsmarked i visse landsbyer og landdistrikter opfattes i nogen udstrækning som en følge af finansieringsudfordringer, der konkret beskrives som tilbageholdenhed fra pengeinstitutter og realkreditinstitutter med belåning af bolig- og erhvervsejendomme (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Udvalget om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter fandt imidlertid ikke eksempler på, at den finansielle lovgivning kan have medført en overdreven forsigtighed ift. udlån i landdistrikterne (Udvalg om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter, 2015).

Udvalget fandt dog eksempler på regler, som flere af markedsaktørerne administrerede mere restriktivt, end Finanstilsynet fortolkede disse regler (Udvalg om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter, 2015). Samtidig er finansiering af boliger og erhvervsejendomme en langfristet finansiering (ofte over 20-30 år), hvor långivningen i høj grad er baseret på sikkerheden, og dermed værdifastheden af den belånte ejendom over hele lånets løbetid. Dette betyder i praksis, at mulighederne for at opnå finansiering reduceres på et ejendomsmarked, hvor der er stor usikkerhed om, hvorvidt og til hvilken pris en ejendom kan gensælges, da dette kan medføre tab (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Dette behandles også i SWOT-analysen af målsætning H.

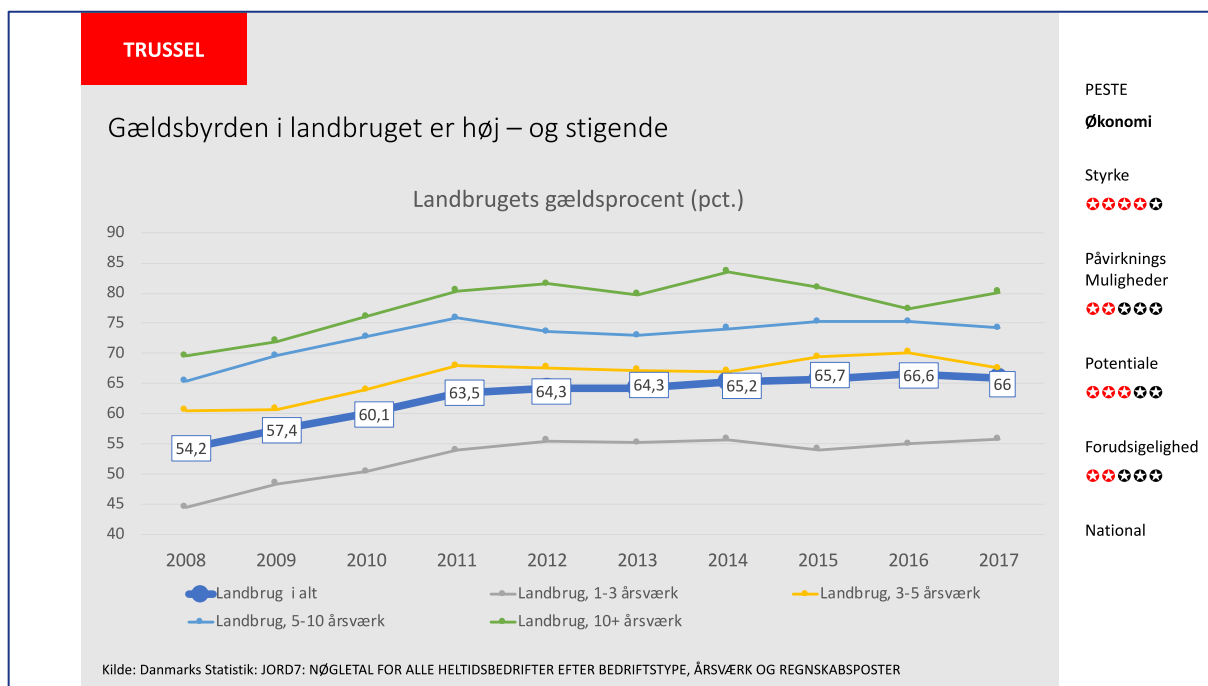
4.6. Gældsbyrden i landbruget er høj – og stigende

En ny opgørelse over landbrugets gæld fra Nationalbanken viser, at gælden lyder på 312 milliarder kroner ved udgangen af juli 2018 (Nationalbanken 2018). I samme ombæring har Nationalbanken udtalt, at landbrugets økonomi vil kunne "påvirkes mærkbart" af eventuelt kommende rentestigninger.

Det høje gælds niveau i dansk landbrug har været stigende over en årrække – det gælder på tværs af driftsgrene og bedriftsstørrelser, selv om der også er bedrifter, der formår at nedbringe gæld. I en sektor, hvor udsving i priser forekommer jævnligt, og hvor man er meget afhængig af "vejr og vind", udgør landbrugets gældssituation en potentiel risiko for erhvervet. Ift. gældsandelen, fremgår det af figuren herunder, at den samlede gældsbyrde i det danske landbrug er steget fra 54,2% i 2008 til 66% i 2017.

I relation til problematikken med at tiltrække unge landbrugere er gældssituationen et forhold, der må formodes at vanskeliggøre generationsskifte. Dette skyldes både bankernes og realkreditinstitutternes kreditvurderinger, og de unges lyst til at overtage meget forgældede bedrifter.

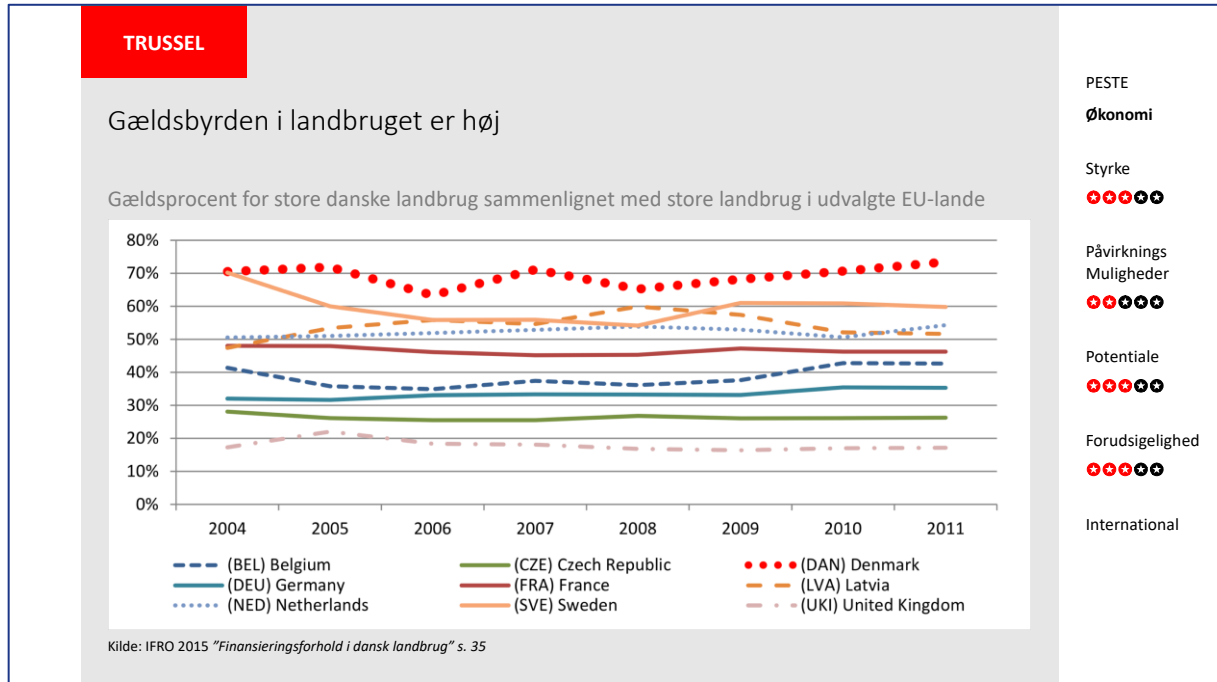
Figur 32 Landbrugets gældsbyrde (pct.)

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

En høj gældsbyrde er en udfordring i en dansk kontekst, men det bliver mere alvorligt hvis det danske landbrug viser sig at være mere forgældet end øvrige lande, vi kan sammenligne os med. Hvis det er tilfældet, er der en risiko for, at gældsbyrden kan medvirke til at dansk landbrug taber international konkurrencekraft. Som det fremgår af figuren herunder, er det faktisk tilfældet, at gældsprocenten i dansk landbrug ligger på et højere niveau end i en række sammenlignelige lande, som eksempelvis Belgien, Tyskland og Sverige.

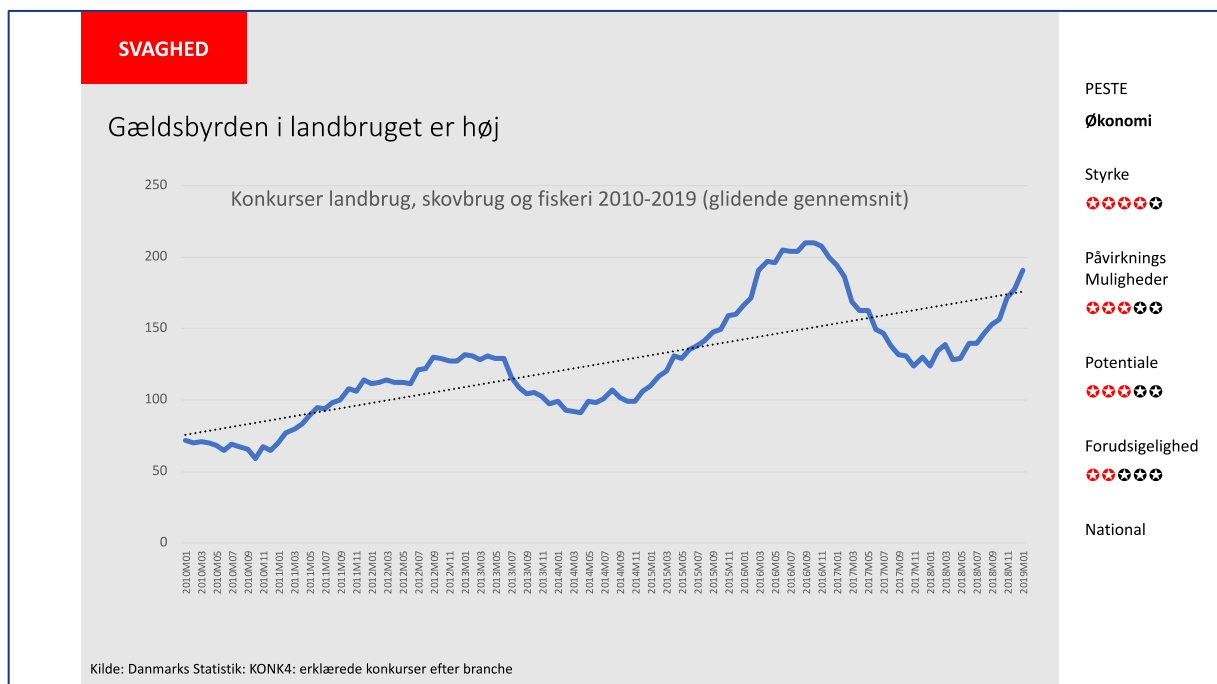
Figur 33 Landbrugets gældsbyrde sammenlignet med andre lande 2004 – 2011

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Ser man på antallet af konkurser i stedet for gældsprocenten ses ligeledes en stigende trend. Således er der identificeret flere og flere konkurser inden for landbrug, skovbrug og fiskeri i de seneste 10 år.

Figur 34 Konkurer i landbrug, skovbrug og fiskeri 2010-2019

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

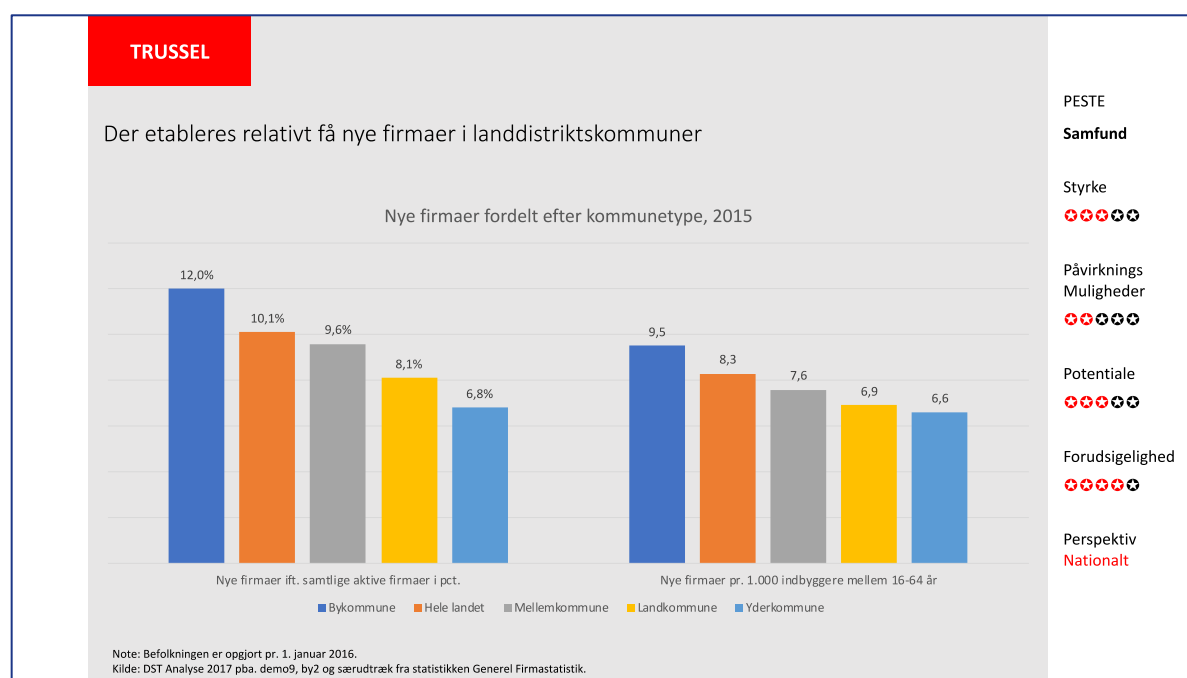
4.7. Der etableres relativt få nye firmaer i landdistriktskommuner

Meget innovation i landdistrikter er knyttet til opstart af egen virksomhed, og en del litteratur peger i retning af, at selvstændighedskulturen stadig står stærkere på landet end i byen. En rapport fra den skotske regering viser, at der ift. befolkningstallet var flere selvstændige virksomheder i landområder – og især i let tilgængelige landområder – end i byerne. Noget lignende gør sig formentlig gældende i DK. I hvert fald er antallet af jobs pr. arbejdssted størst i de store byer og mindst i landkommunerne (Søgaard & Thuesen, 2017), hvilket indikerer, at der er relativt flere mindre virksomheder i landdistrikterne.

Det er også i yder- og landkommuner, at der investeres flest ressourcer i erhvervsservice og iværksætteri pr. indbygger (DST Analyse, 2017). Alligevel etableres der færrest nye firmaer i yder- og landkommunerne og flest i bykommunerne. Således blev der i 2015 etableret hhv. 6,9 og 6,6 nye firmaer pr. 1.000 indbyggere mellem 16-64 år i landkommuner og yderkommuner. Dette svarer til hhv. 8,1% og 6,8% af det samlede antal aktive firmaer. Det er særligt inden for fødevarer samt bygge/bolig, at der etableres firmaer i landdistrikterne, selvom disse brancher i mange yder- og landkommuner står for en relativt lav andel af iværksætteriet, når man tager branchernes samlede størrelse i betragtning (DST Analyse, 2017).

Placeringen af dette element vedrørende etablering af nye virksomheder som en svaghed, der kan påvirkes af CAP'en skyldes det forhold, at de mange tilskudsmuligheder til dansk landbrug som ligge i CAP'en netop er med til at skabe attraktive betingelser for opstart af virksomhed i landbrugserhvervet eller i tilknyttede erhverv. Nogle tilskudsordninger understøtter opstart af virksomhed direkte (teknologi-leverandører at støttede teknologier eksempelvis), men andre tilskyndelser til virksomhedsopstart er mere indirekte som følge af den udvikling i erhvervet som sker med CAP-midlerne.

Figur 35 Etablering af nye virksomheder i landdistrikterne

Kilde: Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

SWOT-analyser om landbrug- og fødevareerhverv i Danmark – Målsætning H

At fremme beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling i landdistrikterne, herunder bioøkonomien og bæredygtigt skovbrug.

Målsætning H: At fremme beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling i landdistrikterne, herunder bioøkonomien og bæredygtigt skovbrug

Målsætning H handler om, at CAP'en skal bidrage til at fremme beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling i landdistrikterne, herunder bioøkonomien og bæredygtigt skovbrug. Dette har i hvert fald tre implikationer for denne del af SWOT-analysen.

For det første skal denne del af SWOT-analysen belyse udviklingen i landdistrikterne, hvilket kan gøres på flere måder. Konkret er der i denne del af SWOT-analysen anlagt et fokus på udviklingen i landdistrikterne relativt til udviklingen i andre områder af Danmark. Her sondres der i udgangspunktet mellem tre kategorier: Landdistriktskommuner; Bykommuner og bynære kommuner; Storkøbenhavn.³ Den anvendte kategorisering er en videreførelse af Danmarks Jordbrugsforsknings klassifikation af landets kommuner i kategorierne: yderkommuner, landkommuner, mellemkommuner og bykommuner⁴. Der tages udgangspunkt i kommuner, fordi dette i de fleste tilfælde er den mindste enhed, som vi kan få dataadgang til.⁵

For det andet fremhæves der i målsætningen fire overordnede forhold – beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling i landdistrikterne – som CAP'en skal være med til at fremme. I udvælgelsen af indikatorer, der kan belyse styrker, svagheder, muligheder og trusler relateret til målsætning H, er der derfor taget udgangspunkt i disse fire forhold. Dette betyder i praksis, at SWOT-analysen er struktureret i fire afsnit, der hver er belyst af et antal indikatorer, hvorefter det er vurderet, hvorvidt der er tale om en styrke, en svaghed, en mulighed eller en trussel. De fire afsnit er:

1. Beskæftigelse
2. Vækst
3. Social inklusion
4. Lokal udvikling

Målsætning H har dermed en lidt anderledes opbygning end de øvrige otte specifikke SWOT-analyser (undtagen målsætning I, som også er struktureret efter temaer), idet den rummer ovennævnte særskilte temaer, der kræver separate analyser uafhængigt af deres SWOT-status.

Alle fire forhold er relativt diffuse begreber, hvorfor det indledningsvist er nødvendigt at afklare analyseteamets forståelse af dem. Dette gøres nedenfor.

Til sidst fremhæves der i målsætningen to relativt specifikke forhold – bioøkonomien og bæredygtigt skovbrug – som SWOT-analysen dermed også skal belyse. Disse forhold kan som de fire overordnede forhold belyses fra mange vinkler, men i lyset af at målsætningen er relateret til landdistrikternes udvikling, samt at SWOT-analyserne D-F har fokus på klima og bæredygtighed, vil der i denne SWOT-analyse blive lagt en mere økonomisk vinkel på

³ Kategoriseringen af kommunerne indgår som bilag A.

⁴ Landdistriktskommuner er således en kombination af yder- og landkommuner, mens bykommuner og bynære kommuner er en kombination af mellem- og bykommuner, hvor kommuner i Storkøbenhavn er trukket fra og udgør sin egen kategori. Storkøbenhavn opgøres selvstændigt, da den ellers forventes at være meget drivende for udviklingen i bykommuner og bynære kommuner.

⁵ Det er dog vigtigt at tage forbehold for, at der inden for kommuner, som defineres som landdistriktskommuner også kan være byer, som udvikler sig anderledes end kommunens landdistrikter.

bioøkonomi og bæredygtigt skovbrug. Altså i hvilken grad disse to forhold kan bidrage eller allerede bidrager til at skabe beskæftigelse og vækst i landdistrikterne. Derfor behandles bioøkonomi og bæredygtigt skovbrug i SWOT-analysen under temaet beskæftigelse. De konkrete definitioner af bioøkonomi og bæredygtigt skovbrug uddybes nedenfor.

Forståelse af centrale begreber

Dette afsnit uddyber i korte træk, hvordan analyseteamet forstår hver af de seks centrale begreber, samt hvilke indikatorer som efterfølgende anvendes til at belyse dem.

Beskæftigelse: Jf. Danmarks Statistik er man beskæftiget, *"hvis man har en tilknytning til en arbejdsplads i form af et job, hvor man som minimum har én times betalt arbejde pr. uge i referenceperioden"*. Konkret betragtes beskæftigelsen fra to vinkler: 1) Beskæftigelsen hos de, der bor i landdistriktskommunerne, og 2) Beskæftigelsen hos de, der arbejder i landdistriktskommunerne.

Beskæftigelsen i landdistriktskommunerne afhænger dog af en række forhold – f.eks. pendling, erhvervsstrukturen og infrastrukturen. I tillæg til den faktiske beskæftigelse er indikatorerne relateret til beskæftigelse udvalgt, så man bredt kan sige noget om forudsætningerne for beskæftigelse i landdistriktskommunerne. Samtidig er der også fokus på en række mere konkrete udviklinger, som kan få betydning for beskæftigelsen i landdistrikterne – herunder bioøkonomi og bæredygtigt skovbrug. Både bioøkonomi og bæredygtigt skovbrug kræver dog en definition, jf. boks 1.

Boks 1 Forståelse af bioøkonomi og bæredygtigt skovbrug

Bioøkonomi: Det Nationale Bioøkonomipanel forstår bioøkonomi, som omfattende *"produktionen af vedvarende biologiske ressourcer og omdannelsen af disse ressourcer og deres affaldsstrømme til produkter med tilført værdi som f.eks. mad, foder, biobaserede produkter og bioenergi"* (Det Nationale Bioøkonomipanel, 2018). Denne forståelse anvendes også i denne analyse.

Bæredygtigt skovbrug: Med bæredygtig skovdrift forstås: *"Forvaltning og brug af skove og skovområder på en måde og i et tempo, som vedligeholder deres biodiversitet, produktivitet, genvækstevne, vitalitet og deres mulighed for at opfylde nutidens og fremtidens relevante økologiske, økonomiske og sociale funktioner på lokalt, nationalt og globalt plan, og som ikke er skyld i ødelæggelse af andre økosystemer"* (Forest Europes definition af bæredygtig skovdrift, som Danmark har tilsluttet sig). Dette er i i denne SWOT-analyse operationaliseret via begrebet om ægte opsparing fra Det Miljøøkonomiske Råd: *"Ægte opsparing er et mål for udviklingen i nationalformuen i bred forstand, inklusive miljø- og naturgoder. En bæredygtig udvikling forudsætter, at den ægte opsparing ikke er negativ, således at kommende generationer har mindst lige så gode forbrugsmuligheder som de nuværende"* (Det Miljøøkonomiske Råd, 2017). Ud fra denne betragtning genererer det danske skovareal en række afkast, som der skal tages højde for i vurderingen af, om skovbruget er bæredygtigt. Dette drejer sig f.eks. om rekreative værdier, mens omlægning af landbrugsdrift til skovdrift også vil bidrage til f.eks. øget biodiversitet og øget lagring af CO₂ (Det Miljøøkonomiske Råd, 2017).

Opsummerende anvendes følgende tretten indikatorer til SWOT-analysen af forudsætnin-
gerne for beskæftigelse i landdistrikterne relativt til udviklingen i andre områder i landet:

- Udvikling i beskæftigelse for personer, der arbejder i landdistriktskommunerne.
- Udvikling i beskæftigelse for personer, der bor i landdistriktskommunerne.
- Pendling – mellem land og by samt gennemsnitlig pendlingsafstand.
- Antal arbejdspladser fordelt på brancher.
- Specialisering i landdistriktskommuner (anvendes som indikator to gange)
- Udviklingen i arbejdspladser for de brancher, som landdistrikterne er specialiserede inden for.
- Turismeforbrug og turismes andel af privat beskæftigelse.
- Udvikling i digital og fysisk infrastruktur.
- Udvalgte beskæftigelsesmæssige potentialer:
  - Bioøkonomi
  - Bæredygtigt skovbrug
  - Hjemmearbejdspladser
- Deleøkonomi.
- Centralisering af private og offentlige arbejdspladser.

Vækst: SWOT-analysen har en relativ bred forståelse af vækst, som både indeholder be-
folkningsudviklingen i landdistrikterne, men også i mindre omfang den virksomhedsrettede
vækst – f.eks. i form af produktivitetsudvikling i landdistriktskommunerne. Hovedfokus vil
dog være på vækst i befolkningen, da SWOT-analysen af målsætning G også omfatter
virksomhedsudvikling i landdistrikterne.

Følgende seks indikatorer anvendes til SWOT-analysen af vækst i landdistrikterne:

- Urbaniseringsgrad i Danmark.
- Generel befolkningsudvikling og -prognose.
- Befolkningsudvikling og -prognose blandt 0-24-årige.
- Befolkningsudvikling i det åbne land og landsbyer (Dobbelturbanisering)
- Nettotilflytning til landdistriktskommuner.
- Produktivitetsudvikling.

Social inklusion: Der findes mange definitioner på social inklusion. Ifølge den europæiske
ungdomsportal handler social inklusion om følelsen af, at *"you are part of a community,
bonded together by a common identity and shared values"* (Den Europæiske
Ungdomsportal, 2013). Analyseteamet vurderer ikke, at der er særlige forhold ved social
inklusion af unge, som gør at denne forståelse ikke kan anvendes i SWOT-analysen af
social inklusion generelt. På den baggrund forstår analyseteamet social inklusion som om-
handlende inklusion i sociale fællesskaber. En udfordring i denne sammenhæng er, at det
tilgængelige data ikke tillader en analyse på lokalsamfundsniveau, hvorfor social inklusion
i stedet belyses på kommuneniveau. Dette betyder, at analysen ikke kan tage højde for,
at der inden for de enkelte kommuner kan eksistere stor variation i den sociale inklusion.

Det er vanskeligt at finde indikatorer som tillader, at den sociale inklusion i landdistrikts-
kommunerne kan belyses direkte. Derfor er følgende otte indikatorer, som er udvalgt til
SWOT-analysen af social inklusion i landdistrikterne, mere eller mindre indirekte indikato-
rer på social inklusion:

- Regional spredning i disponibel indkomst.
- Deltagelse ved kommunalvalg
- Deltagelse i frivillige foreninger.
- Medlemmer af idrætsforeninger.
- Tillid til myndigheder.
- Tryghed.
- Ensomhed.
- Udbredelse af socialøkonomiske virksomheder.

Lokal udvikling: I forståelsen af lokal udvikling tages der udgangspunkt i de fire kriterier som Udvalget for levedygtige landsbyer anvender til at klassificere, om landsbyer er levedygtige (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Således er landsbyer levedygtige hvis der er:

- Et attraktivt nærmiljø med tidssvarende boliger, en tilpasset bygningsmasse samt adgang til landskab og natur.
- Nærhed til offentlig og privat service.
- Tilgængelighed til beskæftigelse og gode muligheder for etablering af virksomhed.
- Social og kulturel sammenhængskraft.

Selvom disse kriterier er udviklet ift. landsbyer, vurderes de samme kriterier at være relevante indikatorer for den lokale udvikling i landdistrikterne. For at undgå gentagelser behandles tilgængelighed til beskæftigelse og gode muligheder for etablering af virksomhed ifm. hhv. beskæftigelsesafsnittet og SWOT-analysen af målsætning G, mens social og kulturel sammenhængskraft behandles som en del af social inklusion. Således vil afsnittet om lokal udvikling primært have fokus på landdistrikternes udvikling ift. boligmassen og nærhed til offentlige og private services.

Følgende syv indikatorer anvendes til SWOT-analysen af lokal udvikling i landdistrikterne:

- Nærhed til uddannelsesinstitutioner.
- Adgang til praktiserende læge.
- Udbredelse af telemedicin.
- Centralisering af offentlige og private services.
- Udvikling i priser på parcel-/rækkehuse relativt til bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn.
- Adgang til finansiering til køb af bolig og/eller erhvervsejendom i landdistrikter.
- Potentiale i tilpasset boligmasse.

Overordnede resultater fra SWOT-analysen

SWOT-metoden handler om at identificere indikatorer for forhold, hvor CAP'en kan forstærke styrker og modvirke svagheder i landdistrikterne ift. beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling. Muligheder og trusler mod landdistrikternes position ift. beskæftigelse, vækst, social inklusion og lokal udvikling er forhold, som CAP'en ikke kan påvirke, men som har betydning for landdistrikternes udvikling. Det samlede billede af styrker, svagheder, muligheder og trusler udgør SWOT'en for CAP'ens målsætning H. Der er mange målsætninger for CAP'en, og i nogle tilfælde vil en indikator være en styrke i en sammenhæng og en svaghed i en anden sammenhæng.

Der er i alt valgt 34 SWOT-indikatorer til at belyse målsætning H. Som styrker fremhæves bl.a. at landdistrikterne har komparative erhvervsmæssige styrkepositioner inden for særligt landbrug og industri, mens turisme også fremhæves som en styrkeposition i visse landdistrikter. Som svagheder fremhæves to forhold. For det første at arbejdspladserne og beskæftigelsen i stigende grad koncentrerer i byområderne. For det andet at landdistrikterne skal finde fremtidens basiserhverv, eftersom både landbrug og industri er brancher, hvor antallet af arbejdspladser er i nedgang på landsplan samt i landdistriktskommunerne. Foreløbigt er der dog fortsat mange arbejdspladser inden for disse brancher i landdistrikterne, hvorfor specialiseringen inden for disse brancher, jf. ovenstående, fortsat udgør en styrkeposition – der er blot tale om en styrkeposition, som i stigende grad kan komme til at udgøre en udfordring i fremtiden. Som muligheder fremhæves bl.a. at arbejdsstyrken i landdistrikterne er mobil, at Danmark har en relativt lav økonomisk ulighed, og at digitale løsninger gør fysisk nærhed til diverse services mindre betydningsfulde. Som trusler fremhæves særligt to forhold (se figur 36 for yderligere trusler). For det første at befolkningen i stigende grad koncentrerer i byområderne, hvilket på den lange bane er en udfordring for landdistrikterne, da det kan gøre landdistrikterne mindre attraktive og styrke urbaniseringen. For det andet at en fortsat centralisering af private og offentlige services kan reducere beskæftigelsesmulighederne i landdistrikterne og kan være med til at øge afstanden til services for borgere i landdistrikterne – mange unge har f.eks. langt til erhvervs- og gymnasieuddannelser, mens mange landdistriktskommuner også er lægedækningstruede.

Rapporten gennemgår de 34 SWOT-indikatorer, og i grafikken nedenfor er der et indledende overblik over de vigtigste resultater med angivelser af styrken.

Figur 36 Opsummerende SWOT-analyse for målsætning H

STYRKE	Udvikling i landdistrikterne		SVAGHED
- Landdistriktskommunerne har en relativ styrkeposition inden for primære erhverv og industri – en styrkeposition, som har været relativt konstant i 2008-2016. - En udbygning af bioøkonomien udgør et beskæftigelsesmæssigt potentiale for landdistrikterne. - Visse landdistrikter har en styrkeposition inden for turisme. - Skovbrug er en branche i vækst.			- Arbejdspladserne og beskæftigelsen koncentrerer i stigende grad i byområderne. - Landdistriktskommunerne skal finde fremtidens basiserhverv.
- Arbejdsstyrken i landdistrikter er mobil. - Danmark har en relativt lav grad af urbanisering. - Flere hjemmearbejdspladser kan bidrage til at gøre landdistrikterne mere attraktive. - Danmark har en relativt lav økonomisk ulighed. - Borgere i landdistriktskommuner er aktive i idrætsforeninger og i frivilligt arbejde, mens der også er en relativt høj grad af tryk og tillid. - Digitale løsninger gør fysisk nærhed til diverse services mindre betydningsfulde. - Et fokus på tilpasning af boligmassen kan være med til at øge landdistrikternes attraktivitet. - God digital og fysisk infrastruktur i Danmark er med til at reducere "afstanden" til landdistrikterne.			- Befolkningen – herunder de unge – koncentrerer i stigende grad i byområderne. Modurbaniseringen når ikke ud i landdistrikterne. - Boligpriserne i landdistriktskommuner har været i en mere beskeden udvikling end i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn. - Fortsat centralisering af offentlige og private services kan reducere beskæftigelsesmulighederne i landdistrikterne og være med til at øge afstanden til services for borgere i landdistrikter. - Det er vanskeligt at få adgang til finansiering af bolig- og erhvervsjendomme i landdistrikterne. - Produktivitetsudviklingen i landdistrikterne er mindre positiv end i byerne. - En relativt høj andel af befolkningen i landdistrikterne er ensomme.
MULIGHED			TRUSSEL

5. Beskæftigelse

5.1. Arbejdspladserne koncentrerer i byområderne

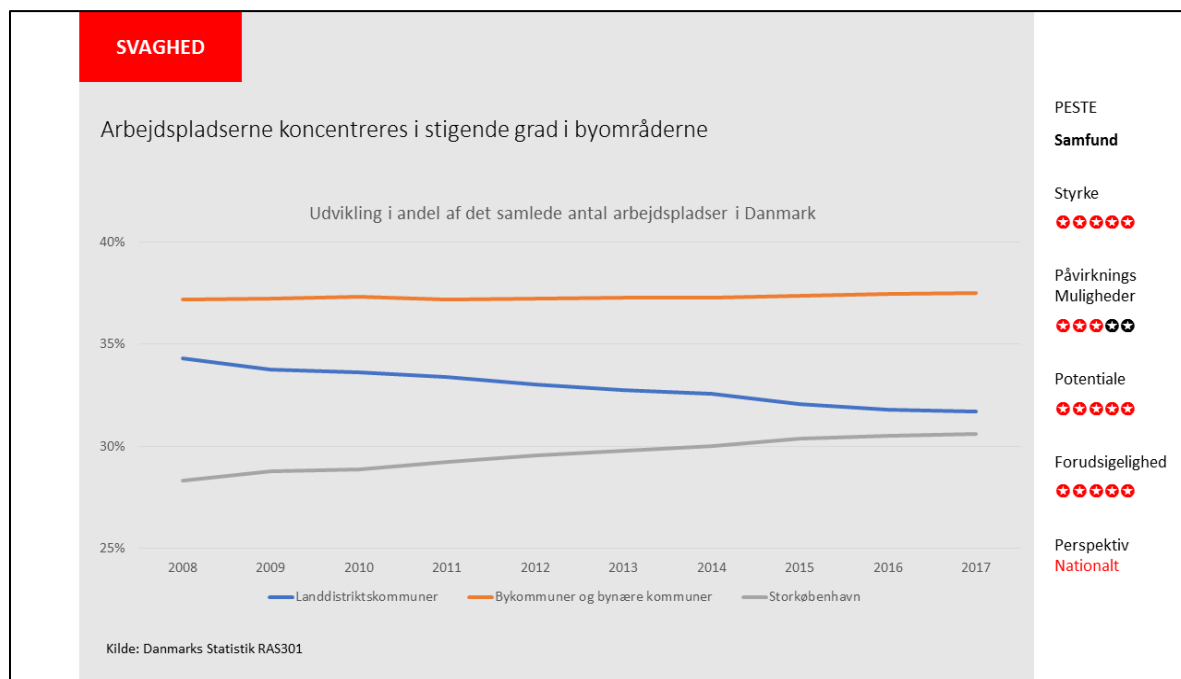
Udviklingen i antal arbejdspladser er en indikator på, hvordan det går med erhvervslivet i et område. Arbejdspladser opgøres typisk som antal beskæftigede fordelt på arbejdsstedskommune. Antallet af arbejdspladser i landdistriktskommunerne har udviklet sig væsentligt mindre positivt end i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn, og, jf. figur 37, har der over de seneste år været en stigende koncentration af arbejdspladserne i særligt Storkøbenhavn.

En del af forklaringen på den stigende koncentration af arbejdspladser i de større bykommuner er geografiske forskelle i erhvervsstrukturen. Hvor industri- og landbrugssektoren spiller en væsentlig rolle for arbejdspladserne i landdistrikterne, er serviceerhverv i højere grad koncentreret i de større byområder (Erhvervsministeriet, 2018). Med dette udgangspunkt har arbejdspladserne i landdistrikterne været ramt af i hvert fald tre langsigtede tendenser. For det første udviklingen i landbruget mod stadig færre, men større og mere automatiserede bedrifter, som har betydet, at landbruget er mindre arbejdskraftsintensivt. For det andet udflytningen og automatiseringen af industriarbejdspladser fra de fremstillingsvirksomheder, som i mange år havde opsuget landbrugets arbejdskraftsoverskud. For det tredje de stordriftsfordele i serviceerhverv, som har ført til lukning af den lokale købmand, skole, bank osv. (Søgaard & Thuesen, 2017).

Herudover skyldes udviklingen i antallet af arbejdspladser også andre regionale faktorer f.eks. at større byer – bl.a. grundet tilstedeværelsen af et større antal uddannelsesinstitutioner – giver lettere adgang til kvalificeret arbejdskraft for virksomhederne – særligt ift. højtuddannet arbejdskraft (Erhvervsministeriet, 2018). Dermed er det ikke klart, om arbejdspladserne flytter med befolkningen, eller om befolkningen flytter efter arbejdspladserne.

Selvom koncentrationen af arbejdspladser i byområder er en strukturel udvikling, og CAP'en derfor med overvejende sandsynlighed ikke kan vende udviklingen, har CAP'en støtteordninger, som har til formål at skabe jobs og arbejdspladser i landdistrikterne. Dermed vurderes koncentrationen af arbejdspladser at være en svaghed frem for en trussel.

Figur 37 Udvikling i arbejdspladser i pct. af det samlede antal arbejdspladser i Danmark

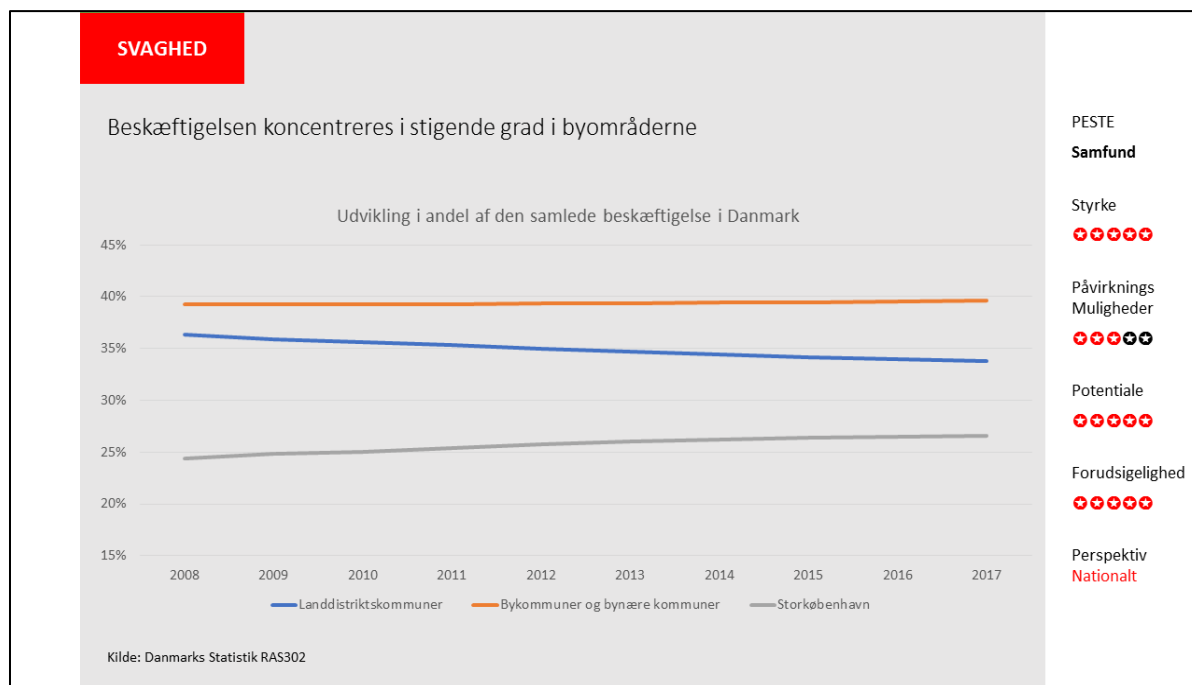
Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.2. Beskæftigelsen koncentrerer sig i byområderne

Beskæftigelse er afgørende for landdistriktskommunernes udvikling, da beskæftigede borgere betaler skat i kommunen og dermed bidrager til kommunens økonomi, så der kan skabes et godt serviceniveau. Samtidig er det afgørende for bosætningen, at der er adgang til beskæftigelsesmuligheder enten inden for eller i nærheden af kommunen. Beskæftigelse opgøres som antal beskæftigede fordelt på bopælskommune.

Beskæftigelsen i landdistrikterne har udviklet sig væsentligt langsommere end i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn, og der har i de seneste år været en stigende koncentration af beskæftigelsen i de større bykommuner. Denne udvikling minder meget om udviklingen i antallet af arbejdspladser, hvilket sandsynligvis skyldes, at den førnævnte udvikling i erhvervsstrukturen både påvirker antallet af arbejdspladser og beskæftigelsen. Dog er landdistrikternes beskæftigelsesudvikling en smule mere positiv, hvilket formentlig skyldes, at en større andel af borgerne i landdistriktskommunerne er beskæftiget i bykommuner end tidligere. Mao. at pendlingen fra land til by er steget. Dette udfoldes i afsnit 5.3.

Koncentrationen af beskæftigelse i byområderne vurderes af de samme grunde som koncentrationen af arbejdspladser at være en svaghed frem for en trussel.

Figur 38 Udvikling i beskæftigelse i pct. af den samlede beskæftigelse i Danmark

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.3. Arbejdsstyrken i landdistrikterne er mobil

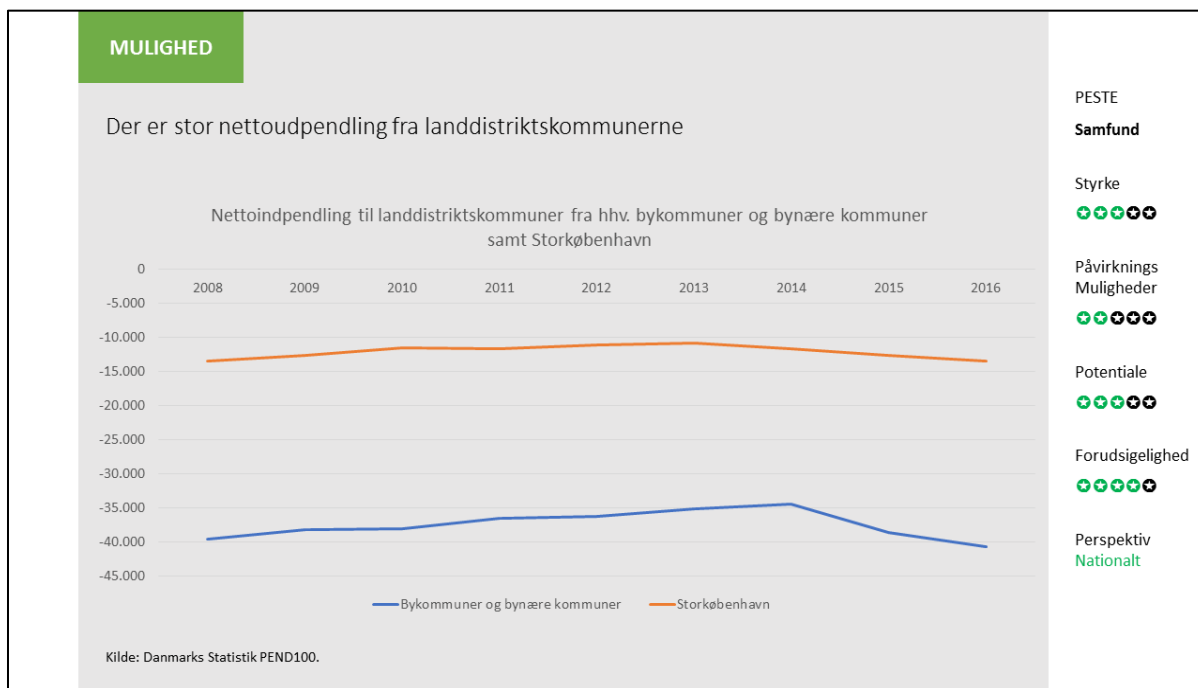
Pendling udgør en indikator på tilgængeligheden af arbejdspladser, dvs. hvilke muligheder borgerne har for at finde beskæftigelse i nærheden af deres bopæl. Jf. afsnit 5.1 er en stadig større andel af arbejdspladserne koncentreret i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn, og det er derfor ikke overraskende, at der, jf. figur 39, har været en stor nettoudpendling fra landdistriktskommunerne til sådanne kommuner i perioden 2008-2016. Dermed er der markant flere borgere i landdistriktskommuner, som finder arbejde i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn end omvendt. Dette indikerer, at borgere i landdistriktskommuner er relativt mobile ift. at finde beskæftigelse.

Det er imidlertid også relevant at se på, om den gennemsnitlige pendlingsafstand er længere for borgere i landdistriktskommuner end for borgere i de andre områder, da dette i givet fald udgør en indikator på, at tilgængeligheden af beskæftigelsesmuligheder er lavere i landdistrikterne.

Den gennemsnitlige pendlingsafstand er steget for borgere i landdistriktskommunerne såvel som for borgere i de andre områder, hvilket indikerer at danskere generelt er blevet mere mobile ift. at finde beskæftigelse. Dog fremgår det af figuren, at den gennemsnitlige pendlingsafstand for borgere i landdistriktskommunerne er på niveau med den gennemsnitlige pendlingsafstand for borgere i bykommuner og bynære kommuner. Dette indikerer, at landdistriktskommunerne gennemsnitligt set har nogenlunde lige så stor adgang til beskæftigelsesmuligheder, som borgere i bykommuner og bynære kommuner. Der kan dog være betydelig variation både mellem landdistriktskommunerne og indenfor de enkelte kommuner.

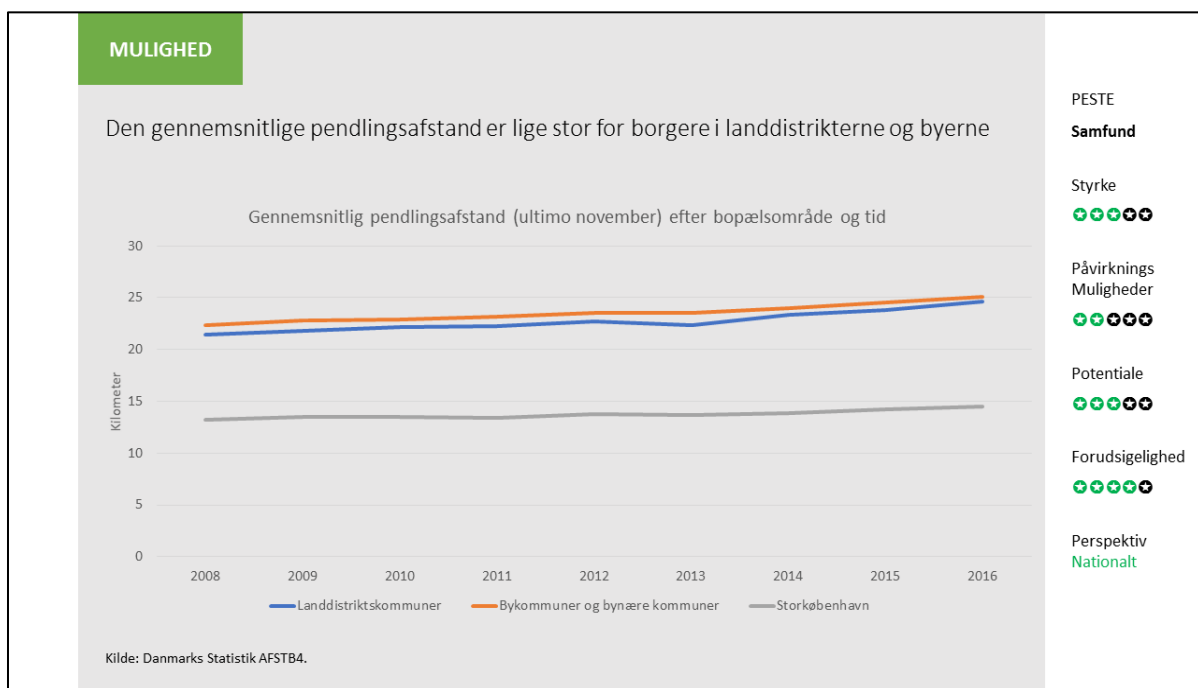
Selvom CAP'en, jf. afsnit 5.1 og 5.2 kan påvirke de lokale beskæftigelsesmuligheder og dermed indirekte behovet for pendling, kan CAP'en vanskeligt påvirke arbejdsstyrkens mobilitet direkte. Derfor er dette forhold angivet som en mulighed frem for en styrke.

Figur 39 Nettoindpendling til landdistriktskommuner

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 40 Udvikling i gennemsnitlig pendlingsafstand (i km)

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.4. Styrkepositioner inden for industri, landbrug, skovbrug og fiskeri

Det er nyttigt at sammenligne erhvervsstrukturen i landdistriktskommunerne med erhvervsstrukturen i bykommuner og bynære kommuner for at få et indblik i, hvor landdistriktskommunernes komparative styrker og svagheder ligger rent erhvervsmæssigt.

De største brancher i landdistriktskommunerne er "Sundhedsvæsen og sociale institutioner", "Industri" og "Handel", når man ser på antallet af arbejdspladser pr. 1.000 indbyggere. Af disse tre brancher er det dog kun industri, hvor landdistriktskommunerne har relativt flere arbejdspladser pr. 1.000 indbyggere end bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn. Således har landdistriktskommunerne gennemsnitligt set ca. 72 industriarbejdspladser pr. 1.000 indbyggere, mens antallet for bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn er hhv. 45 og 34. Industri er imidlertid en meget sammensat branche. Brydes industri op i underbrancher, ses det, at landdistriktskommunerne har relativt mange arbejdspladser pr. 1.000 indbyggere inden for de fleste industribrancher. Særligt fylder maskinindustrien, føde-, drikke og tobaksvareindustrien samt metalindustrien meget i landdistriktskommunerne. Modsat er der i landdistriktskommunerne relativt få arbejdspladser inden for medicinalindustrien, elektronikindustrien og kemisk industri. Det er således ikke alle typer af industri, som landdistriktskommunerne har en styrkeposition inden for, om end det er klart, at fremstillingserhverv generelt leverer mange arbejdspladser i landdistriktskommunerne.

Landdistriktskommunerne har også relativt mange arbejdspladser pr. 1.000 indbyggere inden for "Landbrug, Skovbrug og Fiskeri". Således er landdistriktskommunernes relative styrkepositioner fortsat inden for industri samt landbrug, skovbrug og fiskeri, selvom særligt landbrug, skovbrug og fiskeri fylder mindre i det samlede antal arbejdspladser i landdistriktskommunerne end andre brancher. At det er inden for disse brancher, at landdistriktskommunernes relative erhvervsmæssige styrkepositioner findes, kan også udtrykkes vha. specialiseringsgrader, jf. afsnit 5.5.

Ser man på tværs af brancher og betragter, hvor stor betydning fødevareklyngen⁶ har for landdistrikterne, ses det, at fødevareklyngen står for en forholdsvis stor del af beskæftigelsen (over 10%) i de fleste landdistriktskommuner – f.eks. store dele af Vestjylland og Nordjylland. Modsat fylder fødevareklyngen mindre i mange bykommuner og i Storkøbenhavn (under 10%). Dette fremgår af figur 43. Dette er ikke så overraskende, da landbrug og fødevareindustrien, jf. figur 41-42, er forbundet med et forholdsvis stort antal arbejdspladser i landdistriktskommunerne.

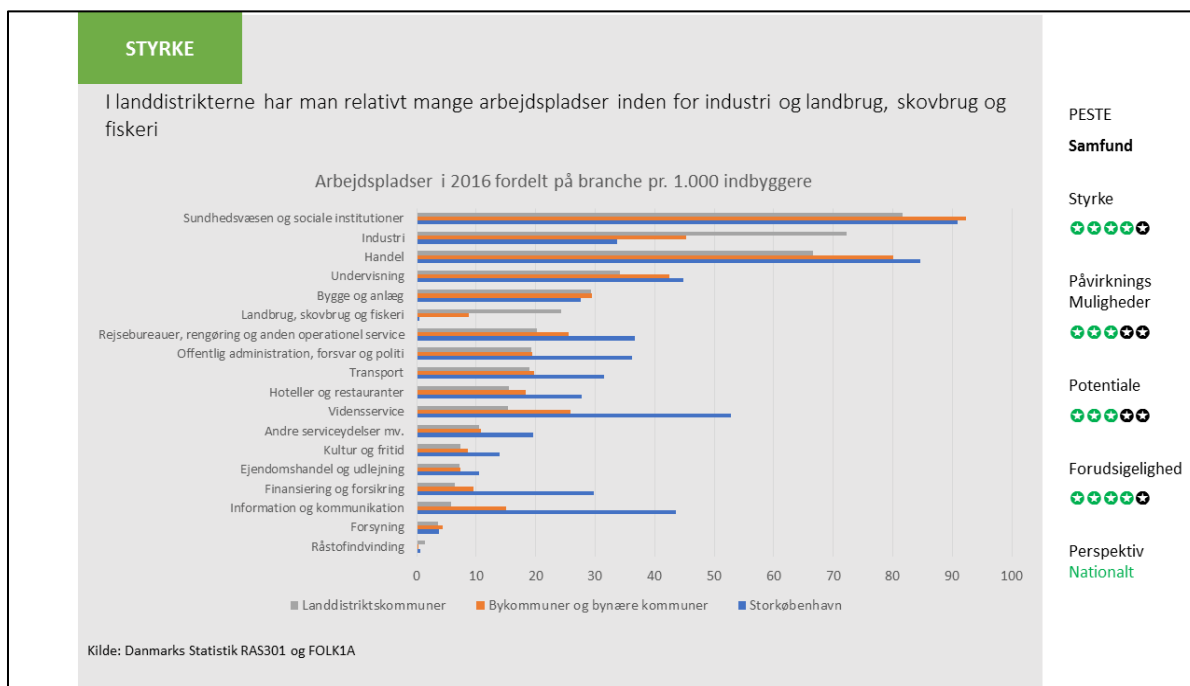
At landdistrikterne har styrkepositioner inden for industri samt landbrug, skovbrug og fiskeri angives her som en styrke, da CAP'en gennem støtteordninger bidrager til at skabe jobs og arbejdspladser inden for disse brancher – særligt landbrug og fødevareindustri.

---

⁶ Landbrug og Fødevarer anvender følgende definition af fødevareklyngen: "Fødevareklyngen består af landbrugs-komplekset, dvs. primærlandbruget og de tæt knyttede forarbejdningsindustrier (slagterier, mejerier samt sukker og stivelsesfremstilling). Herudover består fødevareklyngen af produktion af øvrige føde- og drikkevarer, agroindustri samt en række biobaserede produkter". Se Landbrug og Fødevarer (2019). "Fødevareklyngens indkomst og beskæftigelsesbidrag – 2012-2017" for yderligere information. Det er i den forbindelse vigtigt at være opmærksom på, at landbrug og fødevarer medtager flere økonomiske aktiviteter i fødevareklyngen end f.eks. Institut for Fødevarer og Ressourceøkonomi gør i "Fødevareklyngens bidrag til den danske økonomi" fra 2018.

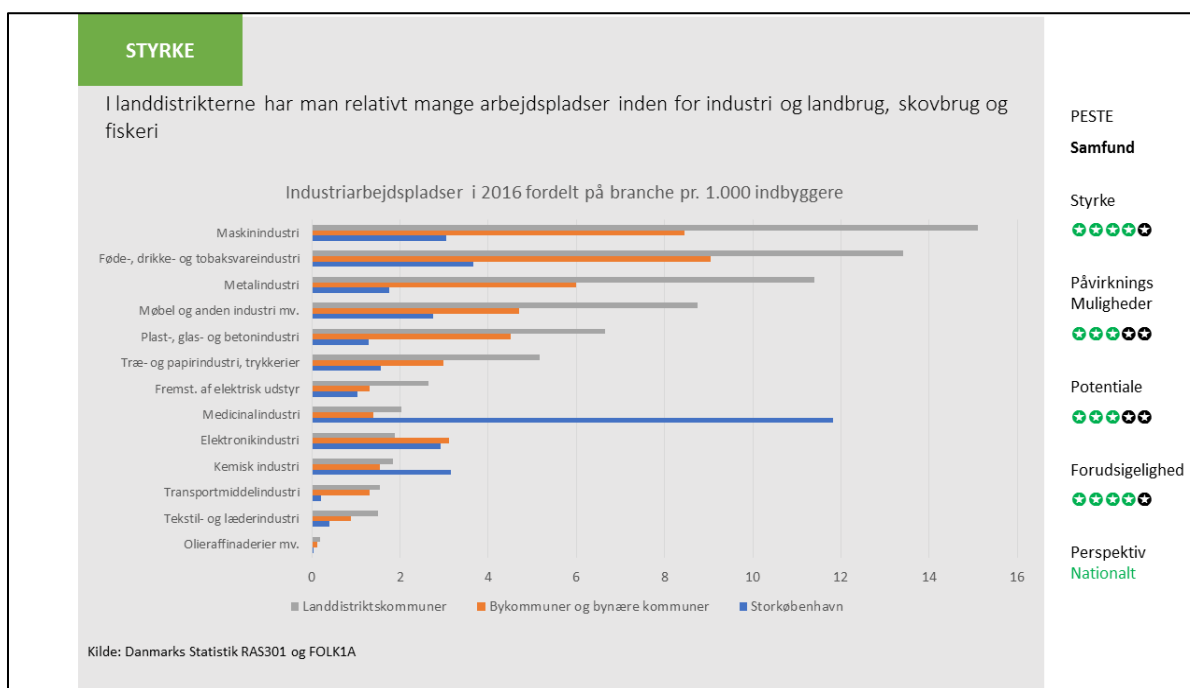
Det bør dog understreges, at CAP'en vanskeligt grundlæggende kan ændre erhvervsstrukturen i landdistriktskommunerne.

Figur 41 Arbejdspladser pr. 1.000 indbyggere fordelt på branche, 2016

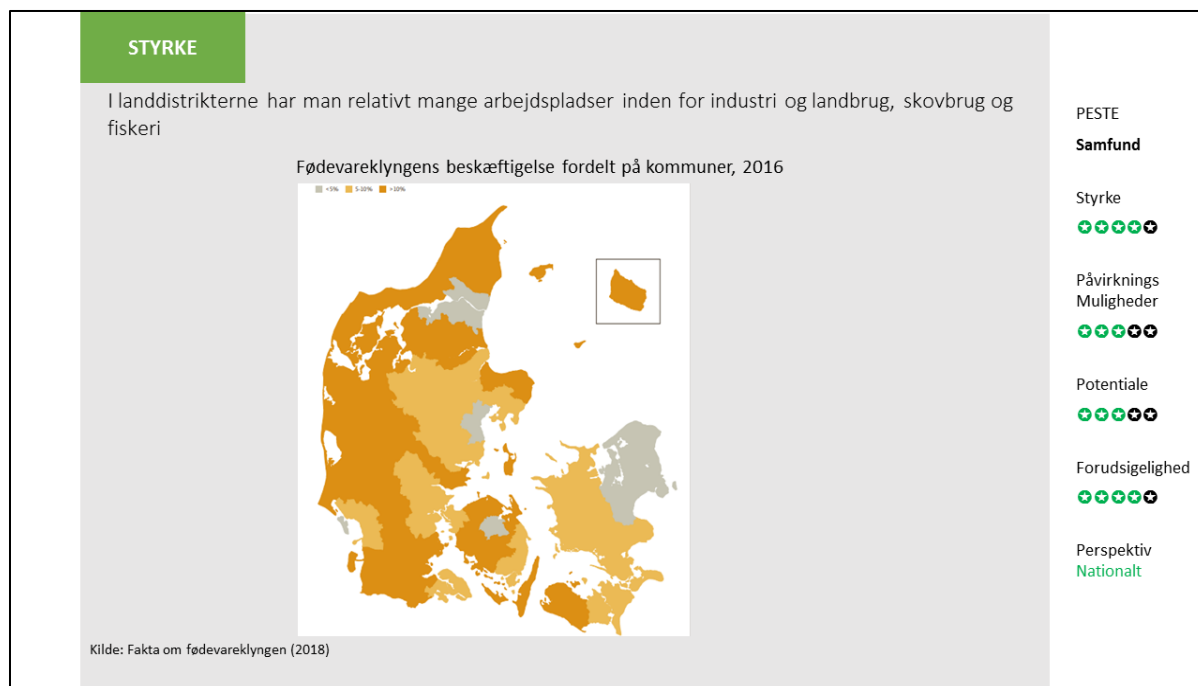
Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 42 Industriarbejdspladser pr. 1.000 indbyggere fordelt på branche, 2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 43 Fødevarerklængens beskæftigelse fordelt på kommuner, 2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.5. Specialisering inden for primære erhverv og industri

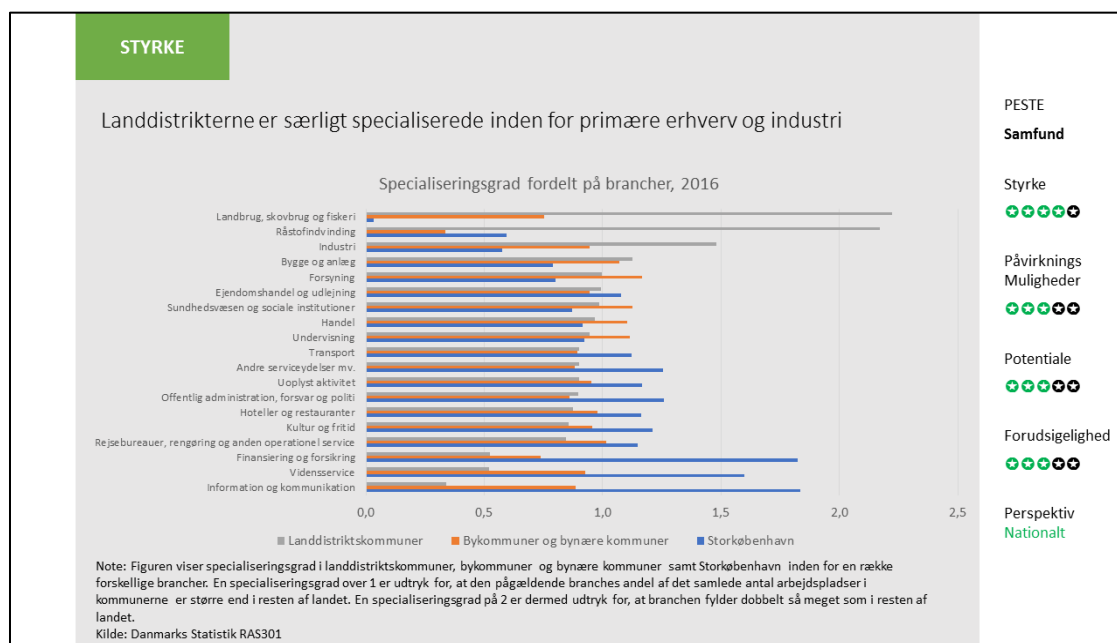
Landdistriktskommunernes relative erhvervsmæssige styrkepositioner belyses i denne analyse vha. specialiseringsgrader inden for forskellige brancher. En specialiseringsgrad over 1 er udtryk for, at den pågældende branches andel af det samlede antal arbejdspladser i landdistriktskommunerne er større end branchens andel af det samlede antal arbejdspladser i Danmark. En specialiseringsgrad på 2 er dermed udtryk for, at branchen fylder dobbelt så meget i landdistrikterne som i Danmark.

Det fremgår af figur 44, at landdistriktskommunerne er særligt specialiserede inden for råstofindvinding, landbrug, skovbrug og fiskeri samt industri. Mere specifikt udgør brancherne råstofindvinding samt landbrug, skovbrug og fiskeri en over dobbelt så stor andel af det samlede antal arbejdspladser i landdistriktskommunerne, end brancherne udgør af det samlede antal arbejdspladser i Danmark. Samtidig fylder industri godt halvanden gange så meget i landdistriktskommunernes erhvervsstruktur, som i den landsdækkende erhvervsstruktur. Det er således fortsat inden for disse tre brancher, at landdistriktskommunernes relative erhvervsmæssige styrkepositioner skal findes.

Brydes industri op i underbrancher bekræftes billedet fra afsnit 5.4, da landdistriktskommunerne er specialiserede inden for langt de fleste typer af industri. Den højeste grad af specialisering findes inden for metal- og maskinindustri. Modsat er landdistriktskommunerne ikke specialiserede inden for kemisk industri, elektronikindustri og medicinalindustri. F.eks. er medicinalindustriens andel af det samlede antal arbejdspladser i landdistriktskommunerne under halvt så stor som denne industris andel af landets samlede arbejdspladser.

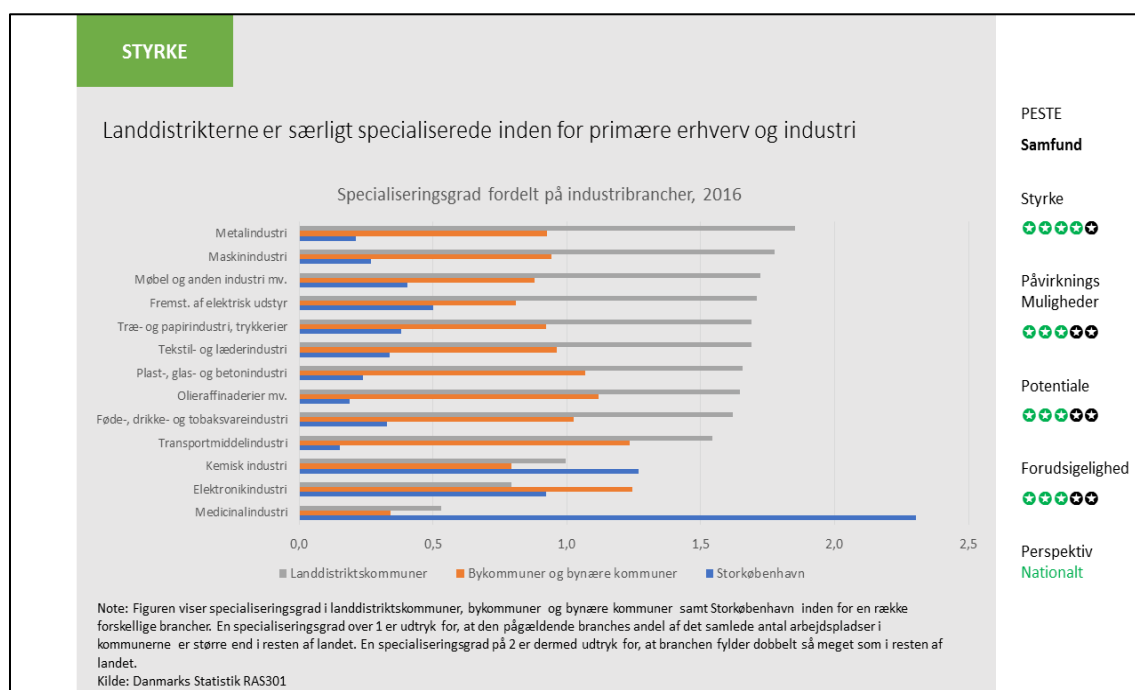
Figur 46 viser udviklingen i specialiseringsgraden i perioden 2008-2016, og billedet er at der tale om relativt konstante styrkepositioner. Specialiseringsgraden vurderes at være en styrke af samme grunde, som de der blev fremhævet i afsnit 5.4.

Figur 44 Specialiseringsgrad fordelt på brancher, 2016

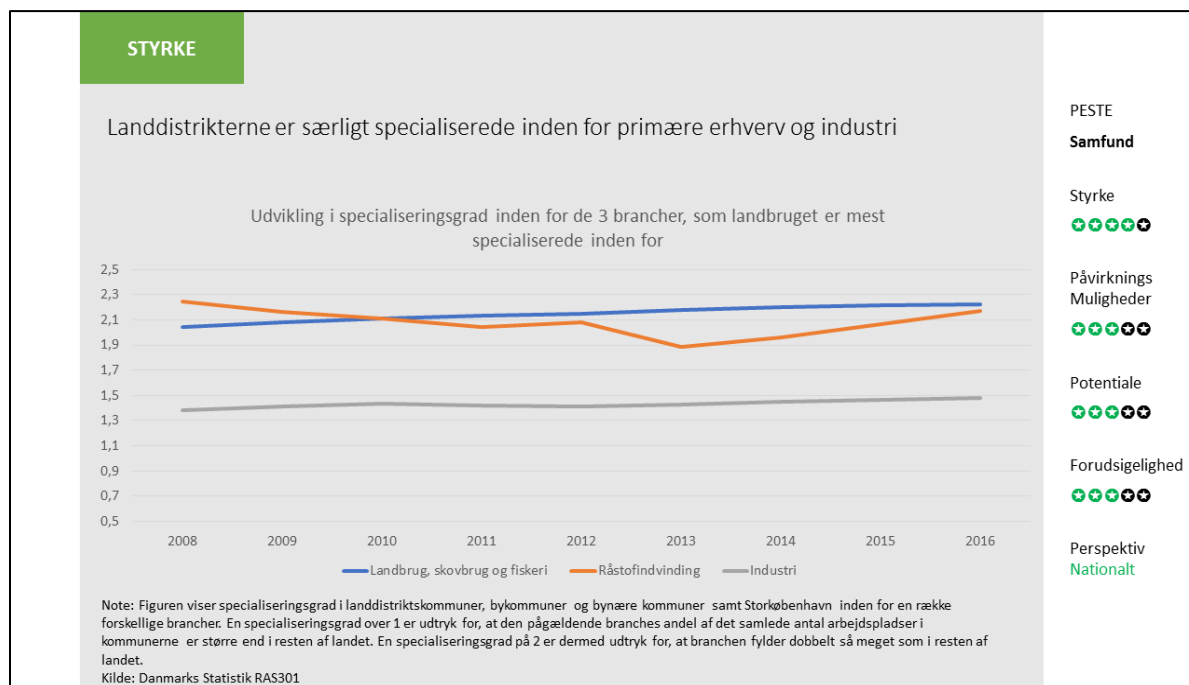

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 45 Specialiseringsgrad fordelt på industribrancher, 2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 46 Udvikling i specialiseringsgrad

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.6. Landdistrikterne er specialiserede i nedgangserhverv

De brancher, som landdistriktskommunerne er specialiserede inden for, er i overvejende grad erhverv, der er i nedgang på nationalt plan, hvis man betragter antallet af arbejdspladser. Således fremgår det af figur 47, at antallet af arbejdspladser inden for to af brancherne, som landdistriktskommunerne er mest specialiserede inden for – landbrug, skovbrug og fiskeri samt industri – er faldet med hhv. 9 og 17 procentpoint på landsplan i perioden 2008-2017.

Brydes industri op fremgår det, at det kun er medicinalindustrien som i perioden 2008-2016 har været i nogenlunde konstant vækst på landsplan. Dette er imidlertid en type af industri, som, jf. afsnit 5.4-5.5, fylder relativt lidt i landdistriktskommunerne. Det bør dog nævnes, at der i perioden også er blevet skabt flere arbejdspladser i landdistriktskommunerne inden for medicinalindustrien. Det generelle billede er dog, at der på landsplan i perioden 2008-2017 har været et faldende antal arbejdspladser inden for de industribrancher, som står for den største del af industriarbejdspladserne i landdistriktskommunerne – maskinindustri, metalindustri og fødevarerindustri.

Selvom de brancher, som landdistrikterne er specialiserede inden for, er i nedgang på landsplan, kan der godt være en stigning i antallet af arbejdspladser inden for disse brancher i landdistriktskommunerne. Dette er imidlertid ikke tilfældet, eftersom antallet af arbejdspladser i landdistriktskommunerne inden for alle tre brancher er faldet i perioden. Således er antallet af arbejdspladser inden for landbrug, skovbrug og fiskeri faldet med 7 procentpoint i perioden 2008-2017, mens antallet inden for råstofindvinding og industri er faldet med hhv. 25 og 20 procentpoint⁷. Brydes industribranchen op ses det, at der, ligesom på

⁷ Danmarks Statistik RAS301.

landsplan, kun har været en positiv udvikling i arbejdspladser inden for medicinalindustrien⁸.

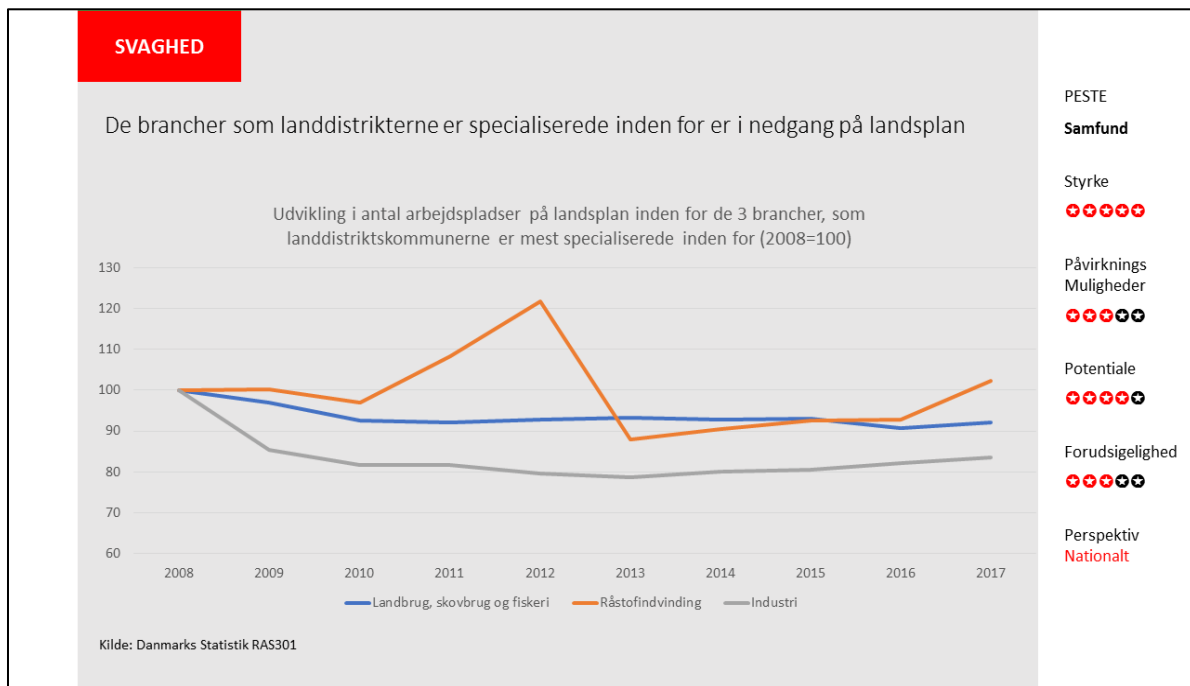
En medvirkende årsag til den negative udvikling er selvfølgelig den økonomiske krise, men i 2017 er udviklingen, jf. figurerne, endnu ikke vendt. Det bør fremhæves, at arbejdspladser kun en indikator på vigtigheden af en branche. Denne indikator vil ofte undervurdere vigtigheden af brancher præget af høj automatisering – f.eks. landbrug og industri. Disse to brancher er dog meget eksporttunge erhverv og ofte forbundet med følgeerhverv. Dermed genererer de mere værdi, end antallet af arbejdspladser tilsiger. Ikke desto mindre er antallet af arbejdspladser en central indikator for, hvilken rolle en virksomhed spiller for landdistrikternes vækst og udvikling. Samtidig bør det fremhæves, at ledighedsprocenten i såvel landdistriktskommunerne, som bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn, er relativ lav. Altså mangler der i den nuværende situation ikke beskæftigelsesmuligheder. Grunden til at ovenstående udvikling alligevel betegnes som en svaghed er, at landdistrikterne grundet specialiseringen i nedgangserhverv er udsatte på den lange bane, jf. nedenstående. Mao. har landdistrikterne på nuværende tidspunkt en styrkeposition inden for primære erhverv og industri, men disse branchers udvikling på landsplan er en svaghed.

Ovenstående er en stor udfordring for landdistrikterne, da landbrug og industri hidtil har været landdistrikternes basiserhverv, dvs. erhverv der har skabt arbejdspladser samt genereret den indtjening, der i sidste ende finansierer områdets serviceerhverv (Søgaard & Thuesen, 2017). Altså er der en stor opgave forbundet med at udvikle fremtidens basiserhverv, når antallet af arbejdspladser inden for de hidtidige basiserhverv er faldende. Fremtidens basiserhverv kan både være inden for helt nye brancher, men det kan også bygge på en udvikling af landbrugs- og industrierhvervene inden for bestemte områder, hvor landdistriktskommunerne står stærkt – f.eks. fødevareindustrien, metalindustrien eller maskinindustrien.

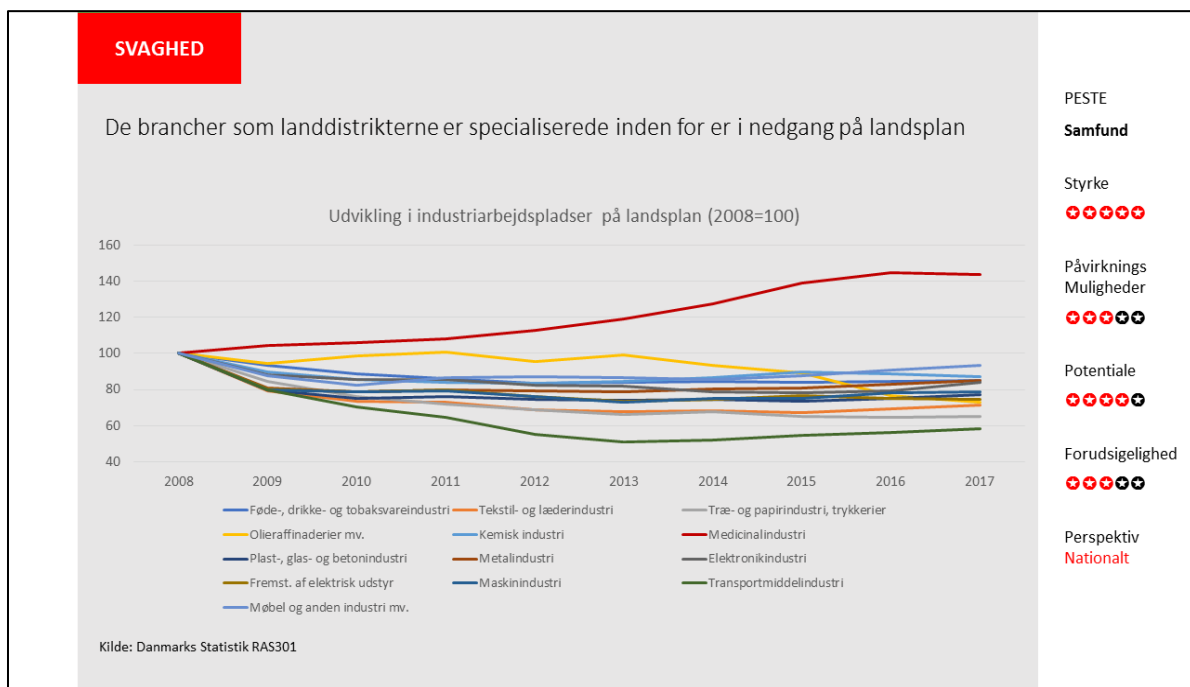
⁸ Danmarks Statistik RAS301.

Figur 47 Udvikling i antal arbejdspladser på landsplan inden for de tre brancher, som landdistriktskommunerne er mest specialiserede inden for (2008=100)

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 48 Udvikling i antal industriarbejdspladser på landsplan (2008=100)

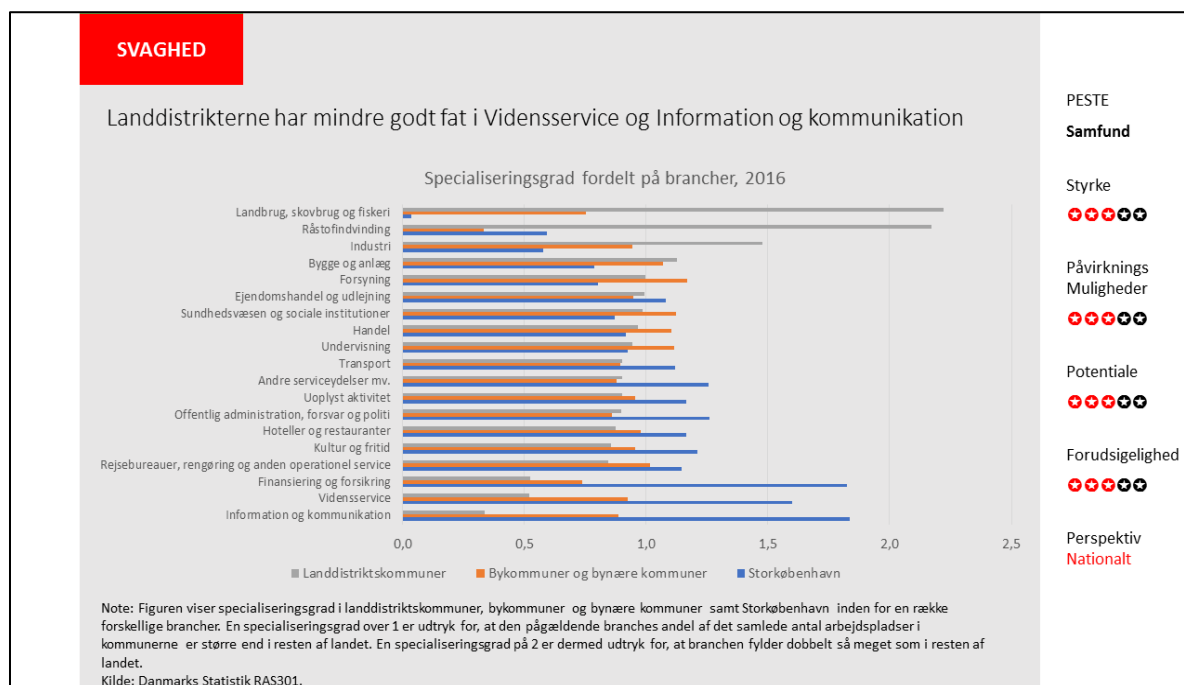
Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.7. Landdistrikterne har mindre godt fat i opgangserhverv

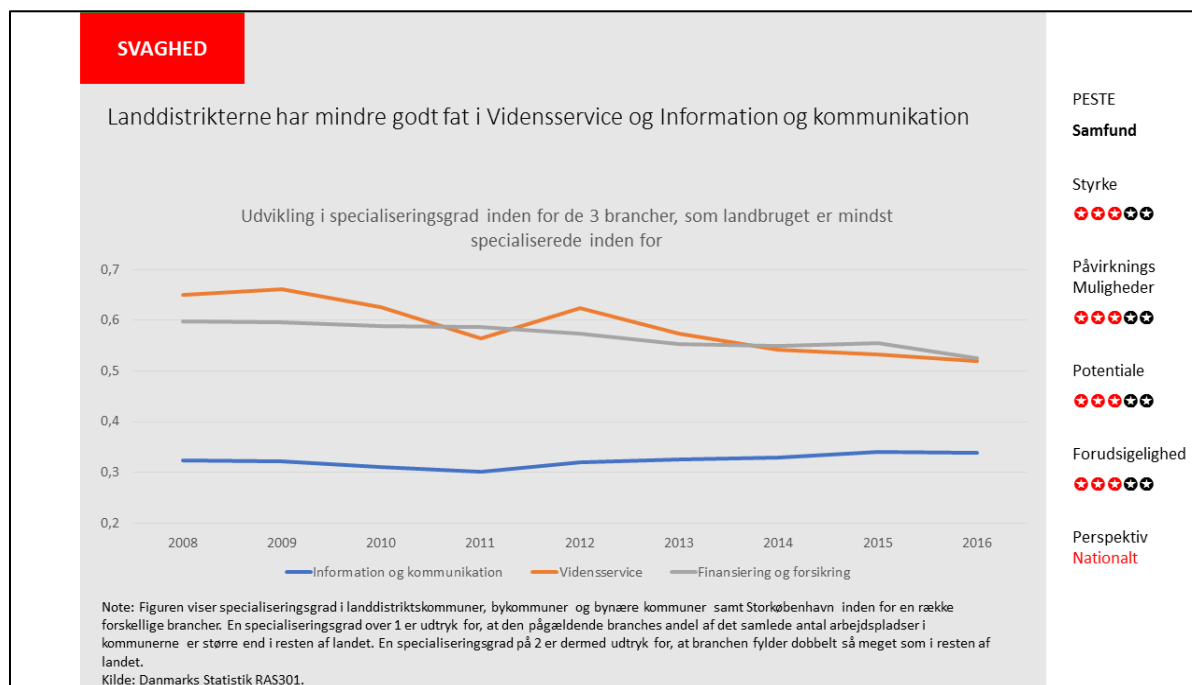
Det fremgik af afsnit 5.5, at landdistriktskommunerne var særligt specialiserede inden for råstofindvinding, landbrug, skovbrug og fiskeri samt industri. I den modsatte ende fremgår det af figuren, at brancher som information og kommunikation, vidensservice samt finansiering og forsikring fylder relativt mindre i landdistriktskommunernes erhvervsstruktur end i den landsdækkende erhvervsstruktur. Mere konkret udgør disse tre branchers andel af det samlede antal arbejdspladser i landdistriktskommunerne blot halvdelen af deres andel af det samlede antal arbejdspladser i hele landet. Det er således inden for disse tre brancher, at landdistriktskommunernes største relative erhvervsmæssige svagheder findes. Landdistrikternes specialiseringsgrad inden for disse brancher har i perioden 2008-2016 været nogenlunde konstant, jf. figur 50.

To af disse tre brancher – information og kommunikation og vidensservice – er brancher som i perioden 2008-2017 har været i relativ stærk vækst på nationalt plan. Således er antallet af arbejdspladser inden for information og kommunikation samt vidensservice steget med hhv. 9 og 7 procentpoint i perioden. Hvis denne udvikling fortsætter, kan disse brancher potentielt komme til at spille en stadig vigtigere rolle som basiserhverv i Danmark. Det kan dermed blive en udfordring for landdistriktskommunerne, at man ikke har særligt godt fat i disse brancher.

Figur 49 Specialiseringsgrad fordelt på brancher, 2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 50 Udvikling i antal arbejdspladser på landsplan inden for de tre brancher, som landdistriktskommunerne er mindst specialiserede inden for

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.8. Visse landdistrikter har en styrkeposition inden for turisme

Turisme spiller en væsentlig rolle i visse landdistriktskommuner – særligt de kystnære – uanset om man beregner turismens betydning i turismeforbrug eller i turismens andel af den samlede private beskæftigelse. For disse kommuner kan turismeerhvervet måske være et af de fremtidige basiserhverv. Dette skyldes, at turisme kan betegnes som et globalt væksterhverv – f.eks. forventes en årlig vækst i antal overnatninger i Danmark på 2,2% frem til 2020. Det svarer til en stigning i antallet af overnatninger på i alt 3,6 mio. i perioden 2017 til 2020 (Det Nationale Turismeforum, 2018). For at håndtere en øget turisme er det afgørende, at der er en god turismeinfrastruktur i landdistrikterne. Tal fra Eurostat viser, at ca. 73% af sengepladserne i Danmark er placeret i landområder i 2016, hvilket er væsentligt over EU-gennemsnittet på ca. 46%⁹. Dette indikerer, at danske landdistrikter har en relativt god turismeinfrastruktur.

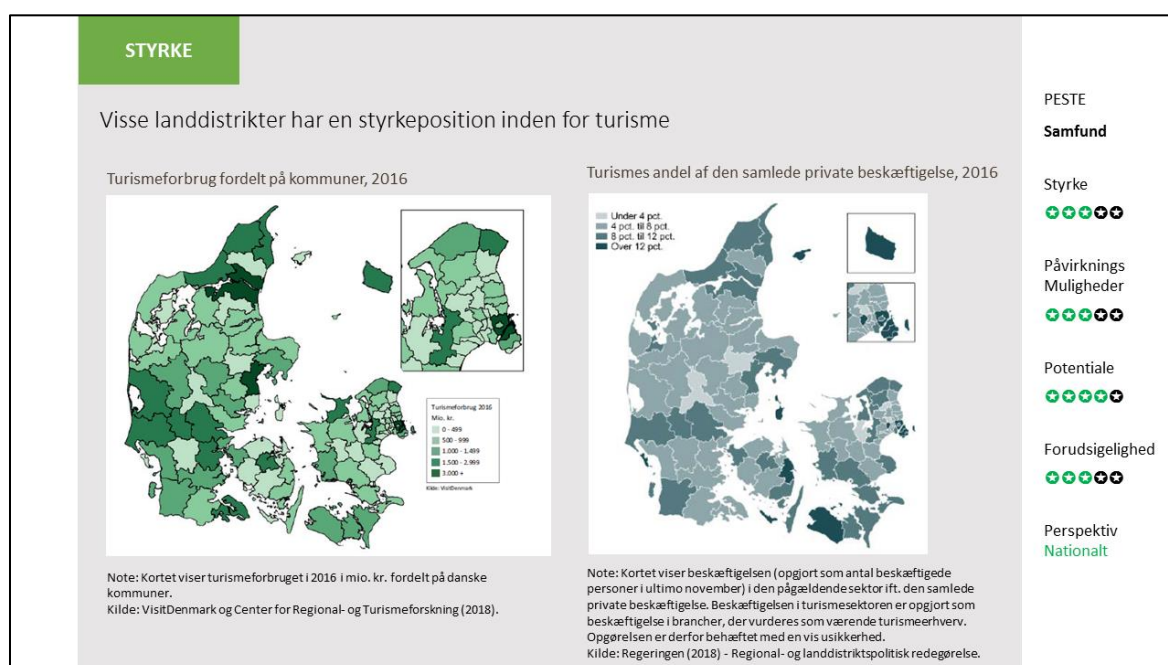
Det virker imidlertid ikke sandsynligt, at turismen alene vil komme til at udfylde den plads, som landbruget og senere fremstillingsvirksomheden gjorde det som basiserhverv i landdistrikterne (Søgaard & Thuesen, 2017). Dette skyldes bl.a. at der er mange landdistriktskommuner som ikke har nogen nævneværdig styrkeposition inden for turisme, når man betragter turismeforbrug og turismeforbundet beskæftigelse. Herudover udgør turisme i selv de kommuner, som har en styrkeposition inden for turisme fortsat en for lille del af den samlede private beskæftigelse til, at turisme kan gøre op for den arbejdspladsmæssige nedgang i landbruget og fremstillingsvirksomhederne.

⁹ Se C.30 i https://ec.europa.eu/agriculture/cap-indicators/context/2017_en

Retfærdigvis bør det her nævnes, at det ikke er sikkert, at der igen vil komme så dominerende basiserhverv i landdistrikterne som landbrug og fremstillingserhverv traditionelt har været det. Således vil fremtidens basiserhverv i landdistrikterne formentlig være mere mangfoldigt end tidligere, og her kan turisme – især i kystnære landdistrikter – udgøre en vigtig brik. F.eks. blev det ifm. afsnit 3.4 i SWOT-analysen af målsætning G fremhævet, at der er et betydeligt potentiale forbundet med outdoor-turisme i landdistrikterne.

Da CAP'en via LAG-midler kan bidrage til turismen og en styrkelse af landbruget ifm. lokale fødevarer og restauration, er dette forhold angivet som en styrke. Dette selvom der også er mange forhold med afgørende betydning for turisme i landdistrikterne, som CAP'en ikke kan påvirke.

Figur 51 Turismeforbrug og -beskæftigelse fordelt på kommuner, 2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.9. Danmark har god infrastruktur – både fysisk og digitalt

Der er i hele landet en positiv udvikling i den digitale infrastruktur og kun i få kommuner har under 75% af alle boliger og virksomheder i kommunen adgang til bredbånd med hastigheden 100/30 Mbit/s (Regeringen, 2018). Med den stigende grad af digitalisering er digital infrastruktur da også en afgørende forudsætning for, at landdistrikterne kan være attraktive for virksomheder og borgere (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

Udover den digitale infrastruktur er den fysiske infrastruktur også en afgørende forudsætning for, at der kan ske vækst og udvikling i hele Danmark, da denne sikrer, at både personer og varer kan transporteres rundt (Erhvervsministeriet, 2018). Det afgørende for, hvor langt der føles til landdistrikterne er ikke antallet af kilometer, men derimod transporttiden. Derfor kan en veludviklet fysisk infrastruktur ligesom den digitale infrastruktur være med til at reducere afstanden til landdistrikterne.

MULIGHED

Danmark har god infrastruktur – både fysisk og digitalt – hvilket er med til at reducere ”afstanden” til landdistrikterne

Udviklingen i bredbåndsdækningen 100/30 Mbit/s (2014-2017)

Under 15 pct. stigning (24)
 15 til 25 pct. stigning (23)
 25 til 40 pct. stigning (26)
 Over 40 pct. stigning (28)
 Under 75 pct. fæktning (18)
 Over 90 pct. fæktning (48)

Note: Kortet angiver andelen af kommunens adresser, der fik adgang til bredbåndshastighed på minimum 100/30 Mbit i perioden 2014 til 2017. Skraveringerne angiver kommuner, hvor hhv. Mere end 90 pct. Og mindre end 75 pct. Af alle boliger og virksomheder i kommunen har adgang til bredbånd med en hastighed på minimum 100/30 Mbit i 2017.

Kilde: Energistyrelsen.

PESTE

Samfund

Styrke

+
+
+
+
+
+

Påvirknings
Muligheder

+
+
+
+
+
+

Potentiale

+
+
+
+
+
+

Forudsigelighed

+
+
+
+
+
+

Perspektiv
Nationalt

5.10. Beskæftigelsesmæssigt potentiale inden for bioøkonomi

Et af hovedargumenterne for bioøkonomi er, at den kan bidrage til at reducere det samlede pres på miljøet og klimaet. Dermed kan et fokus på bioøkonomi være med til at nå de internationale klimamålsætninger fra Paris i 2015 samt FN's verdensmål. Samtidig vinder den bioøkonomiske tankegang frem på globalt plan, hvorfor et fokus på og investering i bioøkonomi også kan bidrage til at skabe vækst og arbejdspladser i Danmark (Det Nationale Bioøkonomipanel, 2018). Herunder fremhæves bioøkonomien i stigende grad som en udviklingschance med sandsynlige gunstige effekter for landdistrikterne og yderområderne (Jørgensen, 2016).

Betydning for landdistrikter

Center for Landdistriktsforskning gennemførte i 2016 et litteraturstudie over bioøkonomiens betydning for landdistrikterne. Litteraturstudiet identificerede to grupper af studier, som belyser dette emne (Sørensen, 2016).

Den første gruppe består af studier, som teoretisk diskuterer bioøkonomiens bæredygtighed og potentiale for jobskabelse i landdistrikterne. I denne gruppe af studier er der generelt en forventning om, at bioøkonomien kan fremme landdistrikternes udvikling (Sørensen, 2016). Det fremhæves bl.a., at bioøkonomien kan medføre en øget efterspørgsel efter biomasse, hvilket primært kommer fra landdistrikterne. Det pointeres også, at transportomkostninger skal minimeres for at skabe rentabilitet i forarbejdningen af biomasse (DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug, 2018).

Derudover kan bioøkonomien muliggøre en decentral småskalaproduktion, der kan stimulere lokal økonomisk udvikling – både ved gennem lokal energiproduktion at give bedre forudsætninger for det eksisterende erhvervsliv i landdistrikterne, men også ift. at landdistrikterne kan blive en mere attraktiv beliggenhed for virksomheder, der er storforbrugere af energi. Til sidst fremhæves muligheden for at presse mere værdi ud af affaldsprodukter fra landbruget (Sørensen, 2016).

Altså kan bioøkonomien være med til at lægge nye led i landbrugets værdikæder, og dermed bidrage til at styrke og modernisere en fremherskende branche i landdistrikterne. Samtidig kan udviklingen også påvirke selve erhvervsstrukturen i landdistrikterne i en positiv retning, da bioøkonomi kan tilføre landdistrikterne en højere grad af højteknologiske og servicereleaterede aktiviteter i de mere vækstrettede erhverv (Jørgensen, 2016).

Endelig kan det være relevant at fremhæve, at produktionen af biomasse generelt har et lavere miljø- og klimaaftryk end traditionelle afgrøder. Dermed kan dyrkning af biomasseafgrøder, hvis de positive miljø- og klimateffekter kvantificeres, også få en alternativ værdi som miljøvirkemiddel, hvis disse virkemidler implementeres i miljøreguleringen. Dermed vil der dels være en værdi af biomassen men også en værdi som virkemiddel i reguleringen. De positive miljø- og klimateffekter er beskrevet i rapporten "Kan reduktionsmålsætninger for nitratudvaskning til Limfjorden opfyldes ved øget dyrkning af biomasse?" (DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug, 2018).

Den anden gruppe af studier består af artikler og rapporter, der prøver at estimere beskæftigelseseffekterne af endnu ikke gennemførte eller faktisk gennemførte bioøkonomiprojekter – typisk vha. input-output modeller. I sådanne modeller afhænger størrelsen af indkomst- og beskæftigelseseffekterne i høj grad af, hvilke forudsætninger forfatterne har lagt ind i de anvendte modeller, og hvad der undersøges. F.eks. tager sådanne modeller ikke højde for, at beskæftigelsen vil rykke fra andre brancher/regioner. Hvis man som følge af en aktiv bioøkonomistrategi og subsidier øger aktiviteten i bioøkonomien, risikerer man, at beskæftigelsen flytter fra andre brancher/regioner med højere værditilvækst. Dette vil kunne påvirke den samlede økonomiske aktivitet negativt på samfundsniveau. Desuden er ledigheden på nuværende tidspunkt tæt på den strukturelle ledighed, hvilket alt andet lige vil medføre yderligere begrænsninger, hvis man øger beskæftigelsen i enkelte sektorer i en sådan situation. Derfor er nedenstående resultater, og figur 53, forbundet med en vis usikkerhed, og hvis det besluttet at satse på bioøkonomi, bør de bero på en grundigere cost-benefit-analyse, end hvad der er mulighed for inden for denne rapports ramme.

Overordnet set forudser alle de empiribaserede studier, at de undersøgte bioøkonomiprojekter vil have positive beskæftigelseseffekter for landdistrikterne. F.eks. forudsiger to studier (Copenhagen Economics, 2015) (Lehtonen & Okkonen, 2016)), at bioøkonomien kan bremse eller neutralisere en negativ beskæftigelsesudvikling i perifere landdistrikter – i

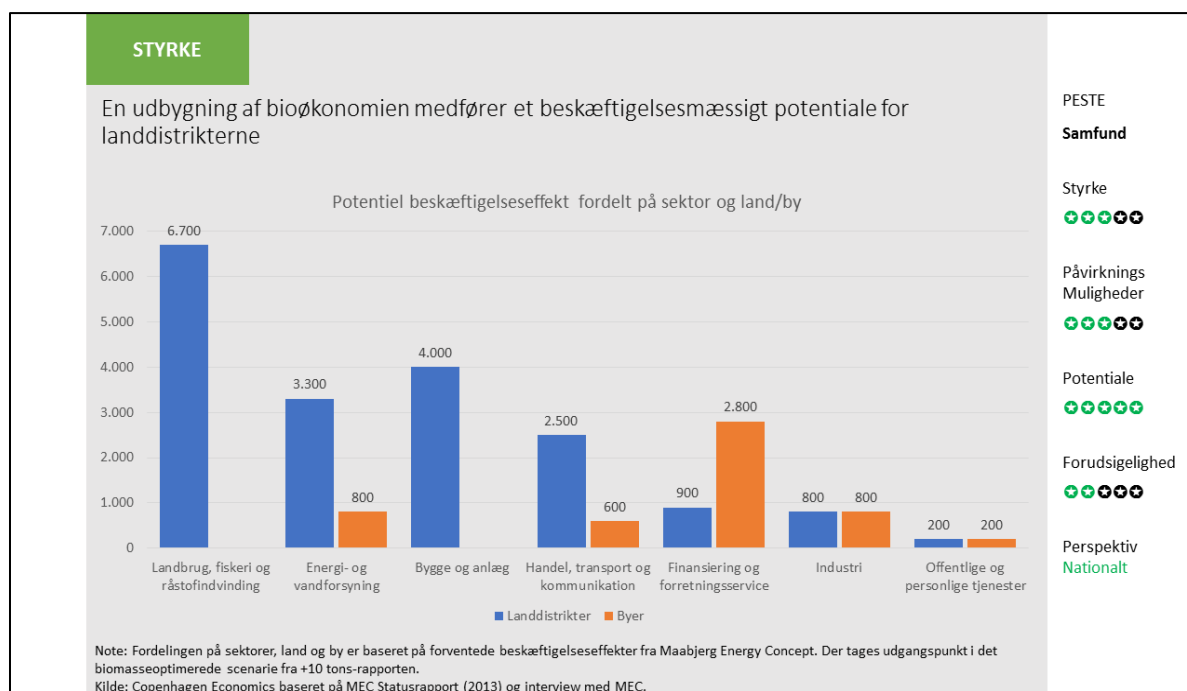
hvert fald på kort sigt (Sørensen, 2016). Samtidig konkluderer Jørgensen (2016), at biogas (som et eksempel på bioøkonomi) i hans undersøgte showcase-eksempel skaber en indkomst og beskæftigelse i landdistrikterne, hvoraf en væsentlig del sandsynligvis forbliver i landdistrikterne (Jørgensen, 2016). Altså kan bioøkonomi være med til at skabe vækst og beskæftigelse i landdistrikterne, hvilket sandsynligvis også vil smitte af på andre forhold af betydning for landdistrikternes udvikling – f.eks. befolkningsudviklingen.

Samlet set indikerer resultaterne, at der for landdistrikterne er et potentiale forbundet med en udbygning af bioøkonomisektoren. Dog er kun få af de mange biobaserede produkter, som omfattes af bioøkonomien, på nuværende tidspunkt kommercielt markedsmodne. Altså afhænger realiseringen af potentialet altså en af lang række forhold – f.eks. bioøkonomiens umiddelbare konkurrencedygtighed ift. fossilbaserede produkter, den teknologiske udvikling, graden hvormed bioøkonomien understøttes rent lovgivningsmæssigt osv. (Sørensen, 2016).

På trods af bioøkonomiens hastige udvikling er der altså fortsat behov for et strategisk fokus på bioøkonomi, hvilket, jf. anbefalingerne fra Det Nationale Bioøkonomipanel, bl.a. skal indeholde investeringer i forskning og udvikling til optimering af bioraffineringsprocesserne, samt øget sammenhængskraft inden for værdikæderne (Det Nationale Bioøkonomipanel, 2018). Særligt fremhæves det, at Danmark har muligheder for et konkurrencemæssigt forspring ift. udviklingen af nye proteinværdikæder (Det Nationale Bioøkonomipanel, 2018).

Da CAP'en kan påvirke realiseringen af ovenstående potentiale, indgår den i denne SWOT-analyse som en styrke.

Figur 53 Potentiel beskæftigelseseffekt af bioøkonomi fordelt på sektor og land/by

5.11. Skovbrug er en branche i vækst

Skovarealet er, jf. Det Miljøøkonomiske Råd (2017), vokset fra at udgøre knap 500.000 ha. i 1980 til knap 620.000 i 2015. Dette svarer til, at skovene er steget fra at udgøre 11,6% af Danmarks samlede areal i 1980 til 14,4% i 2015. I samme periode har den ægte opsparing i skov gennemsnitligt været 0,04% af BNP pr. år, hvilket indikerer at det danske skovbrug umiddelbart er bæredygtigt (se boks 1 i indledningen til denne SWOT-analyse for en definition af ægte opsparing). I denne opgørelse er nogle af gevinsterne ved øget skovareal ikke medregnet, da de indgår særskilt i andre bidrag til den ægte opsparing – f.eks. grundvandsbeskyttelse, biodiversitet og CO₂-lagring (Det Miljøøkonomiske Råd, 2017).

Jf. ovenstående kan dansk skovbrug betragtes som værende bæredygtigt i den forstand, at den ægte opsparing i skov er positiv. Dette er ikke ensbetydende med, at dansk skovbrug nødvendigvis er bæredygtigt i alle henseender, men at den samlede ægte opsparing, ifølge Det Miljøøkonomiske Råd, gennemsnitligt set er positiv. Det er imidlertid vanskeligt at opgøre, hvor stor en betydning skovbrug har for beskæftigelsen i landdistrikterne. Der findes dog indikatorer på, at skovbrug skaber beskæftigelse i landdistrikterne. Således er store dele af det danske skovareal koncentreret i landsdele, hvor der er mange landdistrikter. Det virker derfor sandsynligt, at en relativt stor del af de beskæftigede inden for skovdrift befinder sig i netop landdistrikterne. Så hvis den nuværende udvikling i antallet af beskæftigede personer inden for skovbrug fra godt 5.000 i 2008 til 5.600 i 2017 fortsætter, kan det have positive konsekvenser for landdistrikterne. Det bør dog fremhæves, at ledighedsprocenten i landdistriktskommuner – såvel som i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn – på nuværende tidspunkt er lav, hvorfor branchens vækst potentielt begrænses af mangel på kvalificeret arbejdskraft.

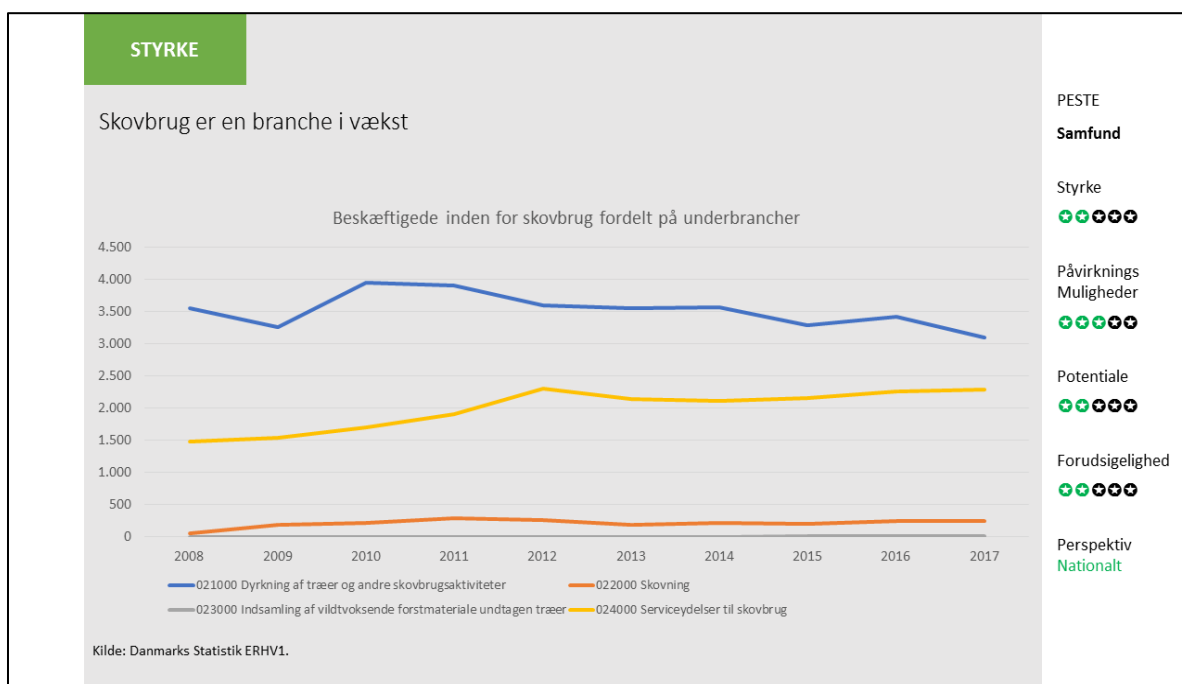
Vurderingen af mulighederne i et øget skovareal skal ses i sammenhæng med den eksisterende aktivitet på det areal, der omlægges. Hvis arealet aktuelt understøtter erhverv med højere arbejdskraftintensitet end skovbrug (f.eks. landbrug), så vil nettoeffekten af en omlægning være negativ. Er det marginaljorde, der omlægges, kan nettoeffekten være positiv.

Størstedelen af beskæftigelsen inden for skovbrug findes inden for dyrkning af træer og andre skovbrugsaktiviteter, samt inden for serviceydelser til skovning (hhv. 3.095 og 2.285 beskæftigede i 2017). Dyrkning af træer og andre skovbrugsaktiviteter omfatter bl.a. dyrkning af træer (bortset fra juletræer) på rod, træer til papir og energiproduktion, samt virksomheder, der drives af forstplanteskoler, mens serviceydelser til skovning bl.a. omfatter konsulentvirksomhed, brandslukning, skadedyrsbekæmpelse samt skovbrugsfortegnelser og tømmerevaluering, transportydelser af tømmerstokke og udlejning af skovbrugsmaskiner. Skovning, der omfatter fremstilling af rundtømmer, indsamling og fremstilling af træ og træhugningsaffald til energi samt fremstilling af trækul i skoven, udgør i modsætning til de to andre brancher en relativ lille del af beskæftigelsen inden for skovbrug (252 i 2017). Selvom dyrkning af træer og andre skovbrugsaktiviteter fortsat fylder mest i den samlede beskæftigelse inden for skovbrug, er der i 2017 ca. 500 færre beskæftigede inden for denne underbranche end i 2008. Modsat har der været stærk vækst inden for serviceydelser til skovbrug, hvor beskæftigelsen er steget med ca. 800 i perioden 2008-2017.

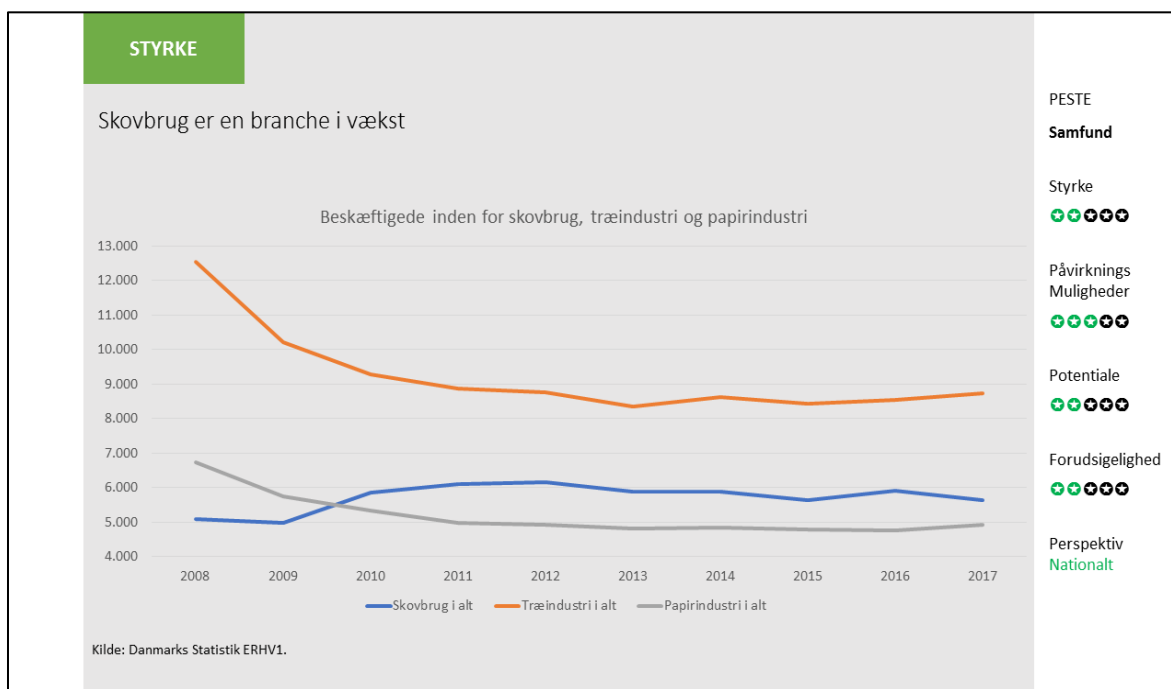
Skovbrug omfatter produktion af tømmer samt produkter som kun forarbejdes i ringe grad - f.eks. træ til brænde, trækul, træflis og rundtømmer anvendt i ubehandlet form. En stor del af forarbejdningen af træprodukter skal således findes i træindustrien og til dels i papirindustrien. Både træ- og papirindustrien har været relativt hårdt ramt af finanskrisen, men fra 2015-2017 har der været en beskeden vækst i beskæftigelsen.

Da CAP'en har flere skovtilskudsprogrammer, og det forventes, at flere vil gå igen i næste program, er dette forhold angivet som en styrke.

Figur 54 Udvikling i beskæftigede inden for skovbrug fordelt på underbrancher

Figur 55 Udvikling i beskæftigede inden for skovbrug, træindustri og papirindustri

5.12. Mulighed for hjemmearbejdspladser

Den digitale udvikling kan være med til at udviske de fysiske afstande mellem landdistrikterne og byerne. Med andre ord vil det med den digitale udvikling være mindre nødvendigt at skulle ind til byerne for at passe sit arbejde, handle ind og skabe værdi for samfundet: *"Selvom man bor i den yderste klitrække, kan man stadig passe et arbejde med hovedsæde i den anden ende af landet eller på den anden side af kloden"* (Visionsgruppen for Landdistrikter, 2012).

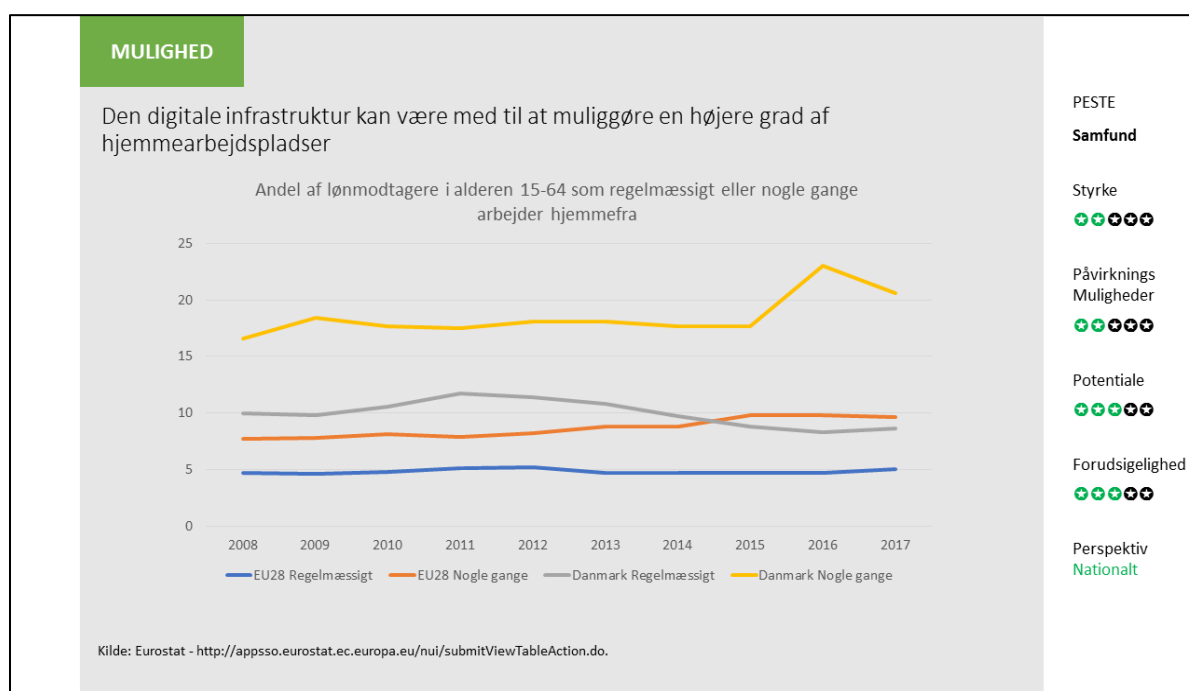
Således kan den digitale udvikling være med til at understøtte en bevægelse mod flere hjemmearbejdspladser. Dette vil være en fordel for landdistrikterne i det omfang, at det bidrager til at tiltrække og fastholde borgere, som ellers ville have langt til beskæftigelse, og ikke er interesserede i at pendle. Udviklingen i retning af flere hjemmearbejdspladser forventes desuden at blive understøttet af en stadigt mere projektorienteret virksomhedskultur inden for bestemte brancher, som indebærer at flere fremover vil være selvstændige og i kortere eller længere perioder være tilknyttet forskellige projekter (Visionsgruppen for Landdistrikter, 2012).

I Danmark arbejder en større andel af lønmodtagerne i alderen 15-64 år regelmæssigt eller nogle gange hjemmefra end gennemsnittet for EU28. Således er hjemmearbejde relativt udbredt blandt danskere. Særligt er andelen af lønmodtagere som nogle gange arbejder hjemme steget fra 2008-2017, mens andelen der regelmæssigt arbejder hjemme de seneste år har været faldende. Dog er der fortsat en stor andel, som aldrig arbejder

hjemmefra. Dermed er hjemmearbejde fortsat ikke tilstrækkeligt udbredt til for alvor at kunne gøre en forskel for landdistrikterne.

Altså er den tekniske mulighed for rent faktisk at have hjemmearbejdspladser ikke tilstrækkelig for, at de for alvor vil vinde udbredelse. Det vil f.eks. også være nødvendigt med en kulturændring på arbejdsmarkedet, så det i højere grad bliver "normalt" at arbejde hjemme. I den forbindelse bør man være opmærksom på, at landdistriktskommunernes erhvervsstruktur, jf. afsnit 5.4-5.7, i højere grad end i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn består af brancher, hvor hjemmearbejde giver mindre mening – f.eks. industri og landbrug. Dette udgør altså en begrænsning for udbredelsen af hjemmearbejdspladser i landdistriktskommunerne. Dog kan en øget udbredelse af hjemmearbejdspladser i Bykommuner og Bynære kommuner samt Storkøbenhavn betyde, at landdistriktskommunerne i højere grad bliver attraktive for bosætning for personer, hvis arbejdsplads er beliggende i bykommunerne, og som ikke er interesserede i mange timers pendling.

Figur 56 Udbredelsen af hjemmearbejdspladser

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.13. Deleøkonomi kan bidrage til nye løsninger i landdistrikterne

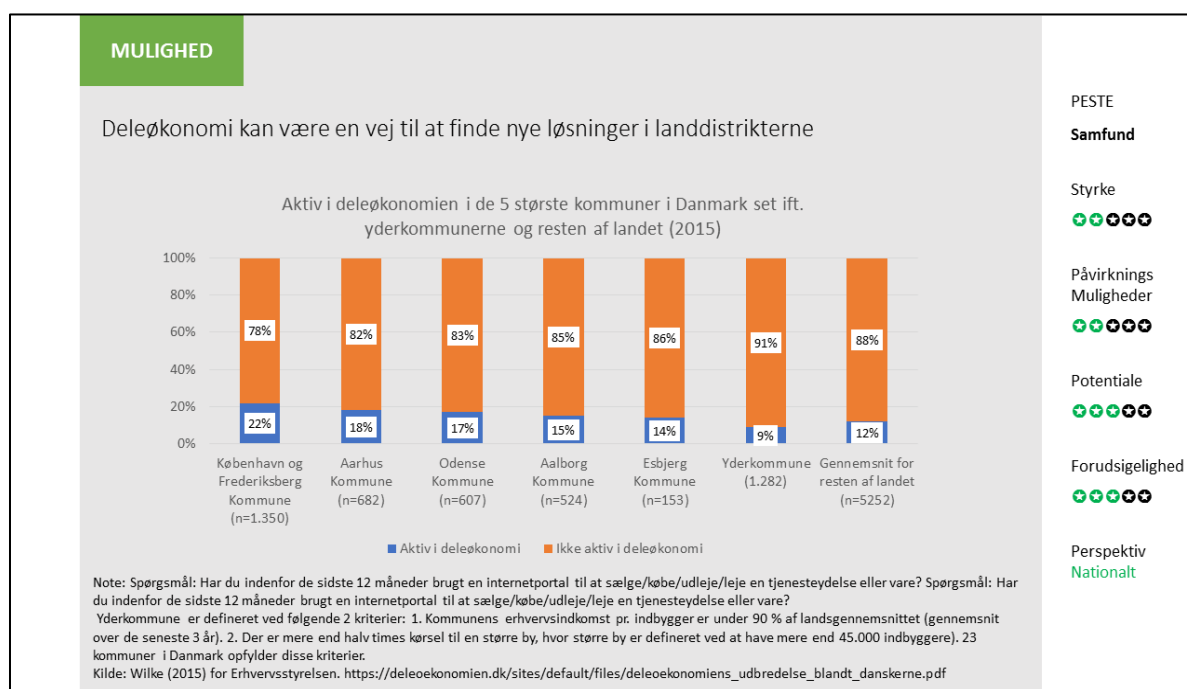
Den digitale udvikling medfører også en øget mulighed for deleøkonomi, der baserer sig på digitale platforme. Deleøkonomi defineres ofte bredt som alle typer aktiviteter, hvor privatpersoner eller virksomheder deler deres overskudskapacitet – for eksempel bil, bolig og tid – med andre privatpersoner eller virksomheder via digitale platforme (Regeringen, 2017).

En undersøgelse foretaget af Wilke for Erhvervsstyrelsen viser, at deleøkonomi er et mere udbredt fænomen i de større byer end i resten af landet. Samtidig er gennemsnittet for aktive i deleøkonomien i yderkommunerne signifikant lavere end gennemsnittet for resten af landet. Således var kun 9% af beboerne i yderkommunerne aktive i deleøkonomien i

2015 (Wilke, 2015). Regeringen mener dog, at der særligt i landdistrikterne er et potentiale for udbredelsen af deleøkonomiske transporttjenester, da der ofte kan være langt mellem den offentlige transport, mens taxadækningen også er mere begrænset (Regeringen, 2017). Det bør nævnes, at der formentlig har været en udvikling i udbredelsen siden 2015, men det har ikke været muligt at finde nyere data.

Næsteft manglende behov er den største barriere for udbredelsen af deleøkonomi manglende tillid til den anden privatperson (Wilke, 2015). Tilliden kan dog forventes at blive skabt ved gentagne anvendelser af deleøkonomiske tjenester. En anden barriere for udbredelsen af deleøkonomi til landdistrikterne kan være en manglende kritisk masse. Således stiger værdien af deleøkonomiske tjenester med antallet af personer der bruger dem, da det så bliver nemmere at finde et match mellem udbud og efterspørgsel. Altså kan de største barrierer for udbredelse af deleøkonomi forventes at aftage med udbredelsen, hvorfor udfordringen er at få skabt tilstrækkelig aktivitet til, at man opnår kritisk masse, og der begynder at blive skabt tillid til tjenesterne.

Figur 57 Udbredelse af deleøkonomi

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

5.14. Fortsat centralisering reducerer beskæftigelsesmulighederne

Forskydningen af erhvervsstrukturen har betydet, at erhverv inden for handel, service og tjenesteydelser, samt lettere fremstillingsvirksomhed i dag beskæftiger flere end landbrug, skovbrug og traditionel industri, som ellers historisk set har betydet meget for erhvervsaktiviteten i landdistrikterne (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Denne forskydning i erhvervsstrukturen udgør på den lange bane en udfordring for landdistrikterne, da arbejdspladser inden for handel, service og tjenesteydelser samt lettere fremstillingsvirksomhed i høj grad er koncentreret i byerne (se afsnit 5.4-5.5). På den korte bane kan koncentrationen af arbejdspladser i bykommunerne dog være med til at sørge for at det lokale arbejdsmarked ikke overophedes i den nuværende situation, hvor der er lav ledighed

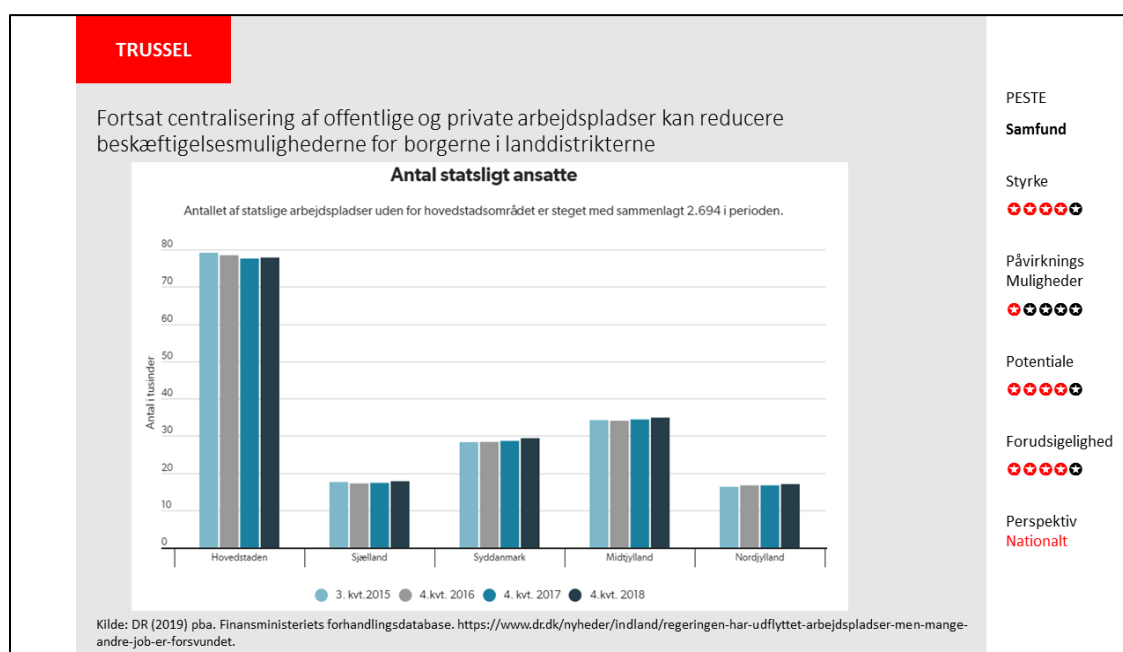
i landdistriktskommunerne – såvel som i bykommuner og bynære kommuner samt Stor-københavn.

Hertil kommer, at centralisering i stigende grad anvendes som redskab til at opnå øget produktivitet i den offentlige sektor gennem oprettelsen af færre og større enheder – f.eks. Strukturreformen fra 2007, politi-, sygehus- og domstolsreformen, skolelukninger osv. Dermed har mange mindre lokalsamfund og landsbyer i det seneste årti bl.a. oplevet større afstand til offentlig og privat service samt lokale arbejdspladser, hvilket har gjort områ-derne mindre attraktive – f.eks. ift. bosætning (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

I den modsatte retning trækker udflytningen af statslige arbejdspladser. Således beslut-tede Regeringen i 2015 at flytte ca. 3.900 statslige arbejdspladser ud af Hovedstaden, mens det i 2018 blev besluttet at etablere godt 4.000 yderligere arbejdspladser samt 500-1.000 uddannelsespladser i hele landet (Regeringen, 2018). Selvom udflytningen af stats-lige arbejdspladser uden tvivl er en gevinst for landdistriktskommunerne, er der i de fleste landdistriktskommuner tale om et relativt beskedent antal arbejdspladser, når man tager den stigende koncentration af arbejdspladserne i byområder i betragtning (se afsnit 5.1). For de fleste landdistriktskommuner drejer det sig således om mellem 11 og 100 arbejds-pladser, mens der også er en del landdistriktskommuner, som ikke har fået tilført statslige arbejdspladser.

I den forbindelse viser en artikel fra Danmarks Radio pba. tal fra Finansministeriets For-handlingsdatabase, at 4.800 statslige arbejdspladser ud af de ca. 7.900 planlagte flytnin-ger indtil videre er blevet flyttet. Dette betyder dog ikke, at der i det store regnskab er kommet 4.800 ekstra statsjob uden for hovedstadsområdet. Således er antallet af statslige arbejdspladser uden for Region Hovedstaden netto kun steget med knap 2.700 fra tredje kvartal 2015 til udgangen af 2018, da der også er forhold, som trækker i den anden retning (DR, 2019). Dette er illustreret i figur 58.

Figur 58 Antallet af statslige arbejdspladser uden for hovedstadsområdet er steget med sammenlagt 2.694 i perioden

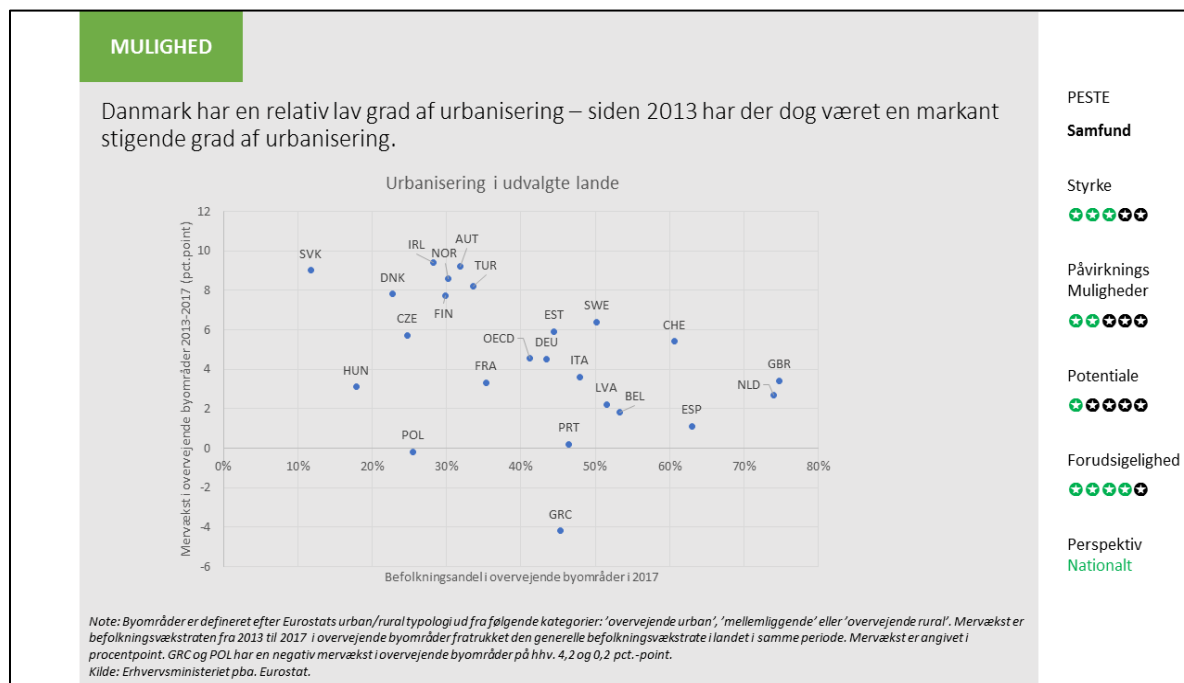
6. Vækst

6.1. Danmark har en relativ lav grad af urbanisering

I Danmark har der som i mange andre lande været en urbanisering, hvor en stadig større andel af befolkningen er koncentreret i byerne på bekostning af landdistrikterne (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Dog er urbaniseringsgraden mindre i Danmark end i mange andre europæiske lande. Således bor kun 22,7% af danskerne i overvejende byområder i 2017, hvilket er væsentligt under OECD-gennemsnittet på 41,2% (Erhvervsministeriet, 2018). Sammenlignet med andre lande er der altså relativt mange danskere som er bosiddende i landområder, hvorfor dette forhold er angivet som en mulighed og ikke en trussel.

Urbaniseringen sker imidlertid i et væsentligt højere tempo i Danmark end i mange andre lande, når man betragter mervæksten i overvejende byområder i perioden 2013-2017. Således er befolkningen i overvejende byområder vokset med 7,8 procentpoint mere i perioden 2013-2017 end resten af landet. Den tilsvarende mervækst for OECD-gennemsnittet er 4,6 procentpoint (Erhvervsministeriet, 2018). Hvis denne udvikling fortsætter, vil urbaniseringsgraden i Danmark hurtigt nærme sig OECD-gennemsnittet, hvorfor muligheden kan blive til en trussel.

Figur 59 Urbanisering i udvalgte lande

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

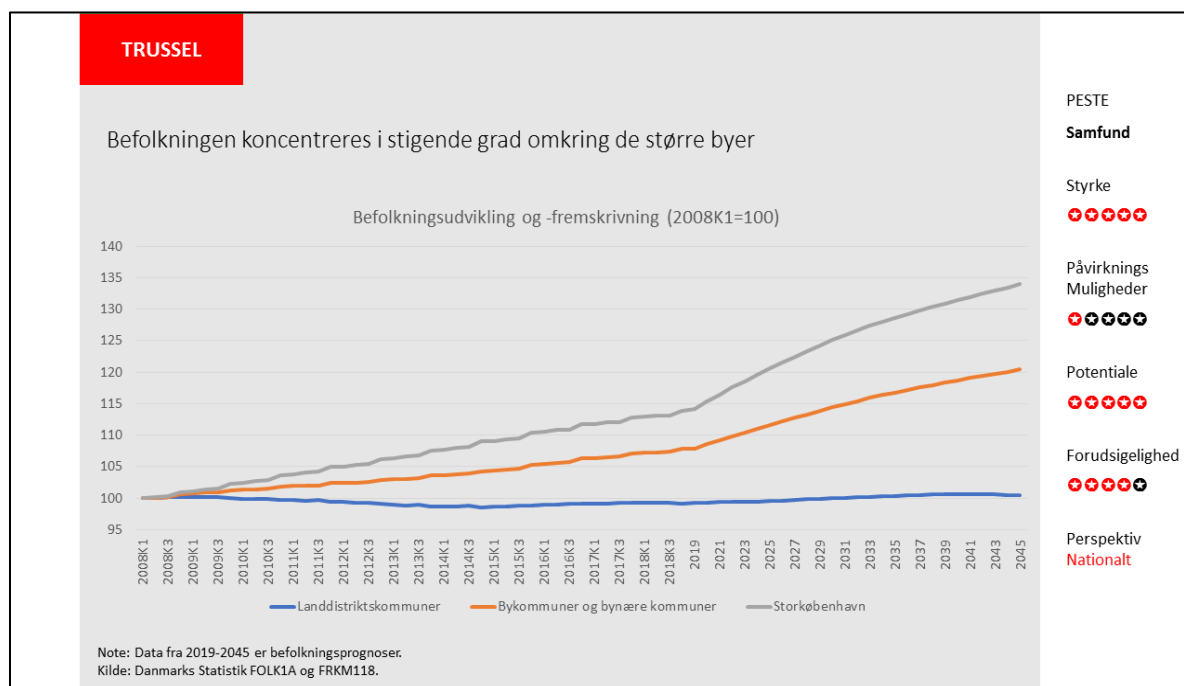
6.2. Befolkningen koncentrerer omkring de større byer

Befolkningstilvækst er en grundlæggende forudsætning for et områdes udvikling. F.eks. har befolkningsstørrelsen i en kommune både betydning for kommunens økonomi og dermed det serviceniveau som borgerne kan modtage, men også for virksomhederne ift. adgangen til kvalificeret arbejdskraft.

Landdistriktskommunerne har gennemsnitligt set en nogenlunde konstant befolkningsstørrelse i perioden 2008-2018, og denne udvikling forventes at fortsætte frem mod 2045. Sammenlignes denne befolkningsudvikling med udviklingen i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn bekræftes billedet fra afsnit 6.1 om, at en stadigt større andel af befolkningen koncentrerer uden for landdistrikterne.

Den konstante gennemsnitlige befolkningsstørrelse i landdistriktskommunerne dækker dog over en stor variation, hvor visse kommuner oplever en relativt stor befolkningstilbagegang¹⁰. Når befolkningen bliver mindre, kan der blive et dårligere grundlag for at opretholde services som skoler, plejehjem osv. i lokalområderne. Dette vil gøre området mindre attraktivt, men vil også betyde færre arbejdspladser i lokalområdet. Begge disse forhold bidrager til en endnu større befolkningstilbagegang, som så igen kan smitte af på f.eks. detailhandlen, hvorefter området bliver endnu mindre attraktivt, der bliver endnu færre arbejdspladser osv. Således kan der opstå en negativ spiral, hvis først befolkningsantallet i landdistrikterne, når under et kritisk niveau. Det er således vigtigt at være særligt opmærksom på de landdistriktskommuner, som har en negativ befolkningsudvikling.

Figur 60 Befolkningsudvikling og -fremskrivning (2008K1=100)

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

¹⁰ Dette gælder særligt de såkaldte yderkommuner: Bornholm, Langeland, Lemvig, Lolland, Læsø, Morsø, Ringkøbing-Skjern, Samsø, Skive, Struer, Thisted, Tønder, Vesthimmerland og Ærø.

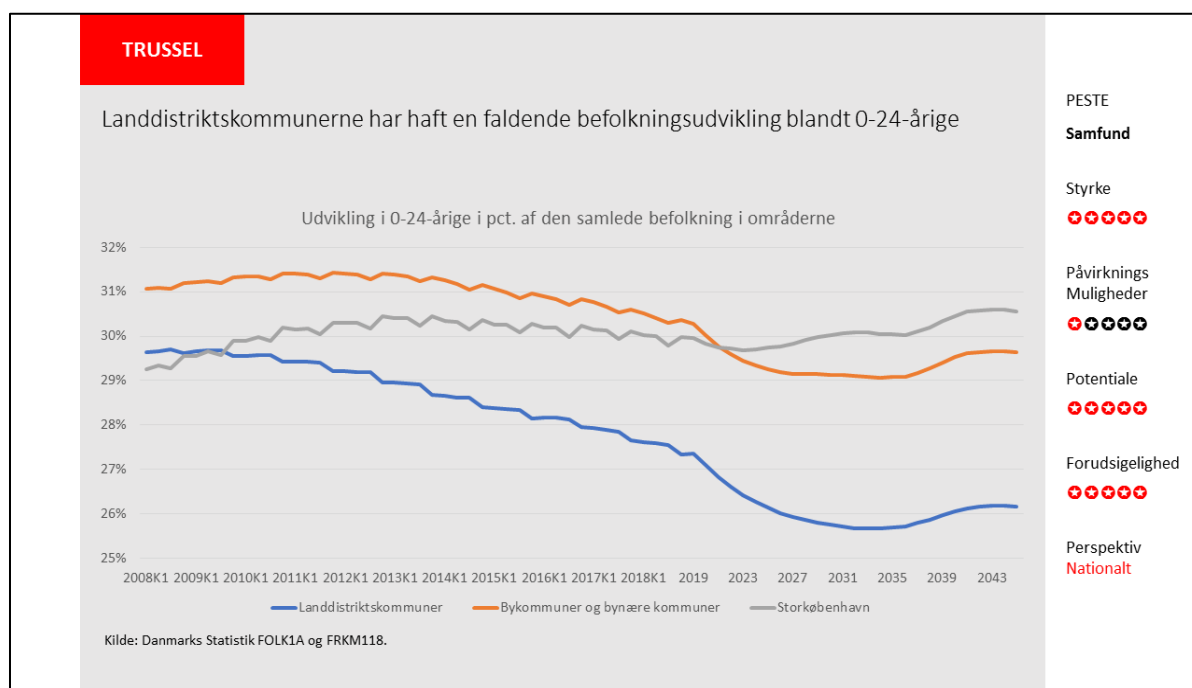
6.3. Faldende befolkningsudvikling blandt 0-24-årige

Hvor afsnit 6.2 fokuserede på den generelle befolkningsudvikling, er der i dette afsnit fokus på befolkningsudviklingen blandt de unge (0-24-årige). Denne befolkningsgruppe kræver et særligt fokus, da den udgør fremtidens befolkningsgrundlag. Altså udgør befolkningsudviklingen blandt unge mennesker en indikator på, hvorvidt landdistriktskommunerne i fremtiden vil få problemer med befolkningsgrundlaget.

Antallet af 0-24-årige i landdistriktskommunerne er i perioden 2008-2018 faldet med 5 procentpoint, mens antallet af unge har været stigende i både bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn. Det er ikke så mærkeligt, at mange unge flytter til de større byer, da det ofte er her uddannelsesinstitutionerne befinder sig. Problemet er imidlertid, at relativt få unge vender tilbage til den kommune, som de er vokset op i efter afsluttet uddannelse (KL Momentum, 2018). Herved reduceres arbejdskraftudbuddet i landdistrikterne, hvilket kan reducere virksomhedernes vækstmuligheder. Arbejdsløsheden er således typisk lavest i landdistrikter på trods af stigende økonomisk aktivitet.

Den negative udvikling i antallet af 0-24-årige forventes at fortsætte frem mod 2030, hvorefter den forventes at blive mere positiv. Endnu engang dækker gennemsnittet for landdistriktskommunerne dog over stor variation, og visse kommuner forventes at opleve et konstant faldende antal unge. Allerede i 2020 vil antallet af unge være faldet med over 4% i 27 kommuner (hvoraf næsten alle er landdistriktskommuner), mens antallet af unge forventes at være faldet med mere end 20% i disse 27 kommuner i 2030 (Danske Regioner, 2018).

Figur 61 Befolkningsudvikling og -fremskrivning for andelen af 0-24-årige

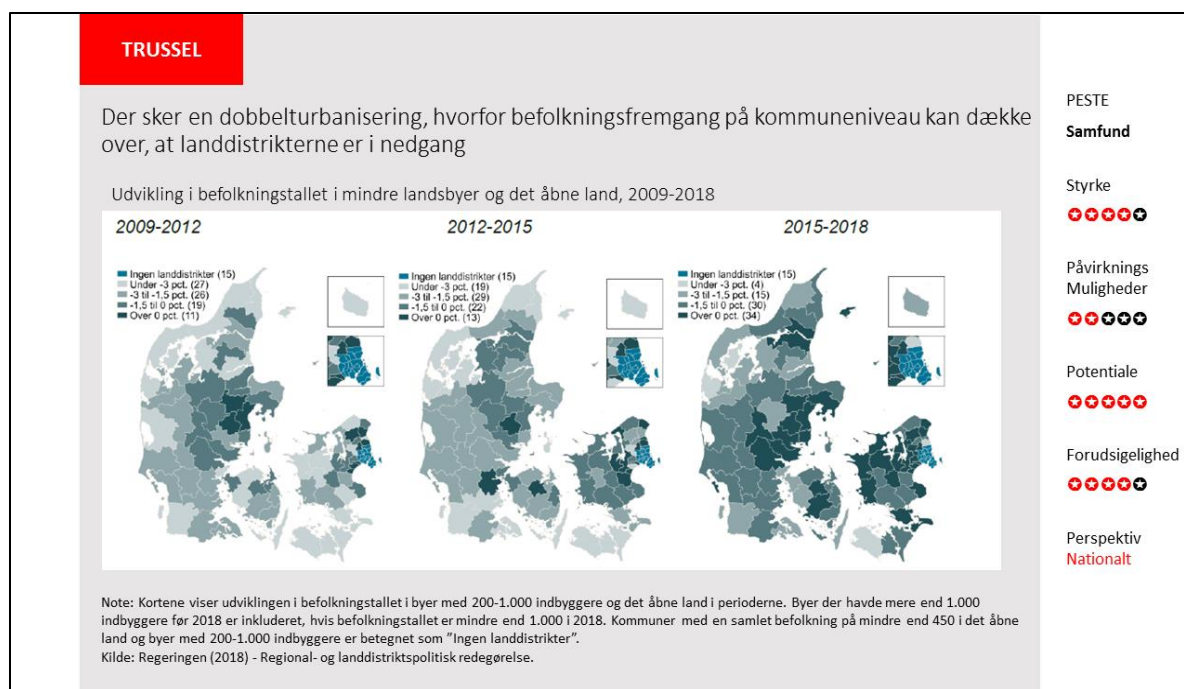
Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

6.4. Landdistrikterne kan være i nedgang - også i kommuner i fremgang

I de senere årtier har der, jf. afsnit 6.2, været en udvikling, hvor befolkningen rykker fra landet ind mod byerne. Det indebærer generelt en flytning mod de større byer, men også en flytning fra de mindste landsbyer og landdistrikter mod lidt større landsbyer og lokale og regionale bycentre, hvor servicefaciliteterne er lokaliseret (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Med andre ord sker der en dobbelturbanisering – fra landdistrikterne mod større landsbyer og fra større landsbyer til byerne.

Således vil en stigning i befolkningstallet på kommuneniveau ofte være koncentreret i kommunens største by eller byer, og dermed være med til at dække over et fald i befolkningstallet i det åbne land og landsbyer med op til 1.000 indbyggere (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Figuren viser, at der i alle kommuner med landdistrikter er en generel nedgang i befolkningstallet i byer med 200-1.000 indbyggere og det åbne land i perioden 2009-2018. Der er dog en tendens til, at mange landdistrikter har en mindre negativ befolkningsudvikling i perioden 2015-2018 end tidligere.

Figur 62 Dobbelturbanisering i perioden 2009-2018

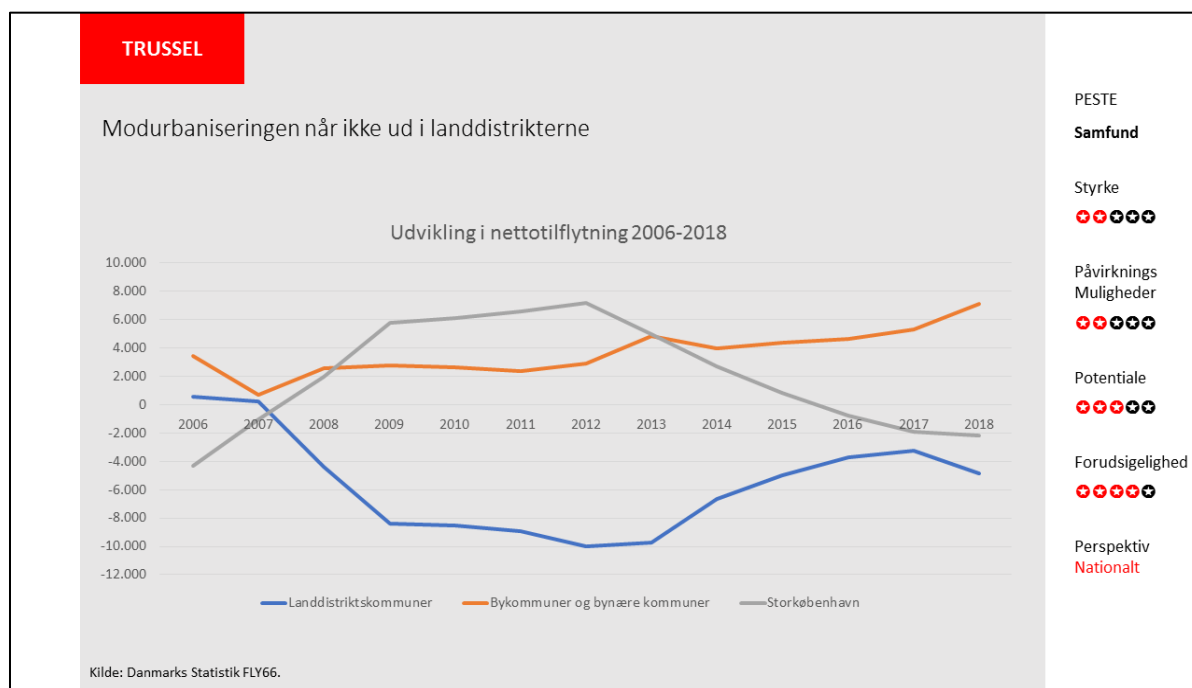
Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

6.5. Modurbanisering når ikke ud i landdistrikterne

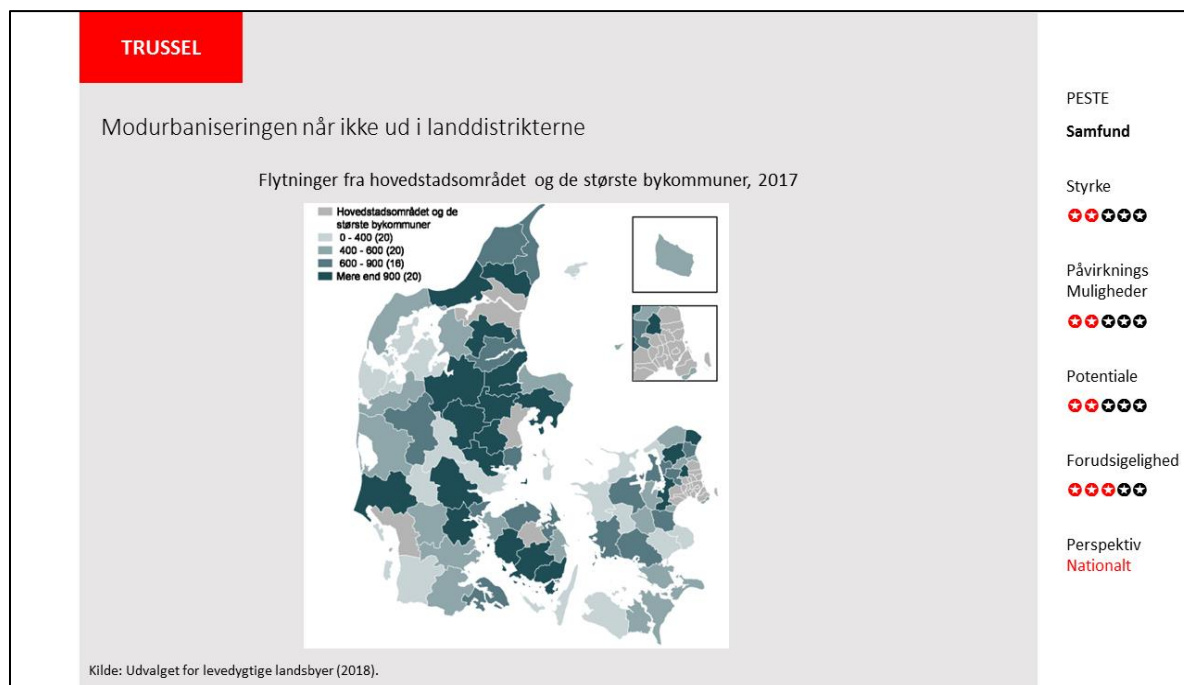
Selvom den overvejende tendens er en bevægelse fra landdistrikterne mod byerne, eksisterer der dog også en bevægelse fra de større byer til landdistrikterne. Dette kan have forskellige motiver – f.eks. efterspørgslen efter forbedrede boligforhold og omgivelser, søgen efter billigere eller andre boliger, tilbagetrækning fra arbejdsmarkedet, ændret livsstil eller tilknytningen til opvækststedet (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). En sådan modurbaniseringsbølge kan altså potentielt være med til at holde befolkningstallet i landdistrikterne oppe.

Det fremgår dog af figur 63, at der siden 2006 har været en nettofraflytning fra landdistriktkommunerne – en nettofraflytning som i perioden 2009-2014 har været ganske markant. Dette indikerer altså, at en evt. modurbaniseringsbølge ikke er tilstrækkelig til at modvirke urbaniseringen. Herudover viser figur 64, at langt de fleste flytninger fra de største bykommuner i 2017 var til nabokommunerne, hvilket indikerer at de fleste fraflyttere fra de største bykommuner ikke vil for langt væk fra de største byer. Således bliver modurbaniseringsbølgen primært en fordel for forstadskommuner og i mindre grad de landdistrikter som befinder sig længere væk fra de største byer.

Figur 63 Nettotilflytning til landdistriktkommuner

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 64 Modurbanisering

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

6.6. Produktivitetsudviklingen halter efter i Landdistriktskommuner

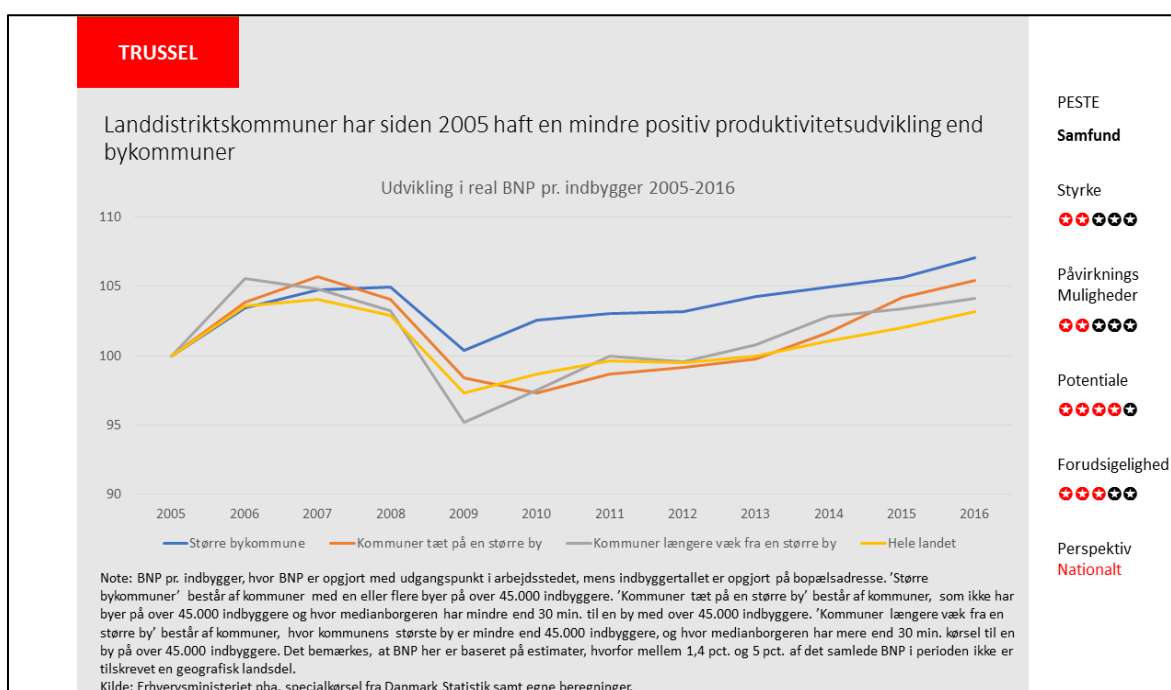
Det fremgår af figuren, at BNP pr. indbygger i kommuner længere væk fra en større by er steget med ca. 8 procentpoint i perioden 2009-2016. Samtidig er forskellen i væksten i BNP pr. indbygger mellem de større bykommuner og kommuner længere væk fra en større by desuden mindsket markant. Det er dog stadig i de større kommuner, at BNP pr. indbygger er steget mest, og i kommunerne længere væk fra en større by, at BNP pr. indbygger er steget mindst (Erhvervsministeriet, 2018). I figuren anvendes en anden kategorisering, end den kategorisering som primært anvendes i denne rapport. Dette skyldes, at figuren er baseret på en undersøgelse fra Erhvervsministeriet pba. en særkørsel fra Danmarks Statistik. Kategoriseringen er forklaret i noten til figuren.

Udviklingen i BNP pr. indbygger er imidlertid ikke det bedste mål for produktivitet, da størrelsen på BNP pr. indbygger ud over produktiviteten også afhænger af andelen af befolkningen, der arbejder, samt hvor mange timer vi arbejder, når vi går på arbejde. I stedet ville det være bedre at anvende BNP pr. arbejdstime (arbejdsproduktiviteten) for at få et mere direkte billede af produktiviteten. En sådan opgørelse har imidlertid ikke været tilgængelig på kommuneniveau.

Dog viser en undersøgelse foretaget af DST Analyse, at der er en tendens til, at de største arbejdsmarkeder har en højere arbejdsproduktivitet end de øvrige områder (DST Analyse,

2018). Således har de pendlingsområder, som er centreret omkring en landdistriktskommune umiddelbart en lavere arbejdsproduktivitet end de større pendlingsområder¹¹. Sammenhængen mellem produktivitet og arbejdsmarkedets størrelse er dog markant mindre tydelig, når der korrigeres for regionale brancheforskelle. Efter korrektionen har pendlingsområder centreret omkring landdistriktskommuner således tilnærmelsesvis en lige så høj arbejdsproduktivitet som de større pendlingsområder. En del af forklaringen på, at de største arbejdsmarkeder har højest produktivitet, er dermed, at de mest produktive brancher netop findes i de større arbejdsmarkeder.

Figur 65 Udvikling i real BNP pr. indbygger 2005-2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

¹¹ Pendlingsområder – eller lokale arbejdsmarkeder – er grupper af kommuner, hvor flertallet af de beskæftigede pendler inden for området, mens færre pendler ud af området. I 2016 var der 25 pendlingsområder, hvoraf det største var hovedstadsområdet (målt i antal personer).

7. Social inklusion

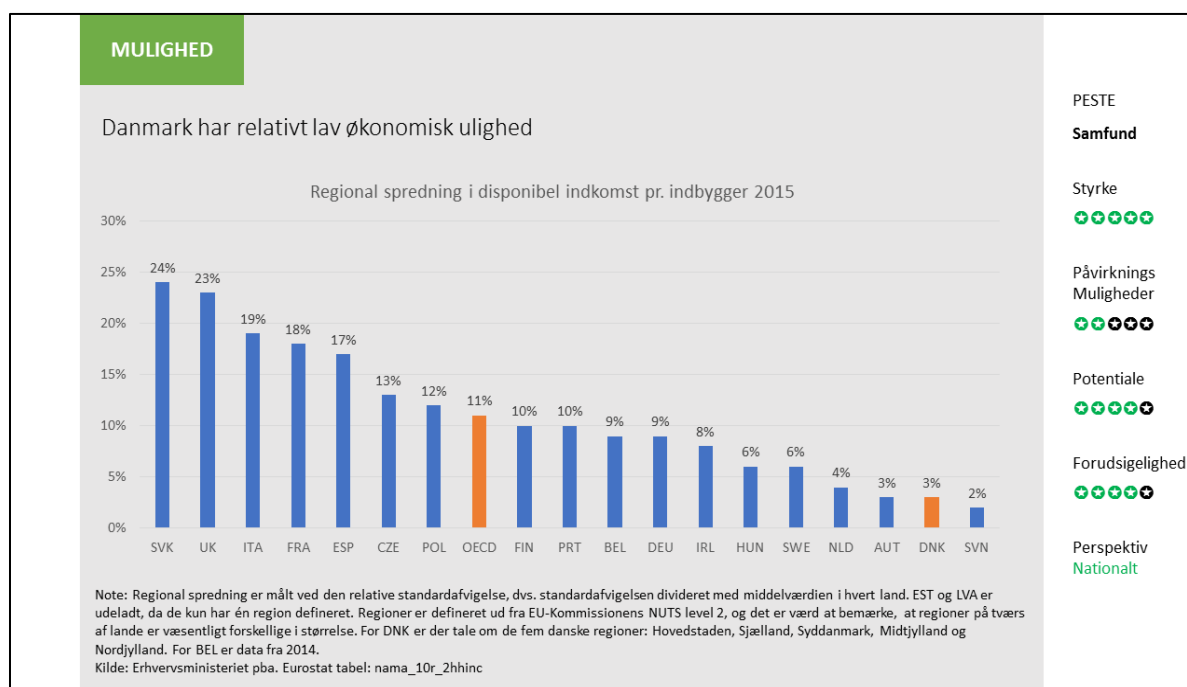
7.1. Danmark har relativt lav økonomisk ulighed

Social inklusion handler, jf. indledningen, bl.a. om, at individer skal have mulighed for at være en del af samfundet. Hvis der er stor økonomisk ulighed i et samfund, kan det være vanskeligt for de relativt dårligst stillede individer at være en del af det brede fællesskab, da man ikke vil have råd til at købe de samme ting, deltage i de samme aktiviteter osv. som størstedelen af befolkningen. Modsat vil økonomisk lighed alt andet lige være fordrende for den sociale inklusion. Da denne målsætning har fokus på den sociale inklusion i landdistrikterne, er det derfor interessant at se, i hvilket omfang der eksisterer økonomisk ulighed mellem geografiske områder.

Uanset om man måler den regionale spredning i disponibel indkomst eller BNP pr. indbygger, er spredningen i Danmark væsentligt lavere end OECD-gennemsnittet. Dette tyder således på en relativt lav økonomisk ulighed mellem geografiske områder. Der er flere medvirkende årsager til, at der er relativt lav økonomisk ulighed i Danmark. F.eks. bidrager både det progressive skattesystem og kommunale udligningsordninger i et vist omfang til geografisk omfordeling (Erhvervsministeriet, 2018).

Siden 2014 er antallet af borgere pr. 1.000 indbyggere, som 3 år i træk er klassificeret som værende i lavindkomstgruppen imidlertid steget i landdistriktskommuner, såvel som bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn¹². Dette tyder altså på, at der inden for kommunegrænserne fortsat kan eksistere økonomisk ulighed, som kan være med til at begrænse den sociale inklusion. Det er dog med det tilgængelige data ikke muligt at undersøge, om den økonomiske ulighed inden for f.eks. landdistriktskommuner er koncentreret i bestemte landdistriktsområder.

Figur 66 Regional spredning i disponibel indkomst pr. indbygger, 2015

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

¹² Danmarks Statistik (LIVO1): Lavindkomstgrænsen er fastsat til 50 pct. af medianindkomsten målt på ækvivaleret disponibel indkomst. Den følger derved den generelle indkomstudvikling i samfundet.

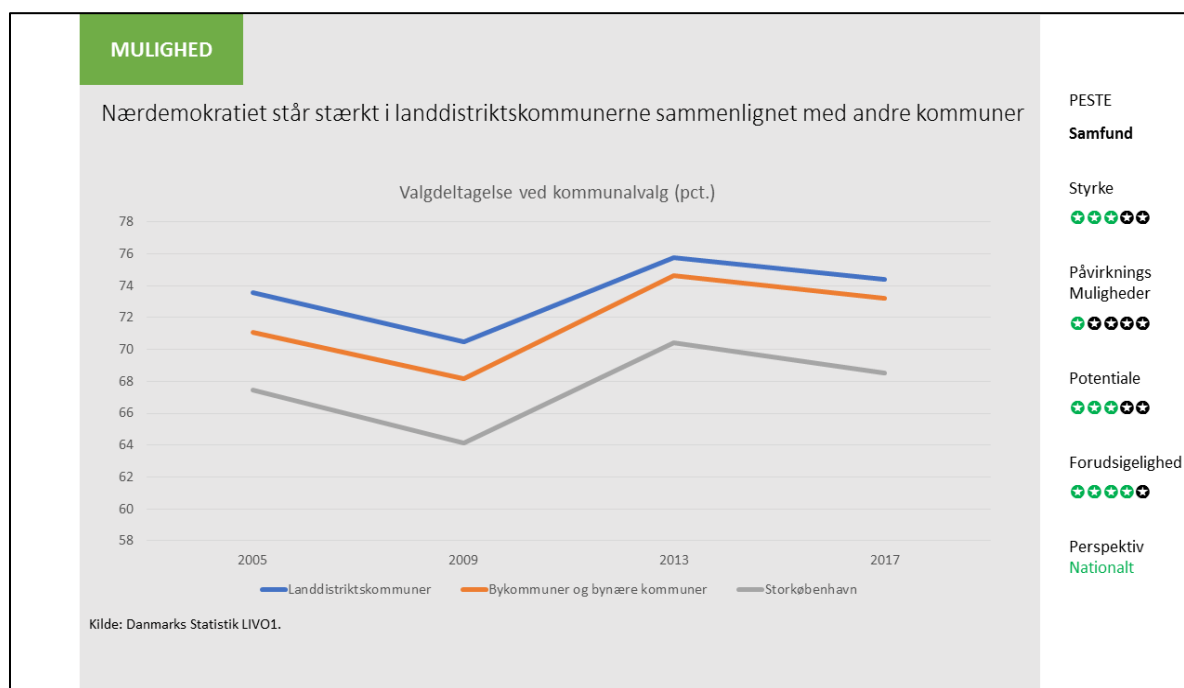
7.2. Nærdemokratiet står stærkt i landdistriktskommunerne

En anden indikator på social inklusion er, i hvilken grad individer eller grupper engagerer sig i og søger indflydelse på samfundet. En af de mest fundamentale og mest institutionaliserede måder at vise engagement i og søge indflydelse på samfundet er ved at give sin stemme til kende i forskellige former for demokratiske valg.

Valgdeltagelsen i Danmark er generelt høj, når der sammenlignes med andre lande – både indenfor og udenfor EU (IDEA Voter Turnout Database). Dette betyder dog ikke, at der ikke alligevel kan eksistere forskelle i valgdeltagelsen inden for Danmarks grænser. Sammenlignes valgdeltagelsen i landdistriktskommuner med valgdeltagelsen i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn fremkommer et interessant mønster. På den ene side er den gennemsnitlige valgdeltagelse i landdistriktskommunerne ved de seneste fire kommunalvalg højere end i de andre områder – særligt Storkøbenhavn. På den anden side er den gennemsnitlige valgdeltagelse i landdistriktskommunerne ved de seneste tre Folketingsvalg en anelse lavere end i de andre områder¹³.

Dette mønster indikerer, at graden af social inklusion i landdistrikterne afhænger af måden, hvorpå man afgrænser fællesskabet/samfundet, som man skal inkluderes i. Afgrænses fællesskabet til lokalområdet er den sociale inklusion målt på valgdeltagelse højere i landdistrikterne end i de andre områder, mens den omvendte tendens gør sig gældende med en national afgrænsning af fællesskabet.

Figur 67 Valgdeltagelse ved kommunalvalg

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

¹³ Danmarks Statistik LIVO1.

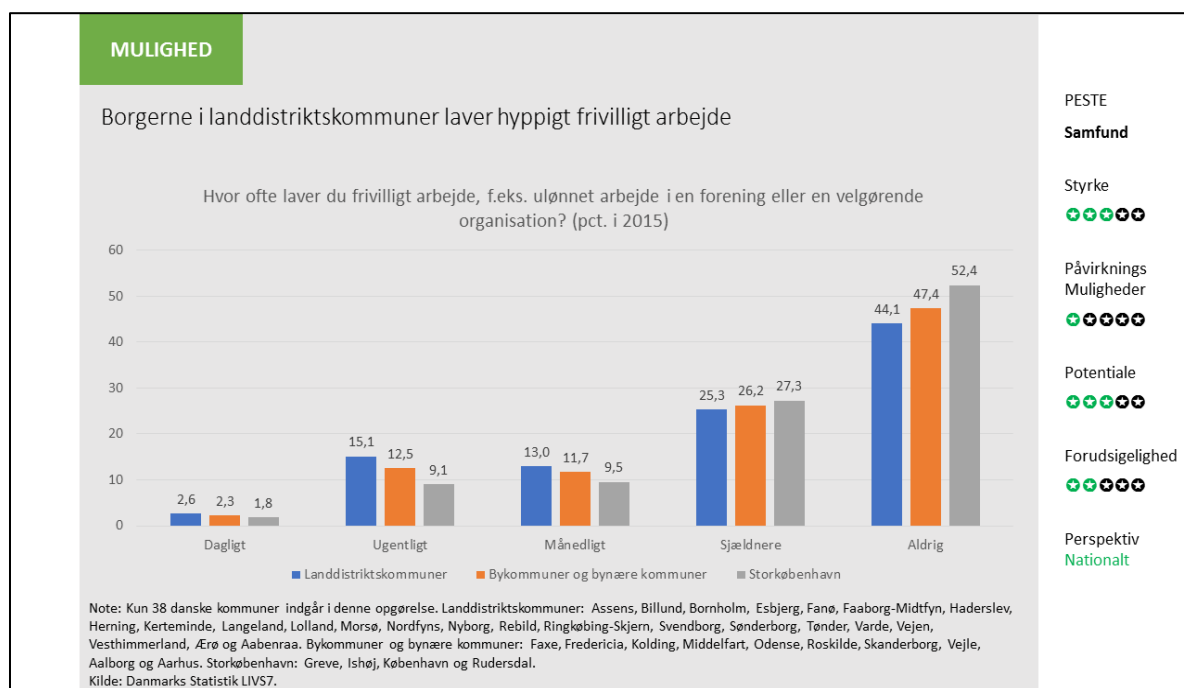
7.3. Borgerne i landdistriktskommuner arbejder frivilligt

Social inklusion kan, jf. definitionen i indledningen, også forstås som graden, hvormed man er del af et samfund, som er forbundet med fælles identitet og delte værdier. Med andre ord at man er en del af et samfund med en god social og kulturel sammenhængskraft. En god sammenhængskraft bygger typisk på engagement og ønske om involvering, hvilket kan danne grobund for handling og eventuel lokal omstilling med bred frivillig opbakning (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

Lige præcis frivilligt arbejde er typisk en indikator på omfanget, hvormed man engagerer sig i lokalsamfundet. Man kan være frivillig på mange måder. F.eks. kan man være frivillig repræsentant i klasseforældrerådet eller i den lokale idrætsforening, mens man også kan yde en frivillig social indsats ift. hjemløse, ældre eller andre borgere i udsatte positioner.

Sammenlignes omfanget af frivilligt arbejde i landdistriktskommuner med omfanget i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn, ses et mønster om, at borgere i landdistriktskommuner oftere laver frivilligt arbejde. Således laver 30,9% af borgerne i landdistriktskommunerne frivilligt arbejde dagligt, ugentligt eller månedligt, mens de tilsvarende andele for borgere i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn er hhv. 26,5% og 20,4%. Dette indikerer, at det lokale engagement umiddelbart er størst i landdistriktskommunerne. Dog er tallene forbundet med en vis usikkerhed – bl.a. fordi der kun indgår 38 kommuner i den anvendte opgørelse.

Figur 68 Frivilligt arbejde

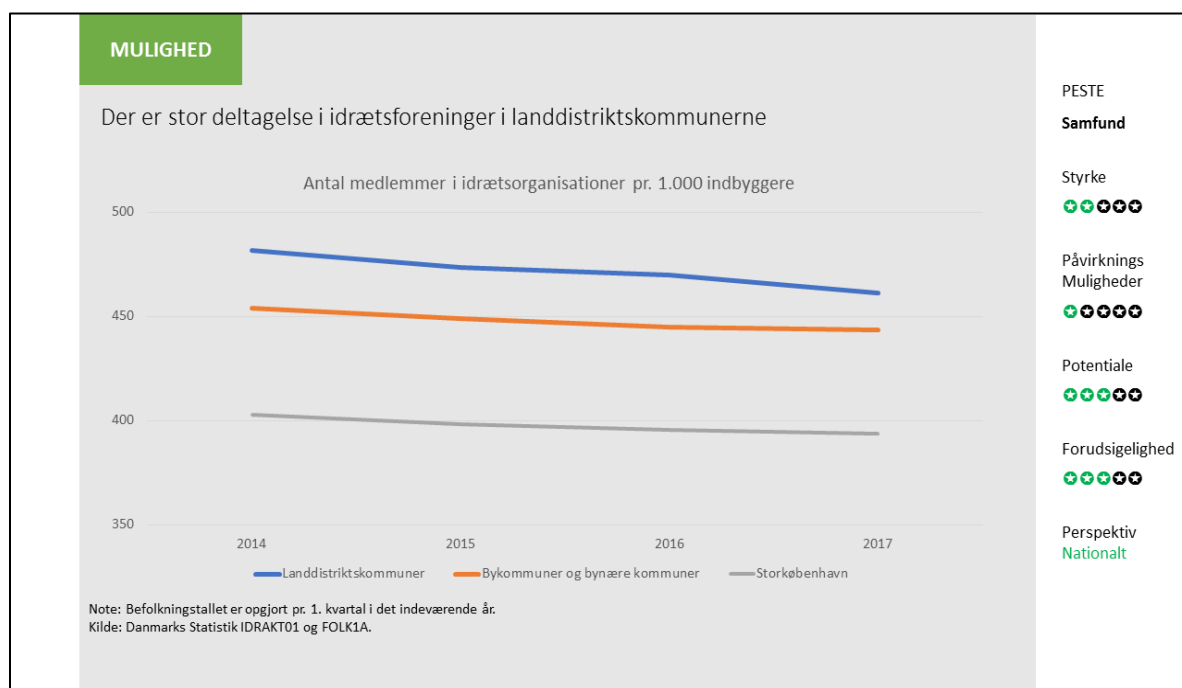

7.4. Stor deltagelse i idrætsforeninger

Udover frivilligt arbejde kan generel deltagelse i foreninger også bidrage til at skabe social sammenhængskraft i lokalområdet. Idrætsforeninger er et eksempel på en type foreninger, som udgør en stor andel af det samlede danske foreningslandskab.

Antallet af medlemmer i idrætsorganisationer pr. 1.000 indbyggere har siden 2014 været faldende i landdistriktskommuner såvel som bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn. Dog ligger landdistriktskommunerne fortsat på et væsentligt højere niveau end særligt Storkøbenhavn. Dette indikerer, at der er et mere aktivt foreningsliv i landdistriktskommunerne end i de andre områder. Denne konklusion skal dog tages med et vist forbehold, da der kan være andre typer af foreninger, som fylder relativt mere i Storkøbenhavn og bykommuner end i landdistriktskommunerne, og som derfor opvejer billedet af det samlede foreningsliv.

Figur 69 Medlemmer af idrætsorganisationer pr. 1.000 indbyggere

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

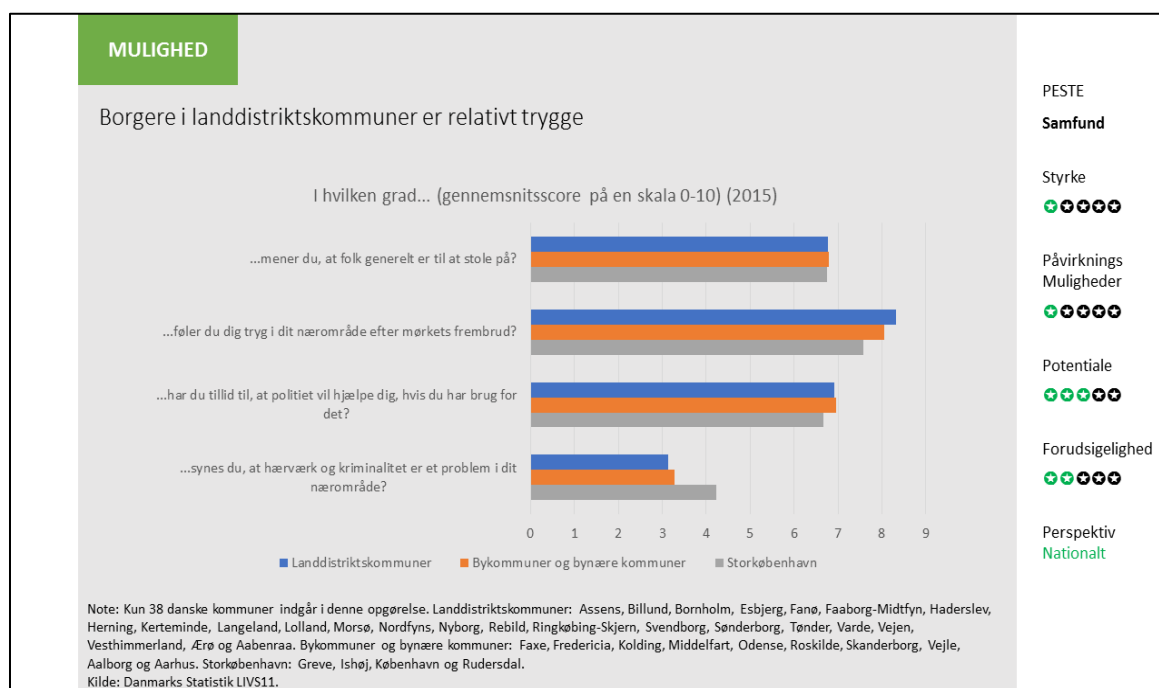
7.5. Borgere i landdistriktkommuner er relativt trygge

En god sammenhængskraft i et lokalsamfund bunder blandt andet i lokal identitet, gensidig tillid, tryghed og godt naboskab (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Dette afsnit fokuserer på tryghed, mens afsnit 7.6 har fokus på tillid. Der findes mange forskellige former for tryghed. F.eks. kan tryghed relatere sig til, om man er bange for at blive udsat for forskellige former for kriminalitet. Tryghed kan dog også henvise til, om man generelt føler sig tryk ved andre mennesker, eller om man føler sig tryk ved, at man kan få den nødvendige hjælp fra hospitaler, kommunen, politiet eller andre myndigheder, når man har brug for den. Tryghed er dermed også stærkt relateret til tillid.

Borgere i landdistriktkommuner føler sig i højere grad end borgere i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn trygge i nærområdet efter mørkets frembrud, mens de i væsentligt lavere grad føler, at hærværk og kriminalitet er problem i nærområdet. Dette indikerer, at borgerne i landdistriktkommunerne er mere trygge end borgerne i de andre områder. I landdistriktkommunerne er der også væsentligt færre anmeldte indbrud i privat beboelse pr. 1.000 indbyggere¹⁴, hvilket indikerer at trygheden er velbegrundet.

Dog er det ikke alle typer af kriminalitet, hvor der eksisterer en væsentlig forskel – f.eks. er der nogenlunde samme antal anmeldte voldsforbrydelser pr. 1.000 indbyggere i alle tre områder¹⁵. Det er da heller ikke på alle dimensioner af tryghed, at der eksisterer forskelle mellem landdistriktkommunerne og de andre områder – f.eks. mener borgerne i alle tre områder i nogenlunde samme grad, at folk generelt er til at stole på.

Figur 70 Tryghed

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

¹⁴ Danmarks Statistik LIVO1.

¹⁵ Danmarks Statistik LIVO1.

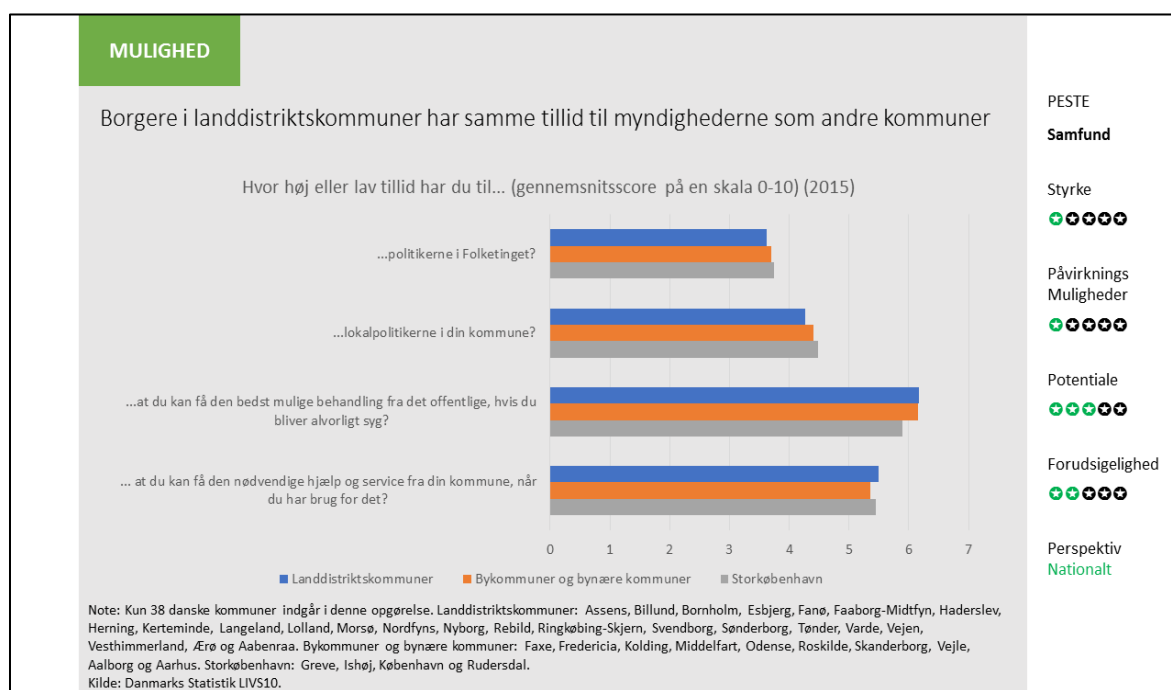
7.6. Kun små forskelle i tillid til myndighederne

Som nævnt under afsnit 7.5 er tryghed og tillid tæt relaterede, og der er allerede ifm. med afsnit 7.5 behandlet data, som også relaterer sig til tillid. Dette afsnit fokuserer dog nærmere på, om der eksisterer forskelle mellem landdistriktskommunerne, bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn ift. tilliden til forskellige former for myndigheder.

Tilliden til både politikerne i Folketinget samt lokalpolitikere i kommunen er en smule lavere i landdistriktskommunerne end i de andre områder. Omvendt er der en smule højere tillid til, at man kan få den bedst mulige behandling fra det offentlige, hvis man bliver alvorligt syg, samt at man kan få den nødvendige hjælp og service fra kommunen, når man har brug for det.

Overordnet set er der altså ikke særlig stor forskel på tilliden til myndighederne mellem landdistrikterne og byområder. Tallene er desuden forbundet med en vis usikkerhed – bl.a. fordi der kun indgår 38 kommuner i den anvendte opgørelse.

Figur 71 Tillid

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

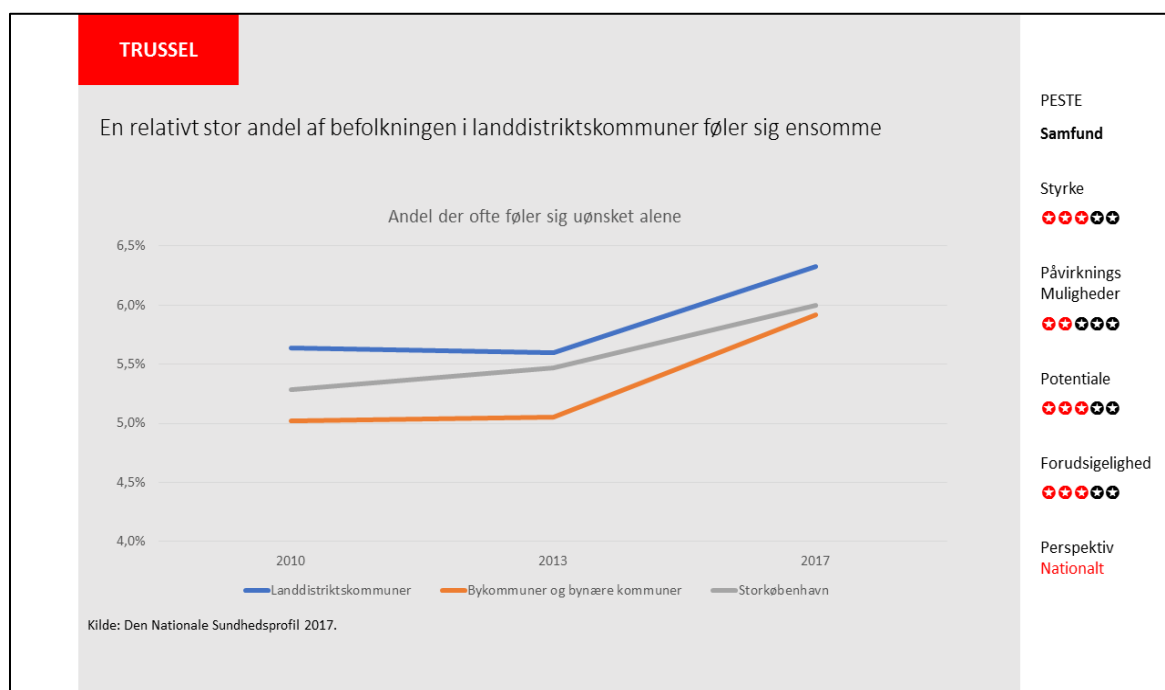
7.7. Borgere i landdistriktskommuner føler sig ensomme

Ensomhed udgør også en indikator på social inklusion, da ensomhed indikerer, at man netop ikke føler sig inkluderet i et fællesskab. Dermed er det interessant at afdække, om ensomhed er mere udbredt i landdistriktskommunerne end i bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn.

Den Nationale Sundhedsprofil spørger bl.a. ind til, hvor ofte respondenterne føler sig uønsket alene. Resultaterne af dette spørgsmål er, at en højere andel af respondenterne fra landdistriktskommunerne ofte føler sig uønsket alene end respondenterne fra de andre områder. Den samme tendens ses ift. andelen der aldrig eller næsten aldrig har nogen at tale med, hvis man har problemer eller brug for støtte¹⁶.

Herudover er det værd at bemærke, at andelen af borger der føler sig ensomme – målt på begge parametre – er stigende i såvel landdistriktskommuner som bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn. Den stigende ensomhed kan være en indikator på en lavere grad af social inklusion i alle tre områder.

Figur 72 Ensomhed

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

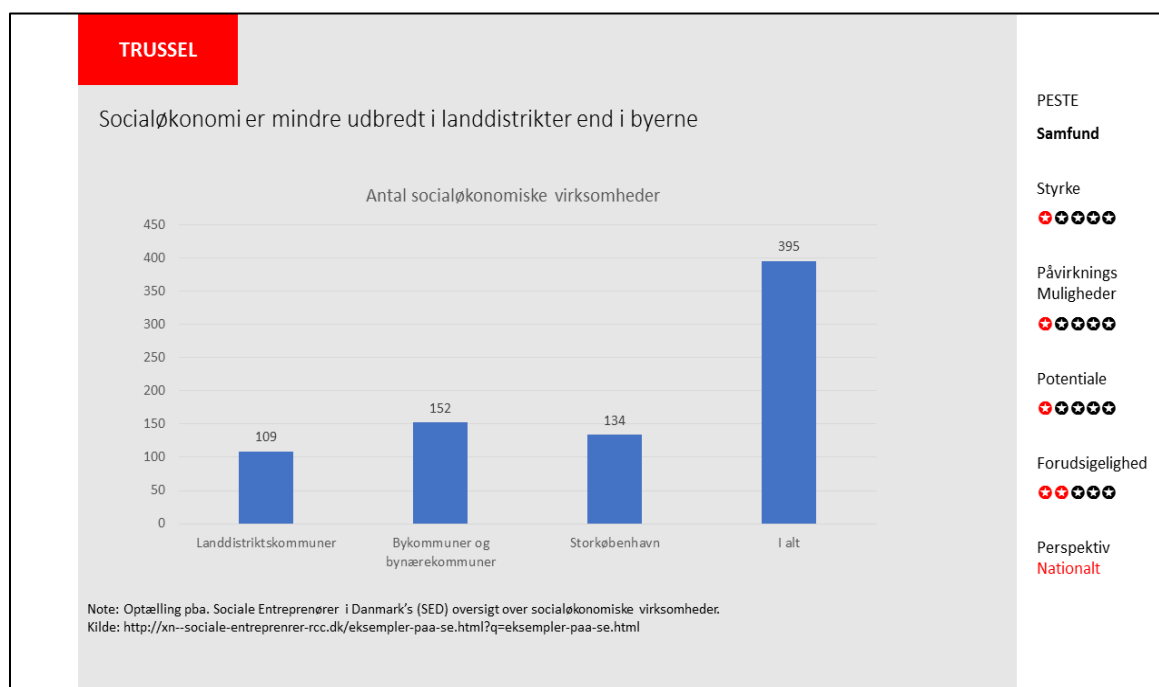
¹⁶ Den Nationale Sundhedsprofil 2017: <http://www.danskernessundhed.dk/>

7.8. Socialøkonomi er mindre udbredt i landdistrikter

Socialøkonomisk virksomhed handler om at kombinere det økonomiske og sociale, så der etableres en virksomhed, der er bæredygtig på begge parametre. Danske socialøkonomiske virksomheder har ofte som formål at beskæftige udsatte borgere eller at udvikle og opkvalificere sådanne udsatte borgere (Altinget, 2017). Således er socialøkonomiske virksomheder et godt eksempel på et initiativ som bidrager til den sociale inklusion, da det ofte netop handler om at inkludere udsatte borgere i fællesskabet på arbejdsmarkedet. Dermed er en sidste indikator på social inklusion i landdistrikterne omfanget, hvormed socialøkonomiske virksomheder er udbredt i landdistriktskommunerne ift. bykommuner- og bynære kommuner samt Storkøbenhavn.

Sociale Entreprenører i Danmark (SED) anslår, at der i 2017 eksisterer cirka 400 socialøkonomiske virksomheder i Danmark (Altinget, 2017). En gennemgang af oversigten på deres hjemmeside viser, at ca. 28% af de socialøkonomiske virksomheder er placeret i landdistriktskommuner. Dette er en smule under både bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn, hvor hhv. 39% og 24% af de socialøkonomiske virksomheder er placeret. Dette indikerer altså, at socialøkonomi er mere udbredt i byområderne end i landdistrikterne. Både befolkningsstørrelsen og virksomhedspopulationen er også større i byområderne, hvorfor det er naturligt, at der også er flere socialøkonomiske virksomheder her.

Figur 73 Antal socialøkonomiske virksomheder (2018)

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

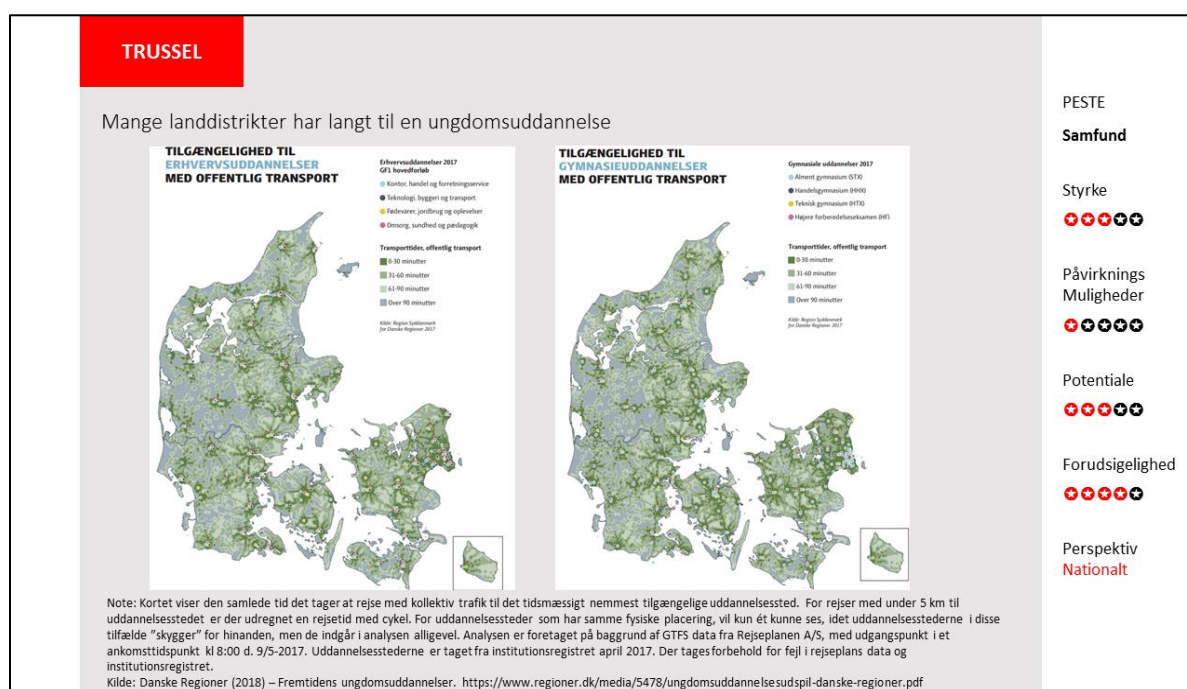
8. Lokal udvikling

8.1. Mange landdistrikter har langt til en ungdomsuddannelse

En bred geografisk dækning af ungdomsuddannelserne skal sikre, at unge har mulighed for at vælge en uddannelse, der matcher den enkeltes behov og ønsker. Samtidig er bred geografisk dækning af ungdomsuddannelser vigtigt, hvis man ønsker at sikre, at der også er vækst og udvikling i landdistriktskommunerne. Dels er det mere attraktivt at bosætte sig og blive boende et sted, hvor man ved, at børnene kan få en ungdomsuddannelse. Og dels er det vigtigt for virksomhedernes adgang til kvalificeret arbejdskraft. Mange – særligt med en erhvervsuddannelse – bliver boende der, hvor de har taget deres uddannelse. Hvis der ikke er uddannelsesmuligheder i et område, kan det derfor blive svært at fastholde virksomheder, da de vil risikere at mangle medarbejdere med de rigtige kvalifikationer (Danske Regioner, 2018).

I dag har unge i mange landdistrikter en transporttid på langt over 30 minutter til nærmeste uddannelsessted. Det gør sig særligt gældende for erhvervsskolerne. Denne afstand kan forventeligt blive øget i fremtiden, eftersom antallet af unge i 2030 vil være reduceret med over 20% i mange landdistriktskommuner (Danske Regioner, 2018). Dette vil gøre det mere vanskeligt at opretholde et tilstrækkeligt elevgrundlag til, at ungdomsuddannelserne i landdistrikterne kan fungere økonomisk. Det vil derfor af økonomiske årsager være fristende med en centralisering af ungdomsuddannelserne, hvilket alt andet lige vil forøge transporttiden yderligere, og dermed gøre landdistrikterne endnu mindre attraktive for borgere og virksomheder. En mulighed i denne sammenhæng – som ift. andre typer offentlige og private services – er, at teknologiske og digitale løsninger kan være med til at reducere betydningen af fysiske afstande. Dette uddybes i afsnit 8.3.

Figur 74 Afstand til erhvervs- og gymnasieuddannelser

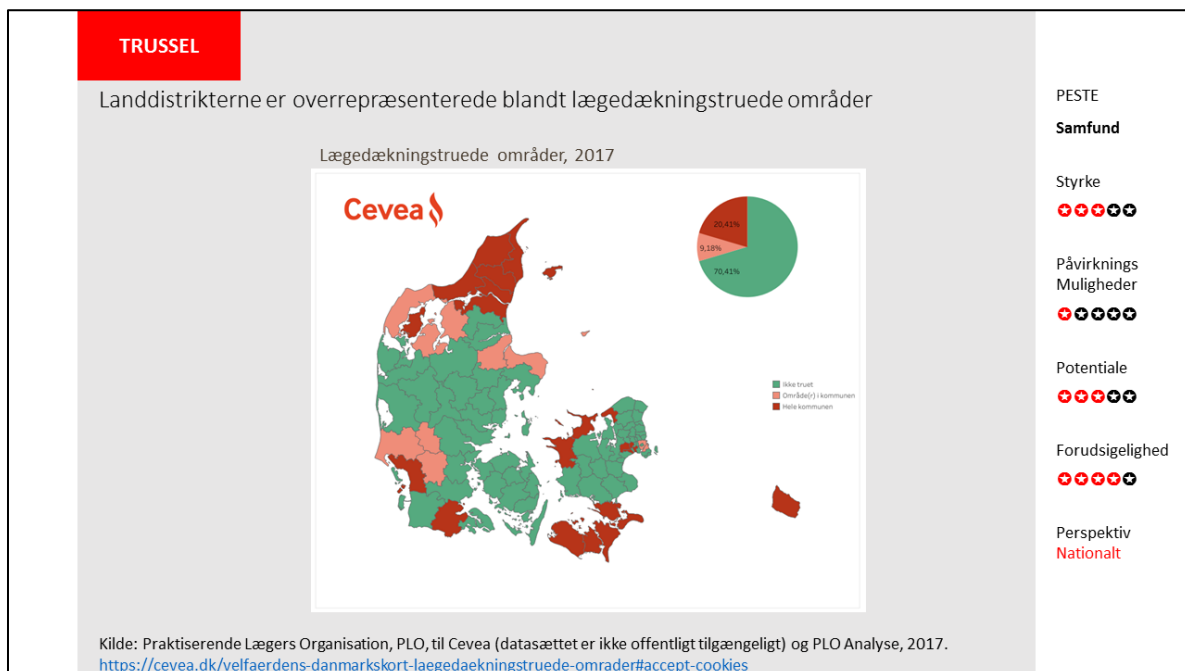

8.2. Mange lægedækningstruede områder i landdistrikterne

Nærhed til sundhedsvæsenet er et forhold med betydning for tilliden til, at man kan få den nødvendige behandling, hvis man pludselig bliver syg, og denne tillid/tryghed er afgørende for et områdes attraktivitet.

En af hjørnestenene i det danske sundhedsvæsen er, at alle borgere har mulighed for at blive tilknyttet en alment praktiserende læge eller praksis – og at borgerne har reel valgmulighed, når de vælger læge eller praksis. Det princip har nogle kommuner og områder sværere ved at leve op til end andre, og disse områder betegnes dermed som lægedækningstruede. Størstedelen af de lægedækningstruede områder er således landdistriktskommuner, mens der også er enkelte bykommuner og bynære kommuner samt kommuner i Storkøbenhavn, som er lægedækningstruede – f.eks. Aalborg og Brøndby kommuner.

Figur 75 Lægedækningstruede områder

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

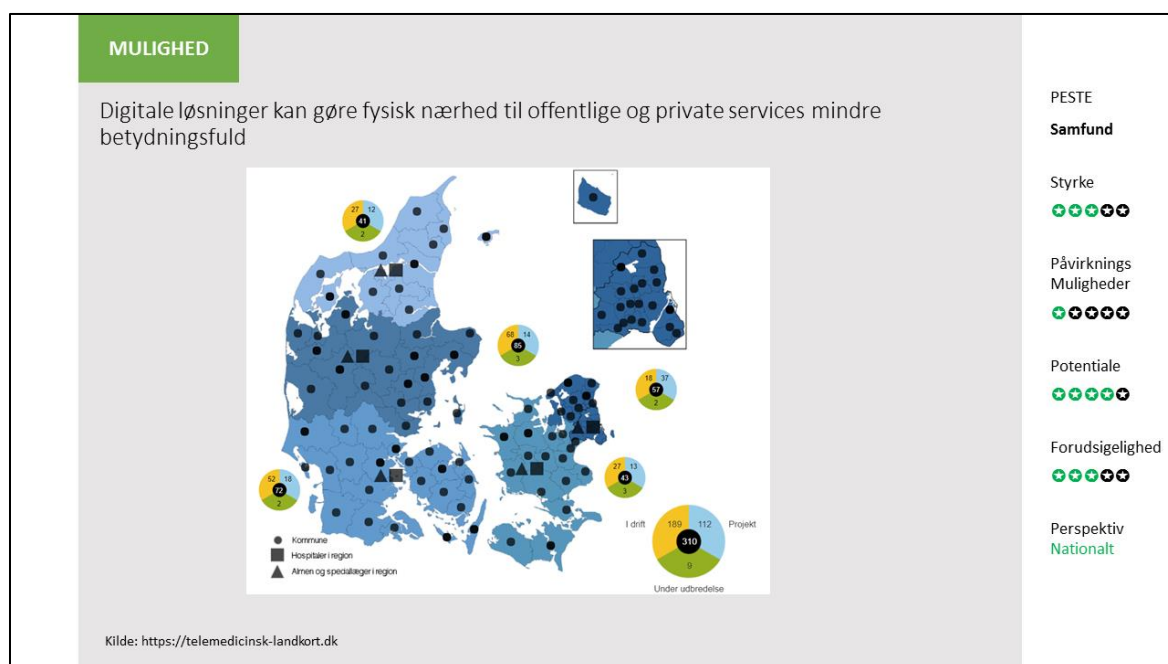
8.3. Digitale løsninger reducerer behovet for fysisk nærhed til services

Den øgede digitalisering vil gøre placeringen af bopæl og virksomhed mindre afhængig af den fysiske afstand til offentlige og private services. F.eks. medfører udbredelsen af netbank og e-handel, at man er mindre afhængig af adgangen til hhv. banker og detailhandel, mens offentlige digitale tjenester som virk.dk, sundhed.dk og borger.dk mindsker behovet for nære fysiske indgange til det offentlige (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

Herudover bliver digitalisering af en række velfærdsydelser også stadig mere udbredt. Et godt eksempel er udbredelsen af telemedicin. Telemedicin indebærer, at medarbejdere i sundhedsvæsenet kan følge, diagnosticere, behandle og rådgive om sygdomme hos borgere, mens de opholder sig i deres eget hjem (Region Midtjylland, 2018). Dette betyder f.eks., at borgere med kroniske sygdomme (f.eks. KOL og diabetes) kan spare rutineprægede lægebesøg og unødvendige indlæggelser. Ifølge det telemedicinske landkort er der pt. 310 igangværende telemedicinske initiativer i Danmark, hvoraf flere initiativer er landsdækkende eller regionale. 54% af det samlede antal kommunale deltagelser i telemedicinske initiativer findes i landdistriktskommunerne, mens andelen for bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn er hhv. 38% og 15%¹⁷. Dette indikerer altså, at landdistriktskommunerne i høj grad har taget telemedicin til sig.

Således kan digitale løsninger på nogle områder bidrage til at løse behovet for tilstedeværelsen af lokale offentlige og private services. Dog fremhæves det, at f.eks. telemedicin snarere er et supplement til end en erstatning for den lokale læge, hvorfor det med telemedicinske løsninger fortsat er vigtigt at fokusere på lægedækningen (Landdistrikternes fællesråd, 2018).

Figur 76 Udbredelse af telemedicin

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

¹⁷ Egne beregninger pba. af det telemedicinske landkort. <https://telemedicinsk-landkort.dk>.

8.4. Centralisering øger afstanden til services for borgere i landdistrikter

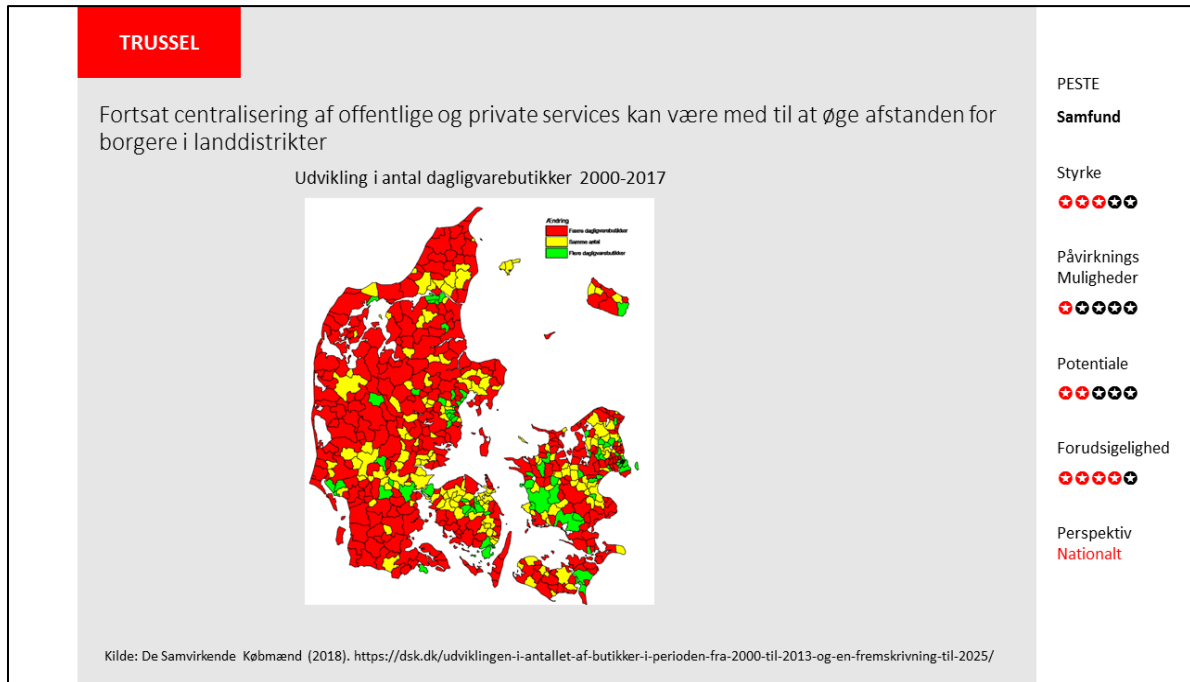
Centralisering er i stigende grad blevet anvendt som redskab til at opnå øget produktivitet i den offentlige sektor gennem oprettelsen af færre og større enheder – f.eks. Strukturreformen fra 2007, politi-, sygehus- og domstolsreformen, skolelukninger osv. Dermed har mange landdistrikter i det seneste årti bl.a. oplevet større afstand til offentlig og privat service samt lokale arbejdspladser, hvilket har gjort områderne mindre attraktive – f.eks. ift. bosætning (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Et konkret eksempel er, at antallet af dagligvarebutikker i byer med over 100.000 indbyggere er steget fra 416 til 519 butikker i perioden 2006 til 2016, mens antallet i byer med under 2.000 indbyggere er faldet fra 919 til 612 i samme periode (De samvirkende købmænd, 2018).

En anden indikator på ovenstående udvikling er, at antallet af servicereleterede arbejdspladser pr. 1.000 borgere i landdistriktskommunerne i 2016 generelt er lavere end i både bykommuner og bynære kommuner samt Storkøbenhavn. Dette uanset om man betragter brancher, som typisk leverer private services – som handel eller finansiering og forsikring – eller brancher som hovedsageligt leverer offentlige services – som sundhedsvæsen, sociale institutioner, undervisning og politi.

Meget tyder på, at disse ændringer i høj grad er strukturelle og vil fortsætte. Dette skyldes, at de forskelle der allerede i dag eksisterer mellem storbyerne og landdistrikterne ift. f.eks. aldersgennemsnit, indkomstgrundlag, uddannelsesniveau osv. kan blive forværret, hvilket vil gøre grundlaget for både offentlig og privat service i landdistrikterne stadigt mere spinkelt (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

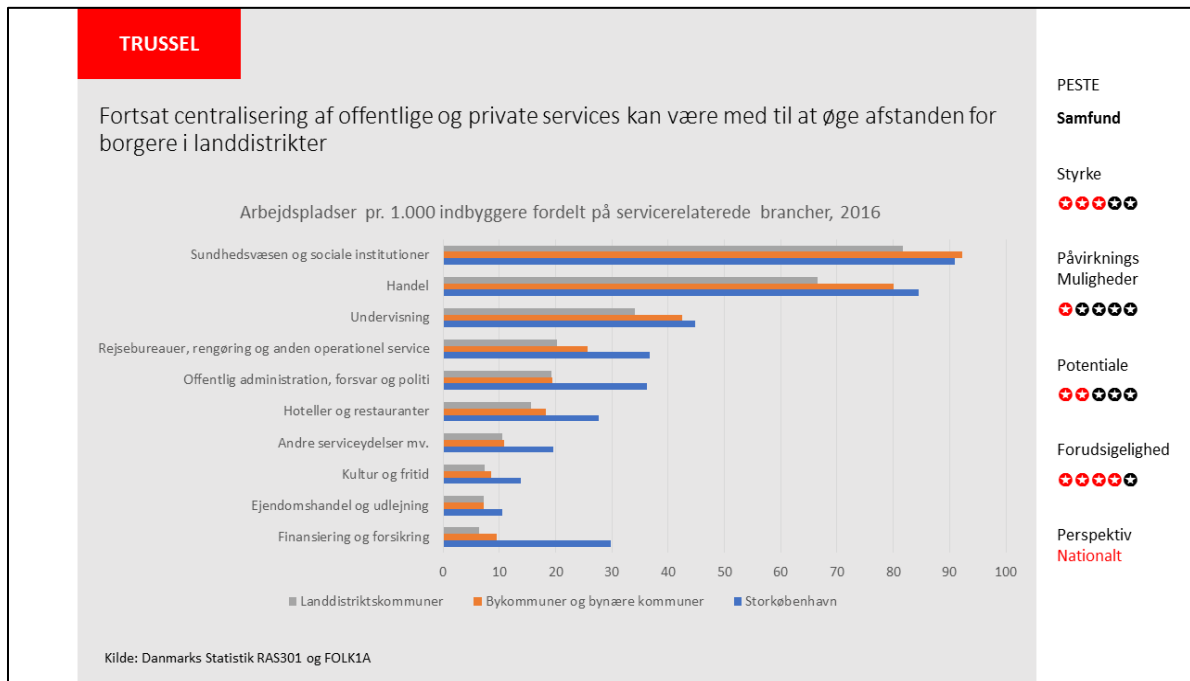
For at håndtere denne strukturelle udvikling er der ifølge Udvalget for levedygtige landsbyer behov for en differentieret tilgang til udviklingen af landsbyer. Bl.a. kan der være fokus på at betragte landsbyer som en del af et større funktionelt netværk, en klynge, der deler faciliteter og ressourcer og samler kræfterne om at samarbejde i en fælles retning for området. Herudover er der ifølge Udvalget behov for en langsigtet og strategisk udvikling af landdistrikterne både ift. serviceniveau og generel udvikling. Det vil reducere usikkerheden hos potentielle tilflyttere (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

Figur 77 Udvikling i antal dagligvarebutikker 2000-2017

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

Figur 78 Arbejdspladser pr. 1.000 indbyggere fordelt på servicereleterede brancher, 2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

8.5. Boligpriserne i landdistriktskommuner sakker bagud

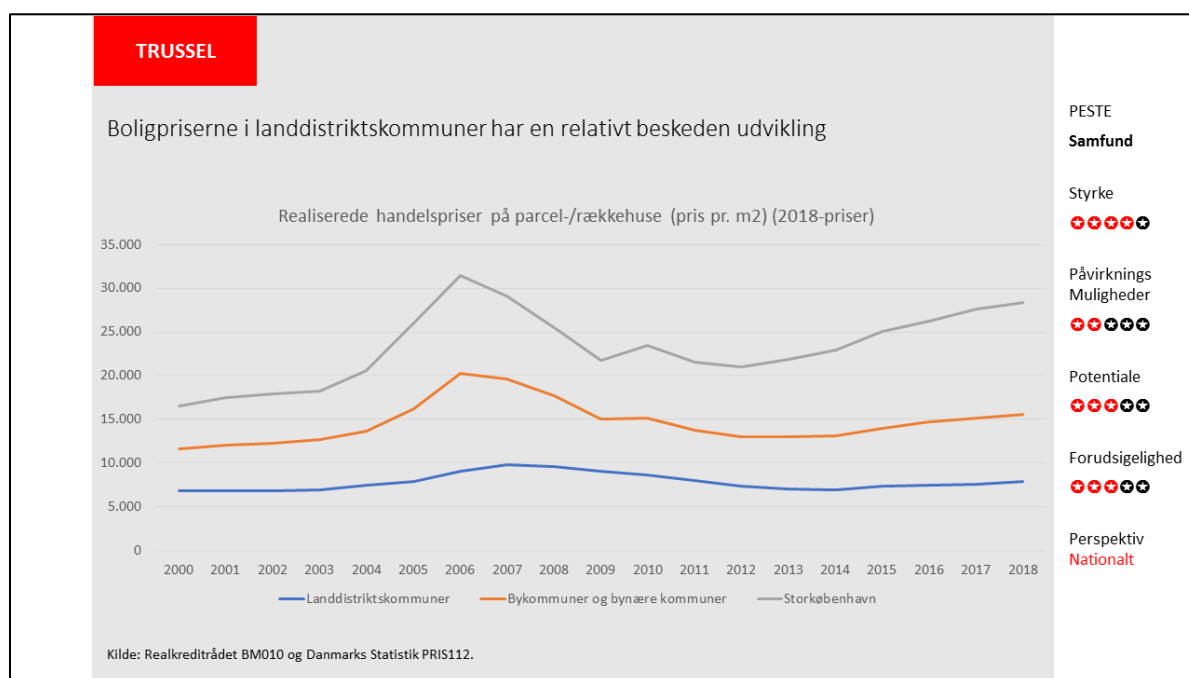
Udviklingen i boligmarkedet er en god indikator på, om et område generelt er eftertragtet, da boligpriserne ofte vil være højere i eftertragtede områder end i ikke-eftertragtede områder.

Befolkningsudviklingen taget i betragtning er det ikke overraskende, at kvadratmeterpriserne i landdistriktskommunerne siden 2000 har været relativt konstante, mens kvadratmeterpriserne i bykommuner og bynære kommuner samt særligt Storkøbenhavn er steget siden finanskrisen. Dette skyldes i høj grad, at boligmarkedet i landdistrikterne er præget af en mindre efterspørgsel og dermed en større usikkerhed om prisfastsættelsen end i byerne, hvor handlerne er flere og omsætningen større. Samtidig er der et faldende behov for boliger i mange landdistrikter, da mængden der udbydes til salg, er nogenlunde konstant, mens befolkningstallet er faldende. Således er bolig- og ejendomsmarkedet i områderne uden for de store byer præget af et skævt forhold mellem udbud og efterspørgsel, hvilket blandt andet viser sig i høje liggetider og prisnedslag.

Med det vigende befolkningstal i visse landdistrikter vil ubalancen mellem udbud og efterspørgsel sandsynligvis øges yderligere (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Dette betyder bl.a., at mange kommuner er blevet stadig mere udfordret af et stigende antal tomme boliger, som i mange tilfælde står som nedrivningsmodne huse. Når nogle huse i en landsby forfalder, kan det også påvirke muligheden for at sælge de mere attraktive ejendomme i samme landsby. Denne udvikling er med til at fastfryse boligmarkedet i visse områder i landdistrikterne (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

Dynamikken på boligmarkedet forstærker tendensen til, at borgerne bosætter sig nær byerne, hvilket påvirker arbejdskraftudbuddet i landdistrikterne og dermed vækstmulighederne.

Figur 79 Udvikling i boligpriser (gennemsnitlig pris pr. m2) (2018-priser)

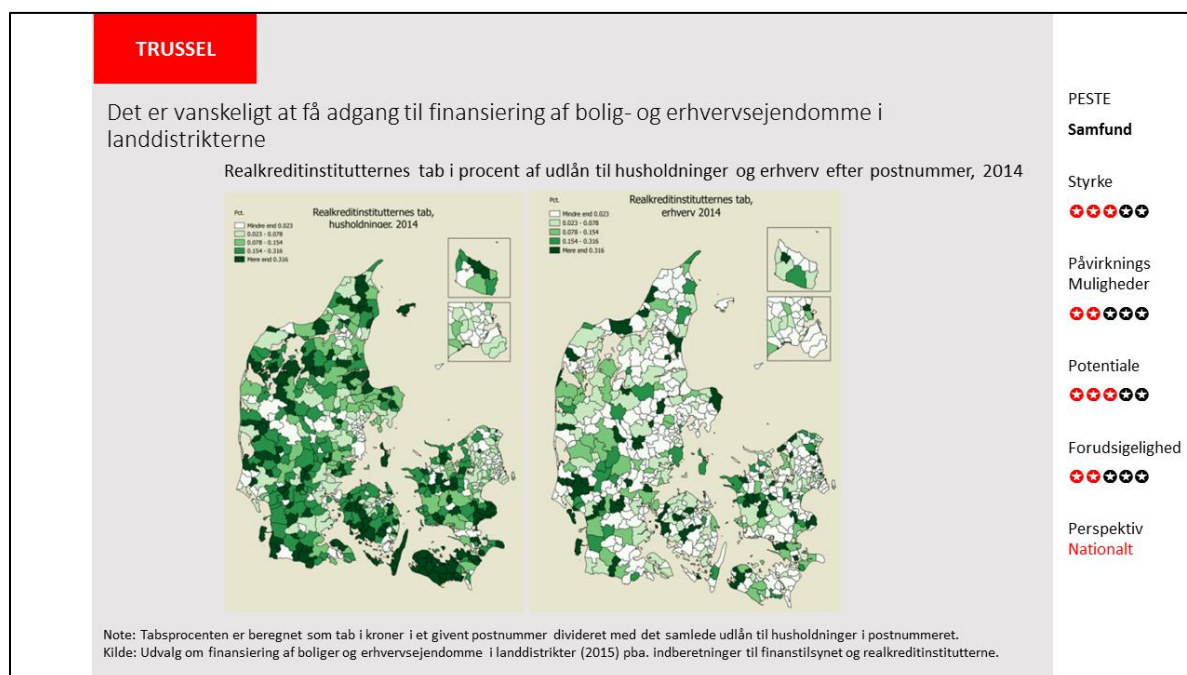
8.6. Vanskelig adgang til finansiering i landdistrikterne

Hvis der er vanskelige finansieringsforhold på boligområdet, kan det have alvorlige konsekvenser – bl.a. begrænsning af arbejdskraftens mobilitet, muligheden for at flytte hvis livssituationen ændrer sig osv. (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

De relativt lange liggetider og et "fastfrossent" ejendomsmarked i visse landsbyer og landdistrikter opfattes i nogen udstrækning som en følge af finansieringsudfordringer, der konkret beskrives som tilbageholdenhed fra pengeinstitutter og realkreditinstitutter med belåning af bolig- og erhvervsejendomme (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Udvalget om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter fandt imidlertid ikke eksempler på, at den finansielle lovgivning kan have medført en overdreven forsigtighed ift. udlån i landdistrikterne (Udvalg om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter, 2015).

Udvalget fandt dog eksempler på regler, som flere af markedsaktørerne administrerede mere restriktivt, end Finanstilsynet fortolkede disse regler (Udvalg om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter, 2015). Samtidig er finansiering af boliger og erhvervsejendomme en langfristet finansiering (ofte over 20-30 år), hvor långivningen i høj grad er baseret på sikkerheden, og dermed værdifastheden af den belånte ejendom over hele lånets løbetid. Dette betyder i praksis, at mulighederne for at opnå finansiering reduceres på et ejendomsmarked, hvor der er stor usikkerhed om, hvorvidt og til hvilken pris en ejendom kan gensælges, da dette kan medføre tab (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018). Realkreditinstitutternes tab på private husholdninger og erhverv er, jf. figuren, størst i områder uden for de større byområder i 2014 (tendensen for erhverv er dog mindre klar end tendensen for husholdninger) (Udvalg om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter, 2015). Dette kan således medføre forsigtighed med udlån til disse områder.

Figur 80 Realkreditinstitutters tab i procent af udlån til husholdninger og erhverv

8.7. Tilpasning af boligmassen kan øge landdistrikternes attraktivitet

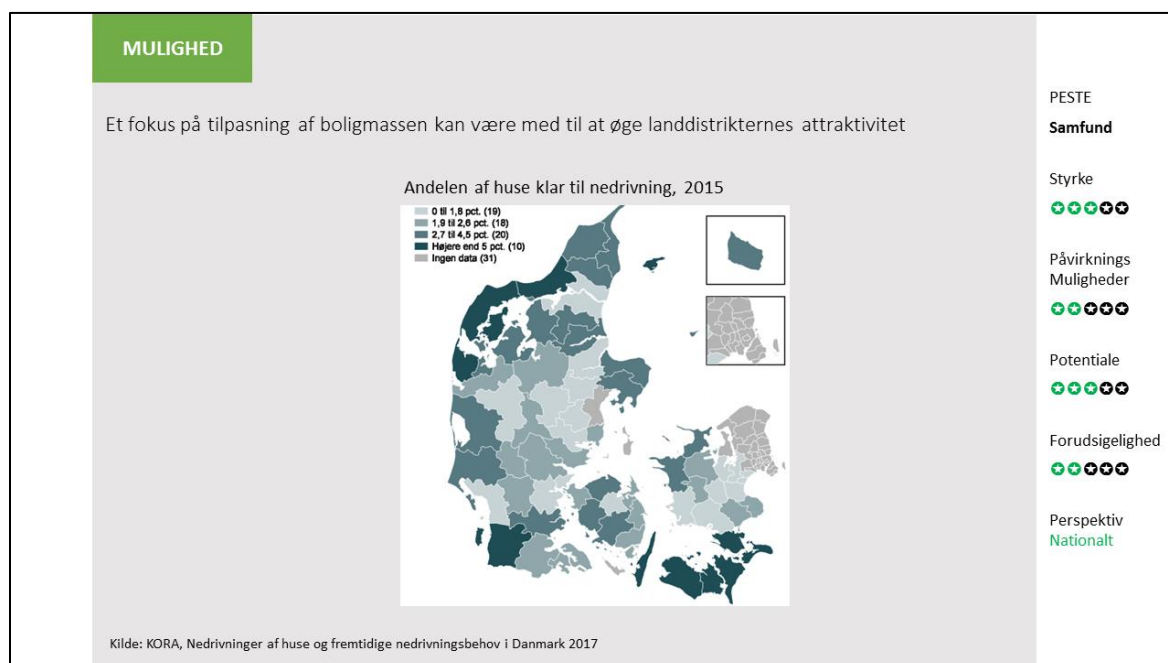
Det er Udvalget for levedygtige landsbyers opfattelse, at et fastfrosset ejendomsmarked og lange liggetider i det væsentligste skyldes, at der aktuelt er et væsentligt større boligudbud end der er efterspørgsel. Ligeledes er der ofte kvalitetsmangler i boligmassen, da mange udbudte boliger ikke lever op til den moderne købers krav til en tidssvarende og energirigtig bolig (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

Ubalancen mellem boligudbud og boligefterspørgsel viser sig gennem to udfordringer. For det første opstår der usikkerhed om den enkelte ejendoms umiddelbare omsættelighed i områder, hvor udbuddet af boliger grundet et vigende befolkningstal væsentligt overstiger antallet af købere. For det andet opstår der usikkerhed om den langsigtede prisdannelse på boliger i områder med faldende befolkning samt begrænsede jobmuligheder og økonomisk vækst. Begge disse usikkerheder kan, jf. afsnit 8.6, medføre at mulighederne for at opnå finansiering reduceres.

Det er således essentielt, at boligmassen er tidssvarende, hvis landdistrikterne skal være attraktive som bosteder, og hvis mulighederne for at opnå finansiering skal forbedres. Boligmassen skal tilpasses efterspørgslen, hvilket mange steder kræver en reduktion i antallet af boliger, samt en opgradering af boligtilbuddet til nutidens behov og standard (Udvalget for levedygtige landsbyer, 2018).

Herudover er der med planloven fra 2017 gennemført en række konkrete lempelser af landzonebestemmelserne, så den fysiske planlægning i større omfang kan understøtte vækst og udvikling i landdistrikterne. Dette drejer sig bl.a. om bedre udnyttelse af overflødiggjorte bygninger, større frihed til at udvikle og omdanne landsbyer og mere tidssvarende rammer for landbrugserhvervet (Erhvervsministeriet, 2019).

Figur 81 Andelen af huse klar til nedrivning, 2015

TEKNOLOGISK
INSTITUT

Pluss· EPINION

efiko

SWOT-analyser om landbrug- og fødevarer-
hverv i Danmark – tema I.

Landbrugets tilpas- ningsevne

Målsætning I: At forbedre det europæiske landbrugs reaktion på samfundets krav til fødevarer og sundhed, herunder kravene til sikre, nærende og bæredygtige fødevarer, madspild samt dyrevelfærd

Målsætning I handler om, at CAP'en skal bidrage til at forbedre det europæiske landbrugs reaktion på samfundets krav til fødevarer og sundhed, herunder kravene til sikre, nærende og bæredygtige fødevarer, madspild samt dyrevelfærd. Således er det denne målsætning, som sætter rammerne for denne del af SWOT-analysen, hvilket har i hvert fald én implikation.

Målsætningen har som sit overordnede formål at forbedre landbrugets evne til at kunne respondere passende på de krav og ønsker, som det omkringliggende samfund måtte stille til det. Dermed skal denne del af SWOT-analysen belyse dansk landbrugs nuværende reaktions- og tilpasningsevne ift. netop disse krav. Hvis landbrugets reaktions- og tilpasningsevne skal være høj, kræver det overordnet set, at landbruget opfylder følgende to betingelser:

- 1) Landbruget skal have mekanismer som systematisk sikrer, at det bliver opmærksom på nye tendenser, udviklinger og krav fra samfundet – også de krav eller behov, som forbrugerne måske ikke har udtrykt endnu.
- 2) Landbruget skal være i stand til at reagere på de eksterne inputs fra det omkringliggende samfund og omsætte dem til intern forandring.

Det er vanskeligt at måle disse to betingelser i landbruget direkte. For alligevel at belyse betingelserne forsøger SWOT-analysen at besvare følgende tre spørgsmål:

- 1) Hvilke krav stiller danske og internationale forbrugere til fødevarer og sundhed p.t., og hvilke krav forventes de at stille i fremtiden?
- 2) I hvilken grad producerer dansk landbrug på nuværende tidspunkt produkter, som er i overensstemmelse med disse krav?
- 3) I hvilken grad er landbruget organiseret på en måde, som tillader konstant feedback og sætter landbruget i stand til at reagere herpå?

Da det i analysen er vanskeligt for alvor at adskille de krav danske og internationale forbrugere stiller til fødevarer og sundhed fra graden, hvormed landbruget på nuværende tidspunkt producerer produkter, som er i overensstemmelse med disse krav, behandles disse samlet. I praksis betyder dette, at SWOT-analysen er struktureret i to afsnit:

- 1) Forbrugerkrav til fødevarereproduktionen og graden hvormed dansk landbrug agerer i overensstemmelse hermed
- 2) Organiseringen af dansk landbrug

Begge forhold er relativt diffuse, hvorfor det indledningsvist er nødvendigt at afklare analyseteamets forståelse af dem, samt hvilke indikatorer, der anvendes til at belyse hvert forhold. Dette gøres nedenfor.

Forståelse af centrale begreber

Samfundets krav til landbruget, og landbrugets reaktion herpå: Dette forhold indebærer først og fremmest identifikationen af, hvilke centrale krav samfundet stiller til landbruget. Her er der i målsætningen defineret en række konkrete krav fra samfundet til fødevarer og sundhed, som SWOT-analysen dermed som minimum skal forholde sig til. Dette drejer sig om samfundets krav om adgang til sikre, nærende og bæredygtige fødevarer, reduktion af madspild samt forbedret dyrevelfærd. SWOT-analysen fokuserer på den baggrund på fire overordnede tendenser:

- Bæredygtighed
- Dyrevelfærd
- Sunde og nærende fødevarer
- Fødevarer sikkerhed

Bæredygtighed skal i denne sammenhæng forstås bredt som indeholdende både fødevarernes klimaaftryk, miljøpåvirkning og madspild. Fødevarer sikkerhed forstås som sikkerheden for, at de fødevarer man indtager, er sikre, så man undgår sygdomme.

Dernæst indebærer dette forhold et fokus på, om dansk landbrug og fødevarerindustri producerer fødevarer, som er i overensstemmelse med disse krav. I givet fald indikerer det, at dansk landbrug er forholdsvist tilpasningsdygtigt, hvis kravene er væsentligt ændret.

Opsummerende anvendes følgende otte indikatorer til SWOT-analysen af dette forhold:

- Graden hvormed der i Danmark eksisterer en gruppe kritiske forbrugere.
- Graden hvormed forbrugerne efterspørger produkter, der er produceret med hensyn til bæredygtighed.
- Graden hvormed forbrugerne efterspørger produkter, der er produceret med hensyn til dyrevelfærden.
- Graden hvormed forbrugerne efterspørger sunde og nærende fødevarer.
- Fødevarer sikkerhed i Danmark.
- Dansk landbrugs omstilling til bæredygtige fødevarer.
- Dyrevelfærd i Danmark.
- Graden hvormed Danmark har en høj produktion af højværdivarer.

Organiseringen af dansk landbrug: Organiseringen af dansk landbrug har stor betydning for dels landbrugets mulighed for at blive gjort opmærksomme på forbrugertendenser, og dels landbrugets mulighed for at modtage den nødvendige viden, finansiering og rådgivning til at tilpasse sig disse forbrugertendenser.

SWOT-analysen af dette forhold har således bl.a. fokus på den vertikale integration i fødevarer værdikæden – herunder det tætte samspil mellem fødevarer virksomheder (forarbejdning) og landbruget (primær produktion). Dette skyldes, at fødevarer virksomhederne har tæt kontakt med detailhandlen, som til gengæld har tæt forbrugerkontakt og typisk hurtigt vil opfange nye krav til fødevarerne. SWOT-analysen af målsætning I har derved også et tæt samspil med målsætning C, der netop omhandler værdikæderne i landbruget.

Til at belyse dette forhold anvendes følgende otte indikatorer:

- Eksistensen af et stærkt rådgivningsmiljø.

- Eksistensen af et stærkt udviklings- og forskningsmiljø inden for landbrug og fødevarer.
- Værdikæden som dansk landbrug indgår i.
- Landbrugets finansieringsmuligheder.
- Iværksætttermiljøet inden for fødevareområdet.
- Udviklingskapacitet i danske fødevarevirksomheder.
- Muligheden for nye organiseringer, som binder værdikæden tættere sammen.
- Muligheden for at nye ejerformer kan forbedre adgangen til kapital.

Overordnede resultater fra SWOT-analysen

SWOT-metoden handler om at identificere indikatorer for forhold, hvor CAP'en kan forstærke styrker og modvirke svagheder ift. landbrugets reaktions- og tilpasningsevne. Muligheder og trusler er forhold, som CAP'en ikke kan påvirke, men som har betydning for landbrugets reaktions- og tilpasningsevne. Det samlede billede af styrker, svagheder, muligheder og trusler udgør SWOT'en for CAP'ens målsætning I. Der er mange målsætninger for CAP'en, og i nogle tilfælde vil en indikator være en styrke i en sammenhæng og en svaghed i en anden sammenhæng.

Der er i alt valgt 16 SWOT-indikatorer til at belyse målsætning I. Som styrker fremhæves bl.a. at dansk landbrug er blandt de lande, der findes indikatorer på, at Danmark i visse henseender har en bæredygtig fødevareproduktion, mens dansk landbrug også er inde i en positiv udvikling ift. dyrevelfærd. Der ikke fundet nogen svagheder i SWOT-analysen. Som muligheder fremhæves bl.a. et stærkt rådgivnings- og forskningsmiljø inden for landbrug og fødevarer, samt at de danske forbrugere i relativ høj grad efterspørger bæredygtighed og dyrevelfærd. Som trusler fremhæves det bl.a., at mange danske fødevarevirksomheder – bl.a. grundet deres størrelse – har en begrænset udviklingskapacitet, samt at kommunikationen mellem landmænd og forbrugere udfordres af den nuværende organisation af landbrugs- og fødevareværdikæden.

Rapporten gennemgår de 16 SWOT-indikatorer, og i grafikken nedenfor er der et indledende overblik over de vigtigste resultater med angivelser af styrken.

Figur 82 Opsummerende SWOT-analyse for målsætning I

STYRKE	Reaktions- og tilpasningsevne		SVAGHED
🟢🟢🟢🟢🟢 Der findes indikatorer på, at Danmark i visse henseender har en bæredygtig produktion af fødevarer. 🟢🟢🟢🟢🟢 Danmark er inde i en positiv udvikling ift. dyrevelfærd.			
🟢🟢🟢🟢🟢 Danmark har en stigende gruppe af kritiske forbrugere. 🟢🟢🟢🟢🟢 Forbrugerne efterspørger produkter, der er produceret mht. bæredygtighed, dyrevelfærd og sundhed. 🟢🟢🟢🟢🟢 Danmark har et højt niveau af fødevaresikkerhed. 🟢🟢🟢🟢🟢 Landbrugs- og fødevareområdet har en høj andel højværdiproduktion 🟢🟢🟢🟢🟢 Danmark har et stærkt rådgivningssystem, som kan hjælpe med omstilling af produktionen. 🟢🟢🟢🟢🟢 Danmark har et stærkt forsknings- og udviklingsmiljø inden for landbrug og fødevarer. 🟢🟢🟢🟢🟢 Nye organiseringer kan binde forbruger og landmand tættere sammen. 🟢🟢🟢🟢🟢 Nye ejerformer kan være en vej til kapitaladgang.		🔴🔴🔴🔴🔴 Mange danske fødevarevirksomheder har begrænset udviklingskapacitet. 🔴🔴🔴🔴🔴 Danmark har et relativt svagt iværksætttermiljø inden for fødevarer. 🔴🔴🔴🔴🔴 Landbruget har begrænsede finansieringsmuligheder. 🔴🔴🔴🔴🔴 Organiseringen af dansk landbrug vanskeliggør direkte kommunikation mellem landbrugene og forbrugerne.	
MULIGHED			TRUSSEL

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

9. Krav til fødevareproduktionen og graden hvormed dansk landbrug agerer i overensstemmelse hermed

9.1. Danmark har en stigende gruppe af kritiske forbrugere

De otte største danske fødevaretrends indeholder bl.a. et fokus på gennemsigtighed og en troværdig fortælling om fødevarens rejse fra jord til bord og ikke mindst et fokus på, at producenter og detailhandel tager ansvar ift. produktionsvilkår, miljøpåvirkning, bæredygtighed og dyrevelfærd (Landbrug og Fødevarer, 2016). Dette indikerer, at der i stigende grad stilles krav til disse forhold blandt danske forbrugere.

Nedenstående figur indikerer, at mange danske forbrugere køber økologi, fordi de gerne vil undgå sprøjterester i frugt og grønt, og at mange forbrugere gør sig umage for at spise grøntsager, da de anses som sundere og mere bæredygtige end andre typer fødevarer. Opgørelserne i figuren er forbundet med den usikkerhed, at der kan være forskel på, hvad folk siger de køber, og hvad de reelt køber.

I takt med stigende velstand og en voksende middelklasse i f.eks. Asien, vil der sandsynligvis også opstå krav til disse forhold der, og i den forbindelse kan dansk landbrug have en fordel, da man, jf. nedenstående afsnit, allerede er relativt langt fremme ift. at producere produkter, som imødekommer disse krav (Landbrug og Fødevarer, 2016).

Selvom forhold som bæredygtighed, dyrevelfærd, sundhed og fødevarer sikkerhed – f.eks. i form af økologi – kan være drevet af ideologiske udbudshensyn og i økologiens første år primært var udbudsdrevne, er de i dag overvejende efterspørgselsdrevne. Altså skal forbrugerne være villige til at betale en tilstrækkelig merpris for økologiske produkter i de tilfælde, hvor økologi dikterer et lavere udbytte pr. ha. eller pr. dyr, hvis landbrugene skal have mulighed for at opretholde eller omlægge til økologisk produktion (SEGES, 2018). Der findes dog produkter, hvor prisforskellen mellem økologiske og konventionelle varianter er blevet udjævnet.

Netop prisen er da også en begrænsende faktor ift. forbrugernes efterspørgsel, da de er mindre tilbøjelige til at købe varer, der er produceret under hensyn til miljø og dyrevelfærd, hvis prisforskellen til konventionelle varer er stor. F.eks. finder en rapport fra Landbrug & Fødevarer, at 25% af Millennials¹⁸ siger, at prisen er det vigtigste, når de vælger fødevarer, mens dette tal for befolkningen er 17% (Landbrug & Fødevarer, 2017b). Dette underbygges også af, at gruppen af forbrugere som er tilbøjelige til at vælge fødevarer med et højt indhold af dyrevelfærd, bæredygtighed osv., på trods af en positiv udvikling, i 2004 fortsat udgjorde en relativt lille del af markedet. Altså kan udviklingen i retning af f.eks. mere dyre- eller miljøvenlig fødevareproduktion gå relativt langsomt, hvis de danske forbrugere alene skal være drivkræften (Fødevareøkonomisk Institut, 2004).

Det bør i denne forbindelse fremhæves, at detailhandlen spiller en stor rolle ift. forbrugernes køb af fødevarer, da detailhandlen i høj grad bestemmer forbrugernes valgmuligheder. Således er det sværere for forbrugerne at vælge produkter, som er produceret under gode miljø- og dyrevelfærds mæssige forhold, når detailhandlen også og under bedre forhold i butikken tilbyder en række billigere alternativer, som er produceret under mindre gode

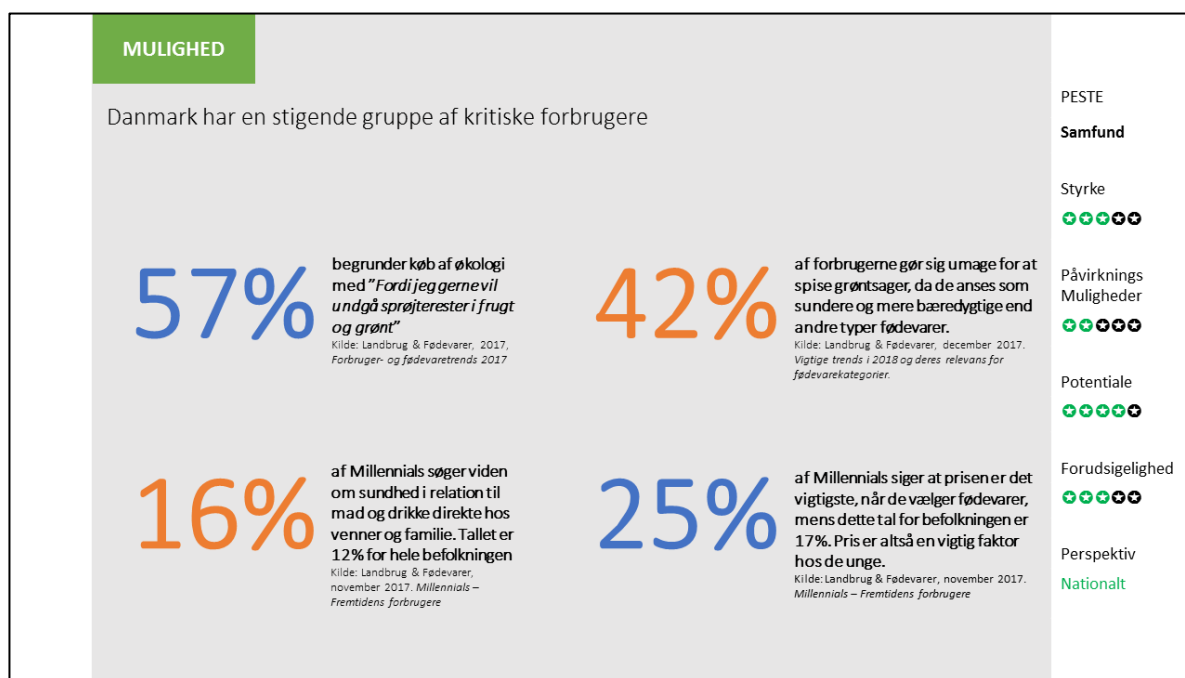
---

¹⁸ Defineres som unge ml. 18-35 år.

miljø- og dyrevelfærdsmæssige forhold. Omvendt kan detailhandlen også træffe et aktivt valg for forbrugeren ved f.eks. at stoppe salget af buræg.

Opsummerende er der altså mere tale om en gradvis udvikling af de danske forbrugeres efterspørgsel, som også afhænger af både prisudvikling og detailhandlens adfærd, end øjeblikkelige omstillinger af efterspørgslen til nye fødevaretrends.

Figur 83 Fødevaretrends

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

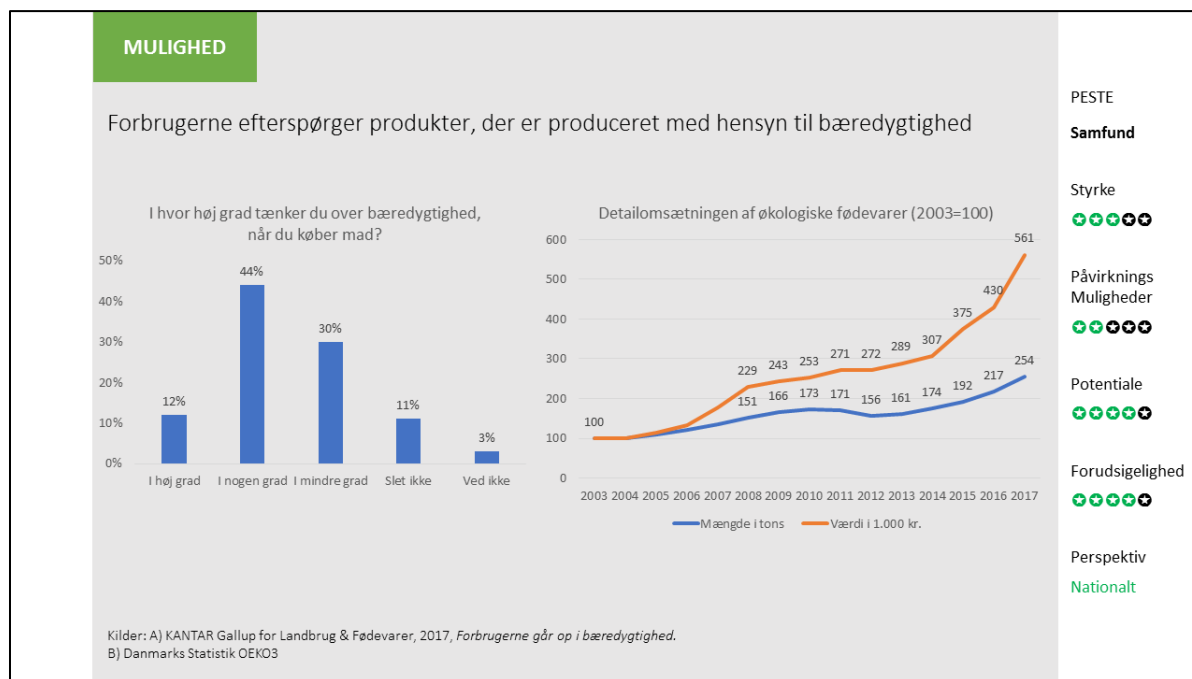
9.2. Forbrugerne efterspørger bæredygtig fødevareproduktion

Et stigende antal forbrugerne ønsker bæredygtighed i forhold til natur, miljø og sociale forhold, og de ønsker også, at bæredygtigheden er afspejlet i produktionen af deres fødevarer. Flere skærer f.eks. ned på kødforbruget (TV2, 2018). Mere konkret har 21% ifølge en undersøgelse fra 2016 mellem en og syv kødfri dage om ugen, hvilket er en stigning på 4 procentpoint siden 2010. I samme periode er antallet af personer, der aldrig havde en kødfri dag, faldet fra 58% til 53% (DI Business, 2017). Ligeledes er der stigende fokus på at bekæmpe madspild, (Danish Centre for Food And Agriculture (AU), 2018). Samlet set er madspildet i danske husholdninger da også faldet med 8% fra 2011 til 2017 (Miljøstyrelsen, 2017).

Herudover viser en undersøgelse fra Gallup foretaget for Landbrug og Fødevarer, at en stor andel af forbrugerne tænker på bæredygtighed, når de køber madvarer. Således angiver 56%, at de i nogen eller høj grad tænker over bæredygtighed, når de køber mad. Dog viser undersøgelsen også, at selvom danske forbrugere generelt tænker over bæredygtighed, når de handler fødevarer, så er pris og uigennemsigthed de største forhindringer for at købe varer der er bæredygtigt produceret (Landbrug & Fødevarer, 2017a).

En anden indikator på graden hvormed forbrugerne ønsker produkter, der er produceret med hensyn til bæredygtighed, er udbredelsen af økologi – dog med det forbehold, at alle økologiske fødevarer ikke nødvendigvis er mere bæredygtige end konventionelle fødevarer. Landbruget oplever en periode med vækst i antal bedrifter og ha. omlagt til økologisk drift. Aktuelt blev der i 2017 etableret over 325 nye økologiske bedrifter, så der i oktober 2017 er 3.648 bedrifter mod 2.277 økologiske bedrifter i januar 2015 (SEGES, 2018). Herudover viser en ny international rapport, at Danmark sammen med Schweiz har det højeste pr. capita forbrug af økologiske fødevarer (278 euros), og at Danmark også er det land, hvor økologiens markedsandel er højest (13,3 %) (FiBL & IFOAM, 2019). I perioden 2013-2017 er detailomsætningen af økologiske fødevarer målt i tons da også steget med ca. 150 procentpoint, og i samme periode er værdien af omsætningen (i 1.000 kr.) steget med ca. 350 procentpoint (Danmarks Statistik, OEKO3).

Eftersom omsætningsværdien udvikler sig væsentligt hurtigere end omsætningsmængden, indikerer det, at priserne på økologiske fødevarer gennemsnitligt set er steget i perioden (dette er dog ikke ensbetydende med, at prisen på visse økologiske varer ikke kan være faldet i perioden). På trods heraf er den omsatte mængde steget, hvilket indikerer at forbrugerne i hvert fald til en vis grad er villige til at betale en merpris for økologiske varer – bl.a. grundet et bæredygtighedsfokus.

Figur 84 Efterspørgsel efter bæredygtige fødevarer

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

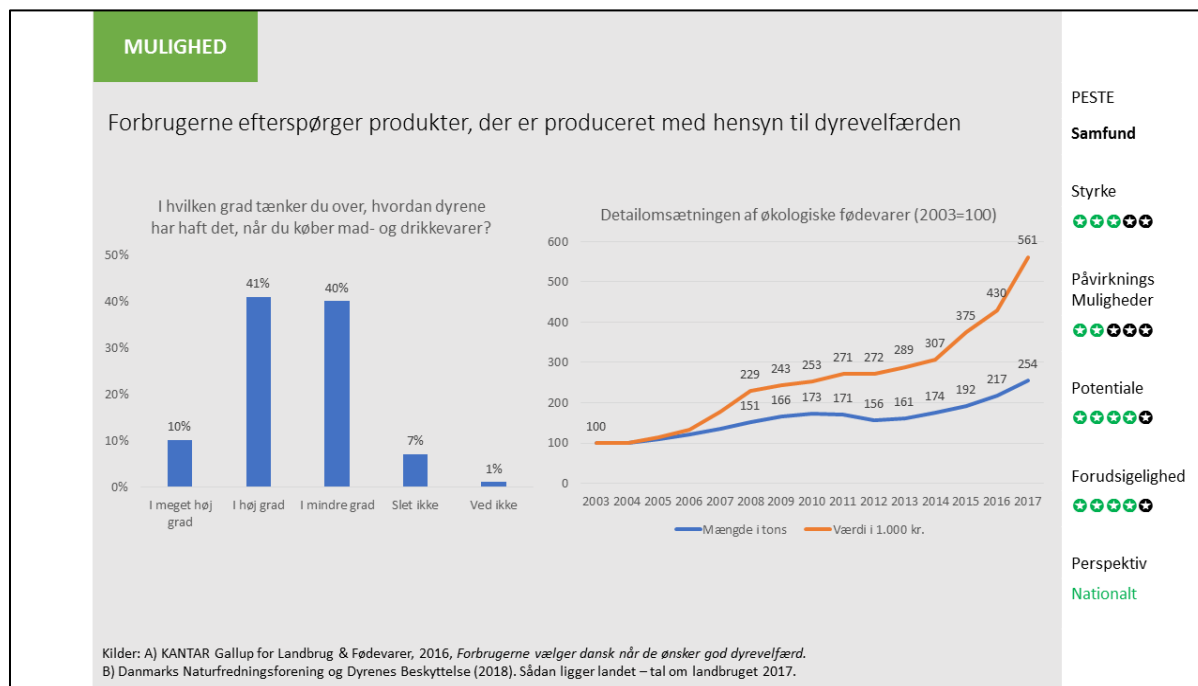
9.3. Forbrugerne går op i dyrevelfærd

En undersøgelse foretaget af Gallup for Landbrug og Fødevarer viser, at 51% i nogen eller høj grad tænker på, hvordan dyrene har det, når de køber mad- og drikkevarer (Landbrug og Fødevarer, 2016). Samme undersøgelse viser desuden, at der fra 2011 til 2015 er sket en klar udvikling i forbrugernes holdning til dyrevelfærd på tværs af animalske fødevarer-kategorier. I alt er andelen, der angiver "dyrevelfærd" som vigtigst ved valg af fødevarer steget med ca. 7 procentpoint fra 2011 til 2015. Pris er dog stadig en afgørende faktor og er ofte en barriere for, at forbrugernes valg af produkter produceres med fokus på bedre dyrevelfærd (Landbrug og Fødevarer, 2016)

Herudover viser en større europæisk undersøgelse, at Danmark har en af de største grupper af forbrugere, der er villige til at betale ekstra for dyrevelfærdsvenlige produkter. Således er 82% af danskerne (59% for alle europæer) villige til at betale ekstra for dyrevelfærdsvenlige produkter. Det er kun Sverige, Holland og Luxembourg, der har en større andel end Danmark (EU Kommissionen, 2015).

Til sidst er den stigende efterspørgsel efter økologiske varer, som udviklingen detailomsætningen af økologiske fødevarer vidner om, også en indikator på, at forbrugerne efterspørger produkter, der er produceret mht. dyrevelfærd. Dette uddybes ifm. afsnit 9.7.

Figur 85 Efterspørgsel efter produkter produceret mht. dyrevelfærd

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

9.4. Forbrugerne efterspørger sunde fødevarer

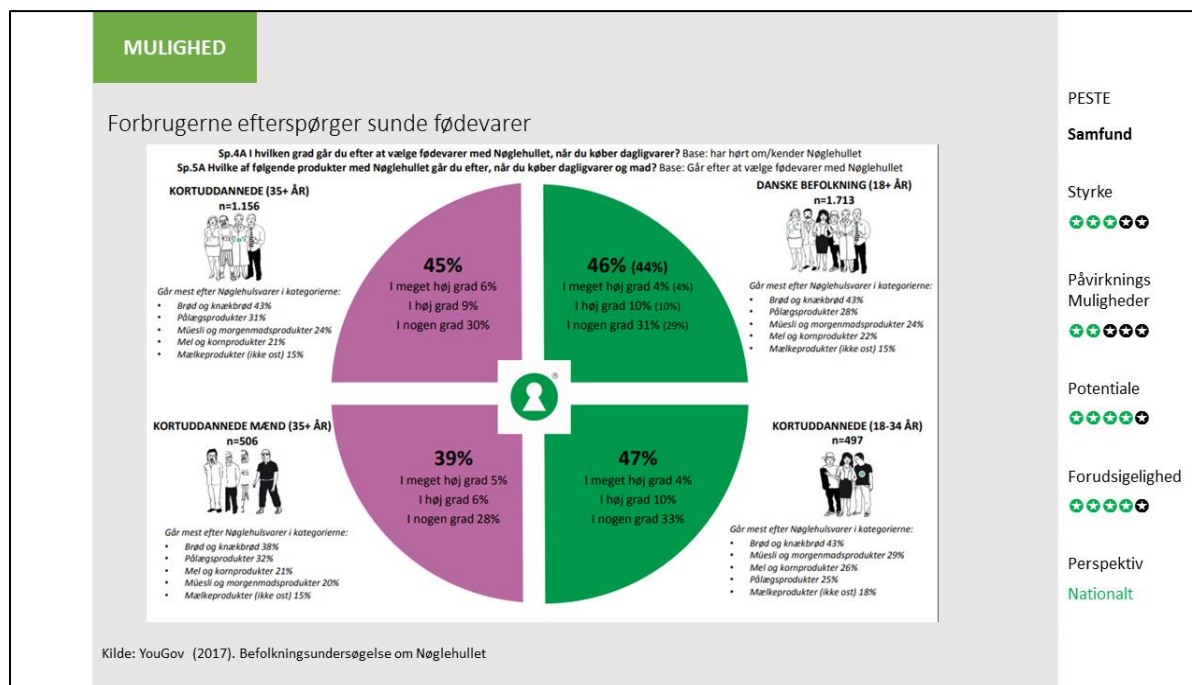
Sundhed kan betragtes som en megatrend med relativ stor betydning for dansk og internationalt landbrug. Denne megatrend indebærer, at forbrugerne i stigende grad er optaget af sundhed og forebyggelse af livstilssygdomme, hvilket også smitter af på deres efterspørgsel efter sunde og nærende fødevarer (SEGES, 2015).

En indikator på danske forbrugeres efterspørgsel efter sunde fødevarer er graden, hvormed de køber nøglehulsmærkede varer. Nøglehulsmærket er et officielt ernæringsmærke, og en markedsundersøgelse fra 2017 viser, at 46% af danskerne i nogen grad/høj grad/meget høj grad går efter at vælge produkter med Nøglehullet, når de køber fødevarer, hvilket er en svag stigning fra 44% i 2015. Samme undersøgelse viser, at 58% af danskerne vælger fødevarer med Nøglehullet, fordi det er et sundere valg (YouGov, 2017).

Andre indikatorer kan f.eks. være, at salget af vegetariske produkter som falafel og tofu i COOPs butikker er steget med 51% fra 2015 til 2016, og at det gennemsnitlige daglige fuldkornsindtag, ifølge tal fra DTU, er steget med 75% fra 2007 til 2014 (DI Business, 2017).

Der er en klar tendens til, at fødevarebranchen har fulgt med, så der er kommet flere produkter på hylderne, der følger trenden (DI Business, 2017), og den stigende globale efterspørgsel efter sunde fødevarer rummer et potentiale for dansk eksport af viden og knowhow inden for sundhed, kost og ernæring (SEGES, 2015).

Figur 86 Efterspørgsel efter nøglehulsmærket

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

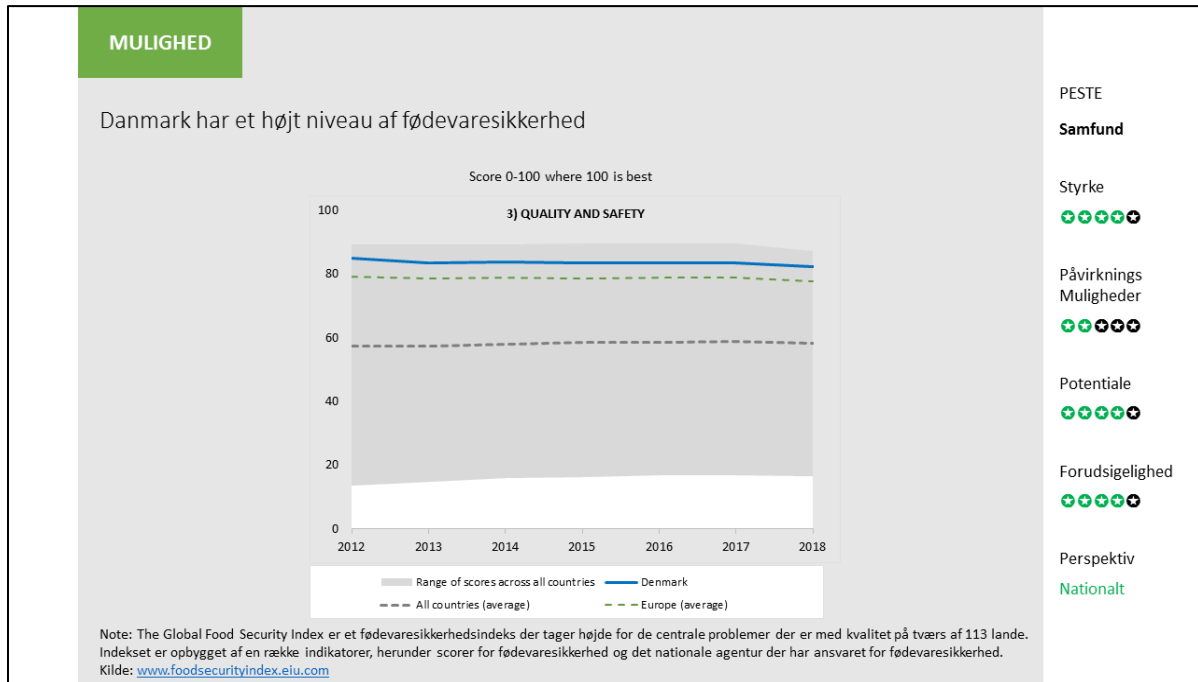
9.5. Danmark har et højt niveau af fødevarerikkerhed

Danmark har på The Global Food Security Index en score, som er helt i top på dimensionen "Quality and Safety", som omhandler fødevarerikkerhed. Således er Danmark bl.a. placeret højere end gennemsnittet for Europa (Economist Intelligence Unit, 2018).

Derudover findes der godt halvt så mange pesticidrester i danske frugter og grøntsager som i udenlandske produkter, at antibiotikaforbruget i dansk landbrug er blandt Europas laveste, og at danske slagtekyllinger opnåede særstatus i EU i 2017, da de i årevis har været salmonellafri (Landbrug og Fødevarer, 2018).

Selvom der fortsat findes eksempler på f.eks. listeriaudbrud i Danmark, vurderes Danmarks landbrug og fødevarerindustri at have en komparativ høj fødevarerikkerhed og en styrkeposition ift. at producere sikre fødevarer. Det høje niveau af fødevarerikkerhed i dansk fødevarerproduktion fremhæves også i Miljø- og Fødevarerministeriets eksportstrategi fra 2017 (Miljø- og fødevarerministeriet & Udenrigsministeriet, 2017).

Figur 87 Fødevaresikkerhed i Danmark

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

9.6. Der findes indikatorer på, at Danmark i visse henseender har en bæredygtig produktion af fødevarer

Jf. afsnit 9.1 og 9.2 efterspørger danske forbrugere til en vis grad bæredygtige fødevarer. Dansk landbrug og fødevarerindustri har da også fokus på bæredygtighed. Hvis man som en indikator på bæredygtighed tager klimaeffektivitet, så finder en undersøgelse, at Danmark ligger nummer 1, 2 og 7 i EU, når det drejer sig om klimaeffektiv produktion af henholdsvis mælk, oksekød og svinekød (Lesschen, Berg, & Westhoek, 2011). Det bør understreges, at dette studie ikke tager højde for import af foder, som kan problematisk i et bæredygtighedsperspektiv. At dansk landbrug har en relativ klimaeffektiv produktion af mælk er særligt positiv, da netop mælkeproduktionen, jf. figuren, udgør omkring 70% af den samlede animalske produktion i Danmark.

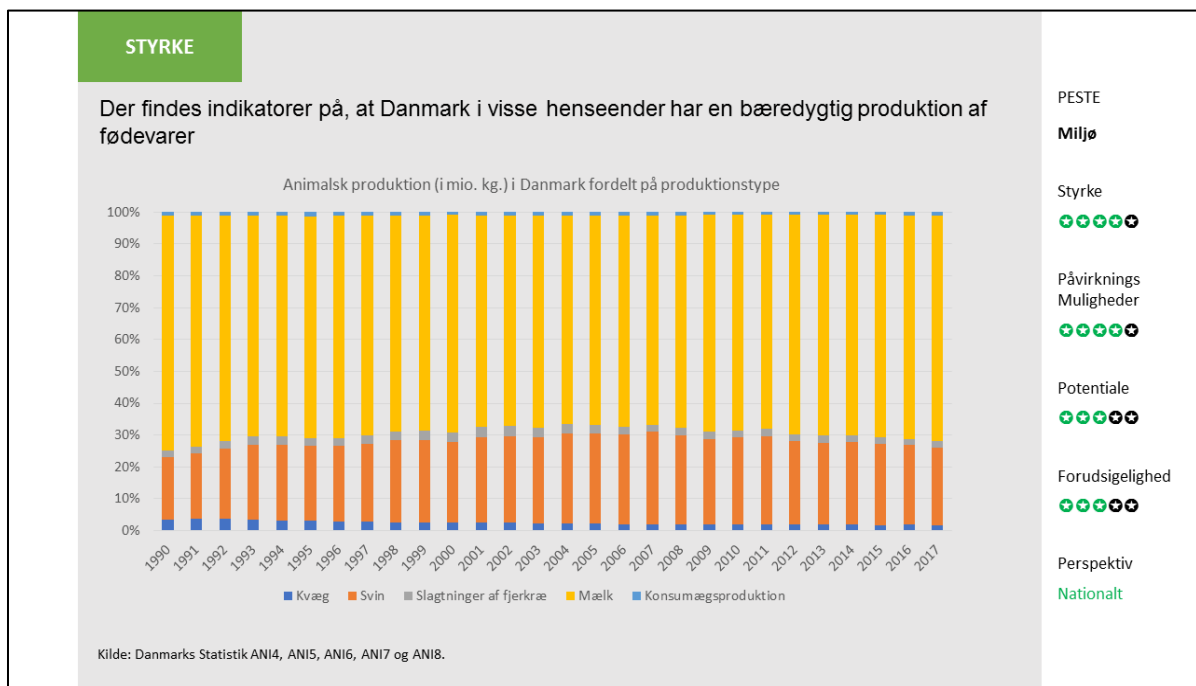
Et andet studie finder desuden, at danskproduceret oksekød har et klimaaft tryk på 13,9 kg CO₂/kg spiseligt oksekød (Mogensen, Hermansen, Nguyen, & Preda, 2015). Til sammenligning er klimaaft trykket for oksekød fra Sverige og Storbritannien hhv. 19,8 kg CO₂ per kg slagtekrop og 16 kg CO₂ per kg oksekød (Cederberg, Sonesson, Henriksson, Sund, & David, 2009) (Williams, Audsley, & Sandars, 2006)). Det underbygger således, at Danmark også har en relativ klimaeffektiv produktion af oksekød, som dog ikke fylder særligt meget i den samlede animalske produktion. Alligevel er det særdeles positivt, at Danmark har en klimaeffektiv produktion af mælk og oksekød, da disse til sammen udgør mere end 70% af den samlede drivhusgasudledning fra landbrugssektoren i Europa.

Svineproduktion udgør ca. 25% af den samlede animalske produktion i Danmark og her har Danmark en relativt mindre klimaeffektiv produktion end inden for både mælke- og oksekødsproduktion (Lesschen, Berg, & Westhoek, 2011).

Det kan desuden fremhæves, at en undersøgelse fra DCA fra 2018 viser, at mængden af danske fødevarer, der går til spildevand i primærproduktionen og fødevareindustrien er minimal, da mange af affaldsprodukterne bliver brugt til produktion af biogas, husdyrfoder, markgødning eller farmaceutisk produkter (DCA - Nationalt center for fødevarer og jordbrug, 2018).

Alt dette betyder ikke, at der ikke fortsat er et forbedringspotentiale ift. bæredygtigheden af dansk landbrug, men blot at der findes indikatorer på, at dansk landbrug er relativt langt fremme ift. visse typer af animalsk produktion. Årsagen til dette er svært at afdække. Det kan både skyldes, at landbruget tilpasser sig en stigende efterspørgsel efter bæredygtige fødevarer hos dele af den danske befolkning, jf. afsnit 9.1 og 9.2, men det kan også være et udtryk for, at økonomisk optimering i stigende grad sker gennem ressourceoptimering.

Figur 88 Animalsk produktion i Danmark fordelt på produktionstype

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

9.7. Danmark er inde i en positiv udvikling ift. dyrevelfærd

Jf. afsnit 9.1 og 9.3 efterspørger danske forbrugere i høj grad fødevarer, som er produceret under hensyntagen til dyrevelfærd. Der er da også en række indikatorer på, at Danmark sammenlignet med andre europæiske lande er inde i en positiv udvikling ift. dyrevelfærd.

Først og fremmest har Danmark meget mere national regulering om dyrevelfærd end mange andre lande, og det er Fødevarestyrelsens EU-strategi, at der skal indføres mere dyrevelfærdsregulering på tværs af EU for at skabe lige konkurrencevilkår.

Hertil kommer, at andelen af besætninger som ifm. fødevarestyrelsens årlige kontroller af dyrevelfærd har modtaget indskærpelser, påbud og/eller politianmeldelser generelt er faldet i perioden 2008-2016 (dog med udsving). Dette uanset om der er tale om besætninger med svin, slagtekyllinger, pelsdyr eller kvæg (Danmarks Naturfredningsforening & Dyrenes Beskyttelse, 2018). Dog er niveauet for særligt svinebesætninger fortsat højt. Samtidig er der fra 2016-2017 sket en stigning i sanktionerprocenten for svin og kvæg. I 2016 sanktionerede Fødevarestyrelsen således 31% af de kontrollerede svinebesætninger for ikke at have overholdt reglerne, mens sanktionsprocenten i 2017 nåede op på 43%. For kvægbesætningerne steg sanktionsprocenten fra 12% i 2016 til 18% i 2017. Dette peger således på, at der fortsat er et forbedringspotentiale. For alle dyr (fratrasket svin og kvæg) faldt sanktionsprocenten dog fra hhv. 7% til 5%.

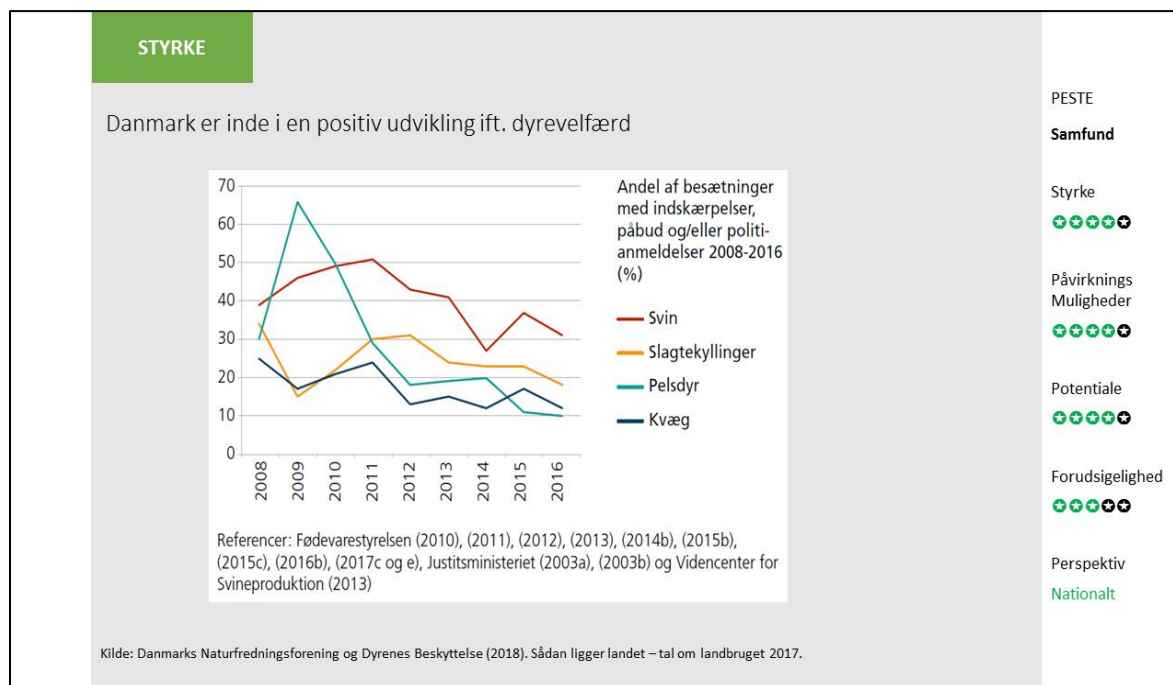
Udover ovenstående kan den tidligere omtalte vækst i økologi betragtes som en indikator på, at dyrevelfærden i Danmark er inde i en positiv udvikling. Dette skyldes, at det generelle mål med økologisk produktion, ifølge EU-kommissionen, bl.a. er at etablere en bæredygtig forvaltning af landbruget, der overholder høje dyrevelfærdsstandarder og navnlig opfylder dyrs artsspecifikke adfærdsbehov (EU Kommissionen, 2007).

Andre indikatorer er indførelsen af et statsligt dyrevelfærdsmærke, som stiller væsentligt strengere krav til dyrevelfærden end danske regler og EU-regler (Fødevarestyrelsen, 2016), et kraftigt fald i produktionen af buræg¹⁹, samt to staldordninger med fokus på dyrevelfærd (løsdrift i farestalde og modernisering af kvægstalde²⁰).

Opsummerende er dansk landbrug inde i en positiv udvikling, hvilket, jf. afsnit 9.3, stemmer godt overens med et stigende fokus på betalingsvillighed ift. dyrevelfærd blandt danske forbrugere. Dette betyder dog ikke, at der ikke fortsat er rum for forbedring ift. dyrevelfærden, jf. de relativt høje sanktionsprocenter for svine- og kvægbesætninger. Herudover peger bl.a. Danmarks Naturfredningsforening og Dyrenes Beskyttelse på en række forhold, hvor der er rum for forbedring (Danmarks Naturfredningsforening & Dyrenes Beskyttelse, 2018).

¹⁹ Danmarks Statistik ANI8.

²⁰ Se <https://lbst.dk/tilskudsguide/> for beskrivelse af staldordningerne.

Figur 89 Andel af besætninger med sanktioner 2008-2016

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

9.8. Landbrugs- og fødevareområdet har en høj andel højværdiproduktion

En virksomhed kan grundlæggende opnå konkurrencefordele ved enten at have lave omkostninger eller ved at differentiere og udvikle specialprodukter til en større eller mindre del af markedet (også kaldet nicheproduktion). Nicheproduktion handler om, at man er i stand til at imødekomme en efterspørgsel ved at differentiere produkterne på ønskede kvalitetsparametre (Schou, 2016).

Den bedste tilgængelige indikator på nicheproduktion er andelen af højværdiprodukter i eksport. Sammenlignet med EU28 er en relativt stor del af eksporten i den danske fødevareklynge højværdiprodukter²¹. Således var cirka 38% af fødevareklyngens eksport i 2017 ifølge Landbrug og Fødevarer karakteriseret ved at være højværdivarer, hvilket svarer til omkring 62,7 mia. kr. (Landbrug og Fødevarer, 2018). Et forbehold ved anvendelsen af denne indikator er, at prisforskelle ikke nødvendigvis er et udtryk for kvalitetsforskelle. Det vurderes dog, at en væsentlig årsag til, at man er villig til at betale en merpris for et produkt er, at det har en højere kvalitet.

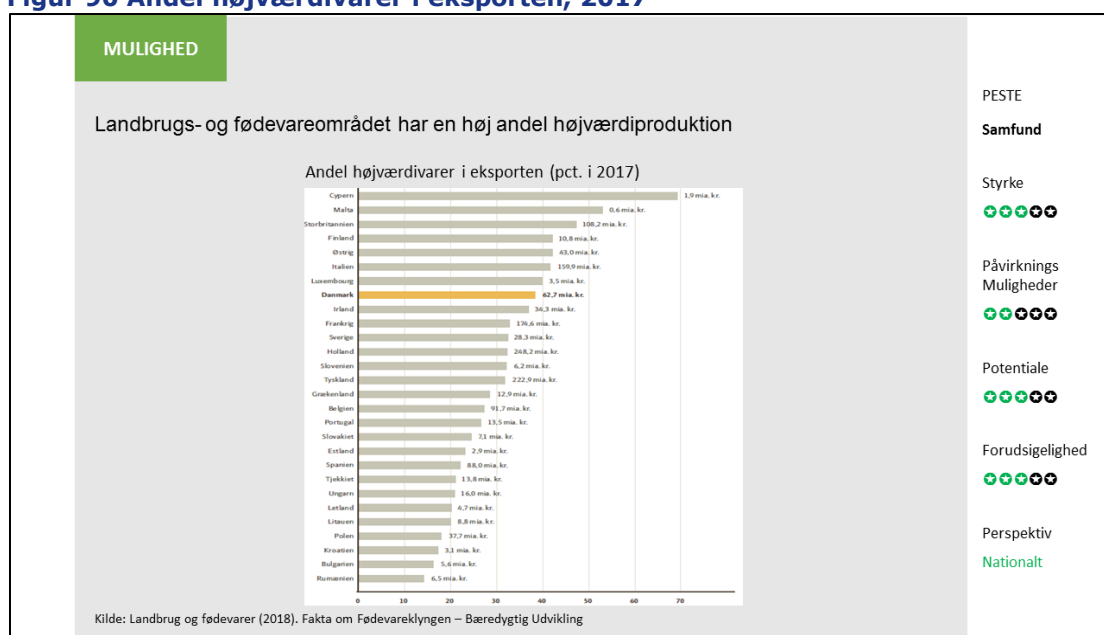
Den eksisterende nicheproduktion i Danmark er opstået i kraft af et begrænset udbud målrettet en bestemt efterspørgsel. Nicheproduktion kan således vanskeligt antages at være løsningen for en presset dansk landbrugssektor, hvis det samlede produktionsomfang skal fastholdes (Schou, 2016). Bulk-produktionen fylder da også fortsat mest og var i 2012

²¹ En højværdivar er defineret som en eksportvarer, hvor prisen er mindst 20 pct. højere end gennemsnitsprisen i EU for tilsvarende varer. Højværdivarer er altså en betegnelse for varer, som har en høj kvalitet, og som derfor er relativt dyre.

forbundet med en omsætning på 73 mia. kr., hvilket var væsentligt højere end omsætningen inden for andre produktionstyper (Landbrug og fødevarer, 2012). Dette indikerer, at landbruget fortsat er relativt specialiseret inden for bulk-produktion

Ift. landbrugets evne til at imødekomme efterspørgslen fra forskellige typer af forbrugere, vurderes det positivt, at der på den ene side eksisterer en stor bulk-produktion, som tilgodeser forbrugere, der fokuserer på lav pris, og på den anden side eksisterer en relativ stor produktion af højværdivarer, som tilgodeser forbrugere, som i hvert fald ikke udelukkende fokuserer på fødevarernes pris.

Figur 90 Andel højværdivarer i eksporten, 2017

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

10. Organiseringen af dansk landbrug

10.1. Rådgivningssystemet hjælper med produktionsomstilling

En undersøgelse af hvilke interesseorganisationer, der får adgang til medierne, forvaltningen og Folketinget viser, at ni ud af 1.700 danske interesseorganisationer står for ca. en tredjedel af den samlede adgang til medier, politikere og embedsmænd (Christiansen, Petersen, & Binderkrantz, 2015). Landbrug og Fødevarer er en af disse organisationer, hvilket indikerer at landbruget står stærkt ift. påvirkningen af national lovgivning og/eller regulering, som da også har stor betydning for branchen.

Hertil kommer, at landbruget generelt er meget professionelt organiseret med adgang til en lang række rådgivende organisationer, som både gennemfører analyser af tendenser og udviklinger inden for landbruget, men også tilbyder konkret hjælp og rådgivning til bedrifter ift. økonomi, omlægning af produktionen osv. F.eks. tilbyder en række forskellige organisationer gratis omlægningstjek, hvor enkelte landmænd kan høre om mulighederne for omlægning til økologisk produktion på netop hans/hendes bedrift.²² Et andet eksempel er, at man kan få foretaget en bæredygtighedsanalyse, hvor landmanden får et overblik over bedriftens bæredygtighedsstatus, og det bliver synliggjort, på hvilke områder bedriften er bæredygtig, og på hvilke områder der kan optimeres.²³

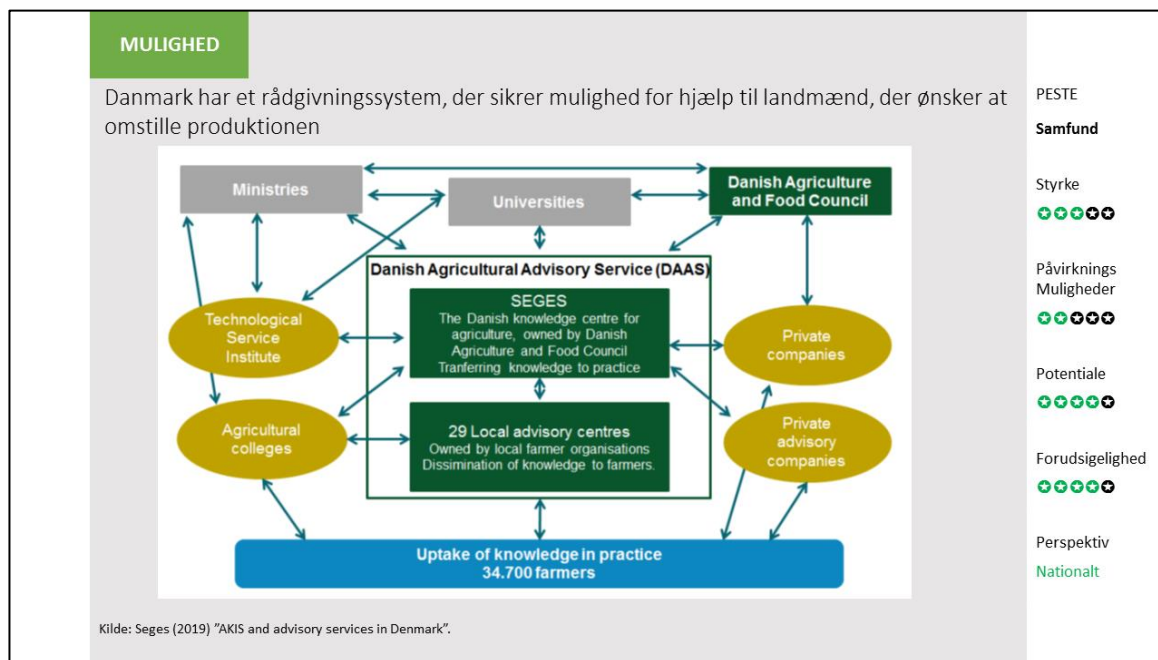
Størstedelen af rådgivningen sker via det landbrugsbaserede, -ejede og -styrede rådgivningssystem DLBR, som består af 29 uafhængige rådgivningscentre (ca. 2.500 medarbejdere), og det nationale landbrugsvidencentre SEGES (ca. 600 medarbejdere) (SEGES, 2019). Herudover findes der en række mindre private virksomheder uden for DLBR-samarbejdet (de største er Patriotisk selskab med ca. 70 medarbejdere, og Landbrugets Veterinære Konsulenttjeneste med ca. 40 medarbejdere), som også tilbyder forskellige former for landbrugsrådgivning (Seges, 2019). Det danske rådgivningssystem er desuden kendetegnet ved i høj grad at være selvfinansierende via brugerbetaling, dvs. at det ikke er afhængig af offentlig finansiering (Seges, 2019).

Konklusionen fra en nylig rapport om rådgivningssystemet inden for dansk landbrug er, at det danske rådgivningssystem er meget velfungerende, har stærke forbindelser til universiteter, offentlige ministerier og styrelser, videnscentre, landbrugsuddannelser osv. Herudover er rådgivningssystemet både responsivt over for landmændenes behov og efterspørgslen fra det politiske system og forbrugerne (SEGES, 2019).

Nedenstående figur giver et overblik over landbrugets adgang til rådgivende organisationer. DAAS er den engelske oversættelse af DLBR.

²² https://www.landbrugsinfo.dk/Afrapportering/innovation/2019/Sider/OE_19_3704_Faktaark_omlaegnings-tjek19.pdf

²³ https://www.landbrugsinfo.dk/oekologi/baeredygtighed/sider/Baeredygtighedstjek_beskrivelse.aspx

Figur 91 Eksempler på danske rådgivningsorganisationer

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

10.2. Danmark har et stærkt forsknings- og udviklingsmiljø inden for fødevarer

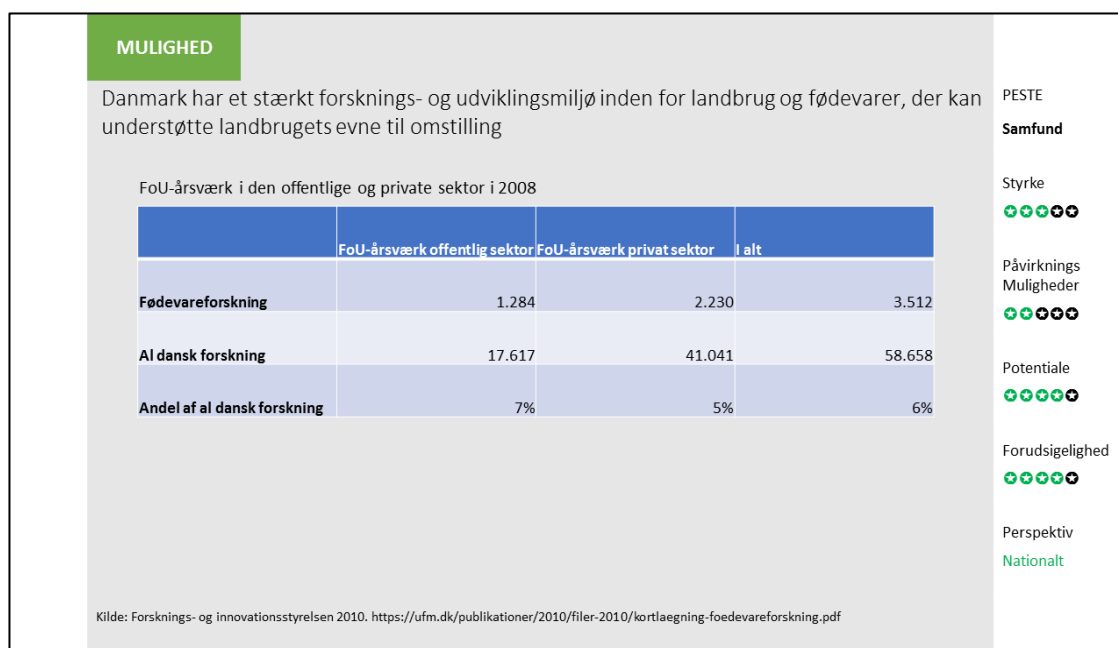
I 2010 gennemførte Forsknings- og innovationsstyrelsen en kortlægning af den danske fødevarerforskning i både den offentlige og private sektor for at tilvejebringe et samlet datagrundlag for forskningen og udviklingen på området (Forsknings- og innovationsstyrelsen, 2010).

Denne kortlægning viste, at dansk fødevarerforskning er et middelstort forskningsfelt i både den offentlige og den private sektor. I 2008 blev der samlet set udført 58.658 forsknings- og udviklingsårsværk (FoU) i den offentlige og den private sektor, og kortlægningen viste, at 6% af disse FoU-årsværk blev udført inden for fødevarerområdet. Desuden var Danmark det land i OECD med den største publikationsaktivitet ift. befolkningsstørrelse, og samtidig havde dansk fødevarerforskning en høj gennemslagskraft målt på antal modtagne citationer. Den danske patentaktivitet på fødevarerområdet var desuden høj sammenlignet med de øvrige OECD-lande (Forsknings- og innovationsstyrelsen, 2010).

Der er ikke sidenhen foretaget en samlet kortlægning af fødevarerforskningen, men i 2017 offentliggjorde Landbrug og Fødevarer og DI Fødevarer i samarbejde med 10 store danske virksomheder en fødevarerforskningsstrategi gældende frem mod 2030. Denne strategi skal bl.a. bidrage til, at forbrugernes skiftende krav og ønsker kan omsættes til konkrete og konkurrencedygtige produkter baseret på bæredygtige danske råvarer produceret af arbejdskraft i Danmark. I kølvandet på denne fødevarerforskningsstrategi offentliggjorde DTU og KU samt AU to pjecer med kortlægning af deres kompetencer inden for området. Af disse pjecer fremgår det bl.a., at der på DTU og KU samlet set er 523 forskere, som arbejder specifikt med fødevarerforskning (KU og DTU, 2018), mens AU fremhæver, at land-

brugs- og fødevarerforskning på Aarhus Universitet ifølge internationale ranglister er i verdenseliten (AU, 2018). F.eks. blev AU i 2017 rangeret som nr. 10 i *National Taiwan University Ranking* og nr. 12 i *U.S. News Best Universities ranking* (AU, 2018).

Figur 92 Forskning og udvikling i fødevarerbranchen

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

10.3. Organisationen af dansk landbrug udfordrer direkte forbrugerkontakt

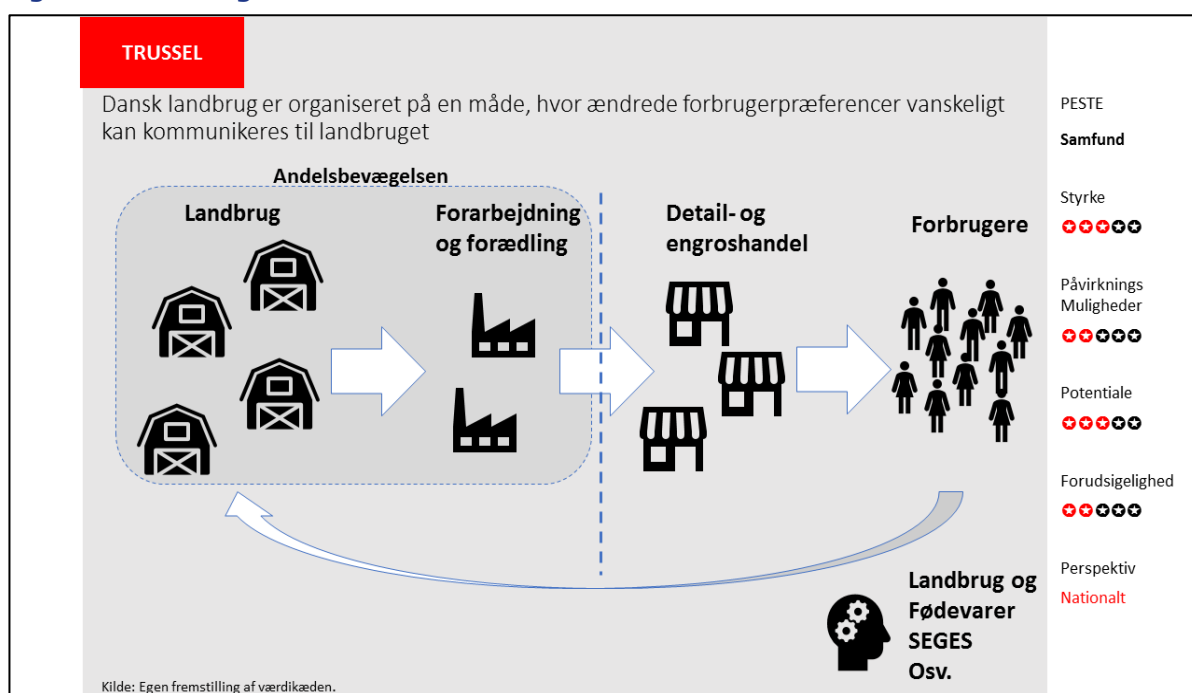
Vertikal integration betyder, at leddene fra forskning og udvikling, egentlig primærproduktion, til forarbejdning, forædling, distribution og afsætning koordineres. Med stigende grad af vertikal integration bliver landbruget mere og mere et led i den industrielle proces, som udspringer fra forbrugerbehov, og som føres tilbage gennem værdikæden til landmændene (Hansen, Henning Otte, 2016). Altså er vertikal integration afgørende for, at landbrugerne bliver gjort opmærksomme på forbrugernes præferencer, hvilket er en forudsætning for en reaktion herpå.

Dansk landbrug har traditionelt været organiseret i andelsforeninger, som har varetaget forarbejdning, forædling, distribution og afsætning for de enkelte bedrifter – f.eks. Danish Crown, Arla Foods, DLG og København Fur (Landbrug og Fødevarer, 2018). Dette har sikret en grad af fremadrettet vertikal integration, da det har givet producenterne en større magtposition ift. fødevarerindustrien og detailhandlen, men har også betydet, at landbrugerne ikke selv har været i direkte kontakt med detailhandlen og/eller forbrugerne. Detailhandlen stiller dog – på vegne af forbrugerne – i stigende grad krav til bæredygtighed, dyrevelfærd og sundhed, hvilket kan betyde, at de vil engagere sig mere i produktionen af fødevarer, for at sikre deres egen kontrol med værdikæden (Center for Landdistriktsforskning, 2018). Der eksperimenteres da også med nye forretningsmodeller med direkte afsætning til forbrugere og/eller supermarkeder. Dette uddybes nedenfor.

De nye tendenser til detailhandlens øgede engagement ned igennem værdikæden spiller sammen med en bekymring, som bl.a. Danish Crown har rejst for at det nuværende system, hvor landmændenes (og dermed andelshavernes) produktion bestemmer aktivitetsniveauet på slagterierne fremfor afsætningsmulighederne, vil føre til tab af konkurrenceevne <https://jyllands-posten.dk/premium/erhverv/ECE10903149/presset-vokser-konkurrenterne-overhaler-danish-crown/>.

Ud over diskussionen omkring vertikal integration er landbruget repræsenteret i forskellige interesseorganisationer, mens man også har adgang til en rådgivningskapacitet. Begge disse forhold er med til at sikre landbrugen adgang til forbrugerpræferencer.

Figur 93 Landbrugets værdikæde

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

10.4. Landbruget har begrænsede finansieringsmuligheder

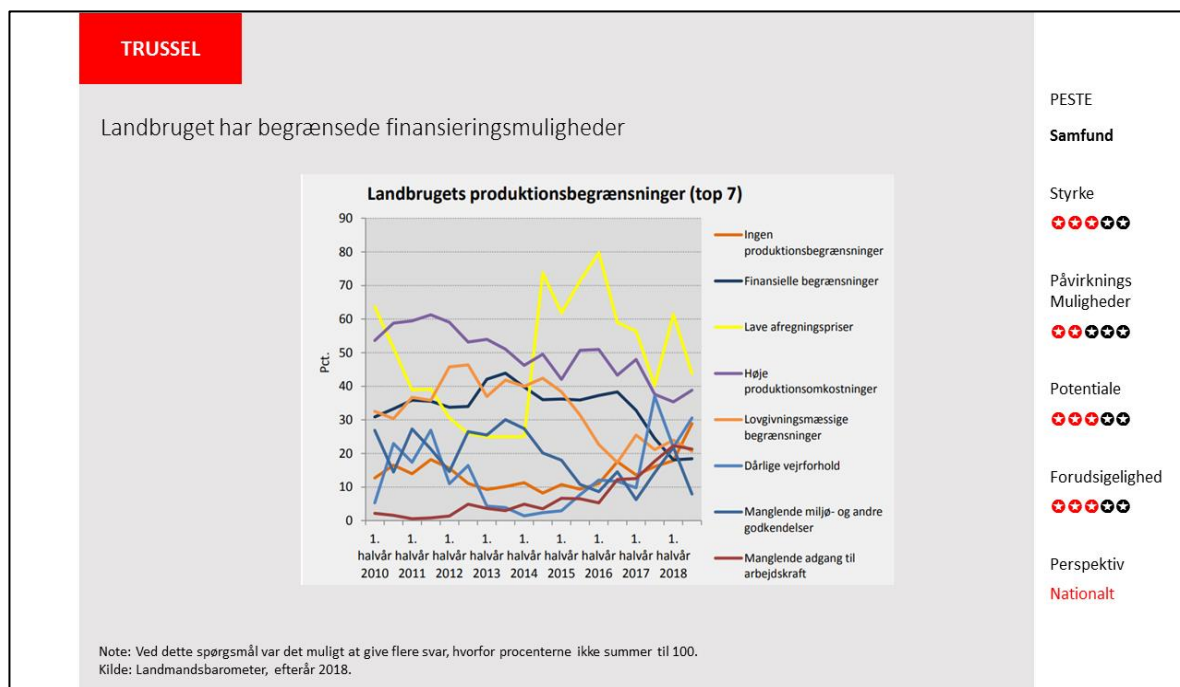
Efter finanskrisen har kreditinstitutterne stillet skærpede krav til egenkapitalfinansiering, hvilket har skabt et pres mod den traditionelle finansierings- og ejermodel, samtidig med at bedrifterne er blevet større og mere kapitalkrævende (SEGES, 2018). Eftersom adgang til kapital er en vigtig del af landbrugets økosystem, udgør denne udvikling altså en udfordring for landbrugets tilpasningsdygtighed, såfremt kapitalen var blevet anvendt til at omstille produktionen.

Selvom der er kommet statslige støtteordninger og opstået større fokus på anvendelse af forpagtning, leasing crowdfunding, sælgerpantebreve, earn out, eksterne investorer i ind- og udland, er adgangen til finansiering og kapital fortsat en udfordring. Dette skyldes, at en række disse ordninger/idéer endnu ikke er modnet, og at landbruget kan have svært ved at opfylde investorers krav til forholdet mellem afkast og risiko (SEGES, 2018). Således har mellem 35% og 40% af landmændene siden 2010 oplevet begrænset adgang til finansiering. Denne andel er dog faldet til lige under 20% i 1. halvår 2018, hvilket tyder på at

det går i den rigtige retning, og at der er andre forhold der opfattes som produktionsbegrænsninger af en større andel af landmændene – f.eks. lave afregningspriser og høje produktionsomkostninger.

Flere eksperter fremhæver da også, at der eksisterer store mængder kapital, som investorer gerne vil investere i danske landbrugsaktiviteter, men at der fortsat eksisterer barrierer for landbrugets anvendelse af disse. For det første findes der endnu ikke mange institutioner, der fungerer som bindeled mellem kapitalen og landmændene. For det andet er mange investorer primært interesserede i at investere i jord og i mindre grad bygninger, hvorfor det kan være særligt udfordrende at sikre driftskrediten (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Figur 94 Landbrugets selvopfattede produktionsbegrænsninger

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

10.5. Der er et relativt svagt iværksætttermiljø inden for fødevarer

Fremkomsten af nye firmaer kan være med til at skabe job, innovation og dynamik inden for fødevarerområdet, og kan bidrage til at skabe fornyelse og tilpasningsdygtighed. Ifølge en undersøgelse fra Danmarks Statistik fra 2017 står fødevarerområdet for mellem 0% og 15% af de nyetablerede firmaer i langt de fleste af landets kommuner i 2015. Der er dog ikke overraskende store kommunale forskelle, hvor fødevarerområdet fylder relativt mere i yder- og landkommuner end by- og mellemkommuner – både ift. andelen af nye firmaer i kommunen og andelen af samtlige firmaer i kommunen (DST Analyse, 2017).

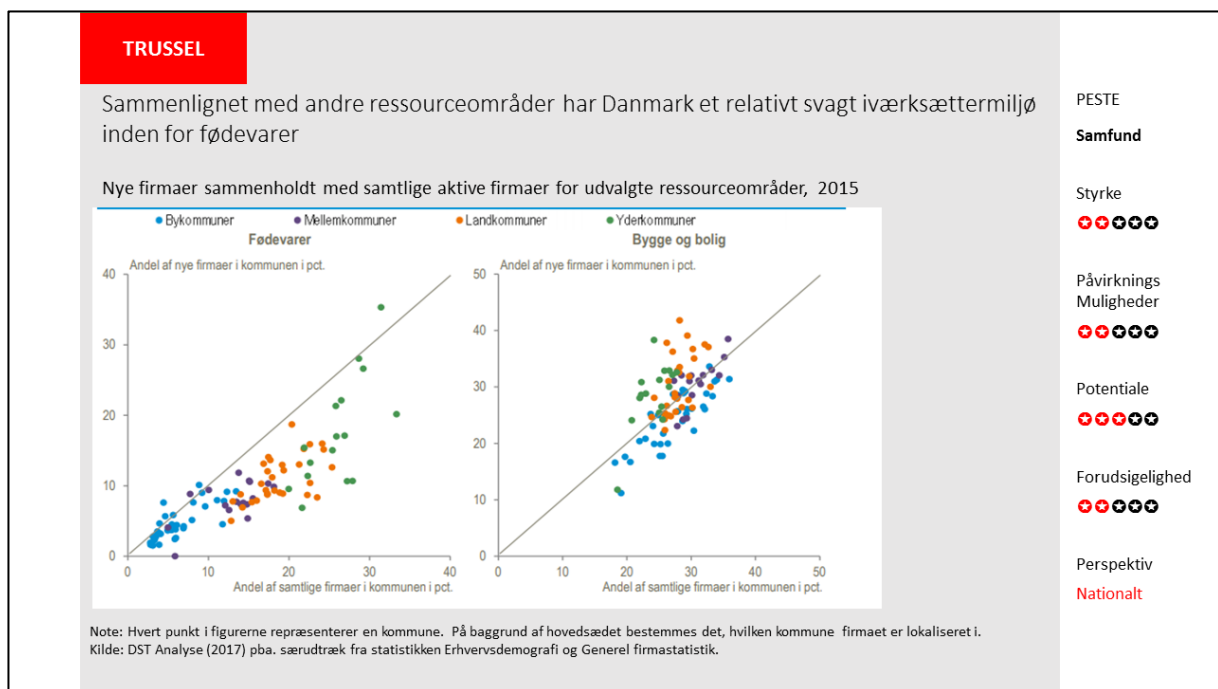
Hvis man betragter fødevarerområdets andel af nye firmaer relativt til den andel som fødevarerområdet udgør af det samlede antal firmaer i kommunerne, er mønstret, at fødevarerområdet står for en relativ lav andel af de nye firmaer i langt de fleste kommuner – også yder- og landkommuner (DST Analyse, 2017).

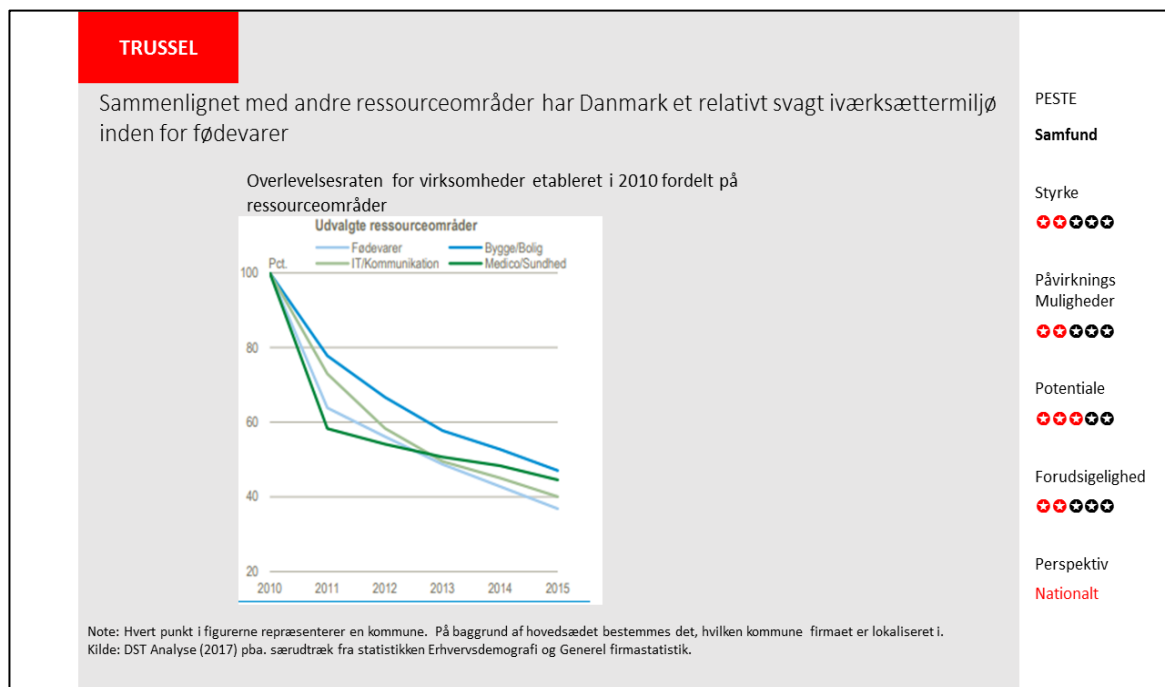
Sammenlignes fødevareområdet med andre ressourceområder er mønstret, at Bygge og bolig samt øvrige erhverv i langt de fleste kommuner står for en større andel af de nye firmaer end fødevareområdet. Inden for disse ressourceområder, er andelen af nye etablerede firmaer også i mange kommuner, relativt højt ift. ressourceområdernes andel af det samlede antal firmaer i kommunerne. Modsat står fødevareområdet i de fleste kommuner for en større andel af de nye firmaer end medico/sundhed, turisme samt møbler/beklædning (DST Analyse, 2017).

En anden indikator på iværksætteriet er overlevelseshraten. Det fremgår af undersøgelsen fra Danmarks Statistik, at omkring 37% af de nye firmaer inden for fødevareområdet, som startede op i 2010, fortsat eksisterer i 2015. Dette er sammenlignet med andre ressourceområder relativt lavt - f.eks. er overlevelseshraten inden for bygge/bolig 47% (DST Analyse, 2017).

Innovation kan dog også ske inden for rammerne af eksisterende virksomheder, hvor nogle (særligt større) danske fødevarerelaterede virksomheder, som f.eks. Arla Foods og Novozymes, jf. The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard, investerer relativt mange midler i forskning og udvikling. Dette perspektiv uddybes yderligere i afsnit 10.6 nedenfor.

Figur 95 Iværksætteri inden for fødevareområdet

Figur 96 Overlevelsesrate inden for fødevareområdet

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

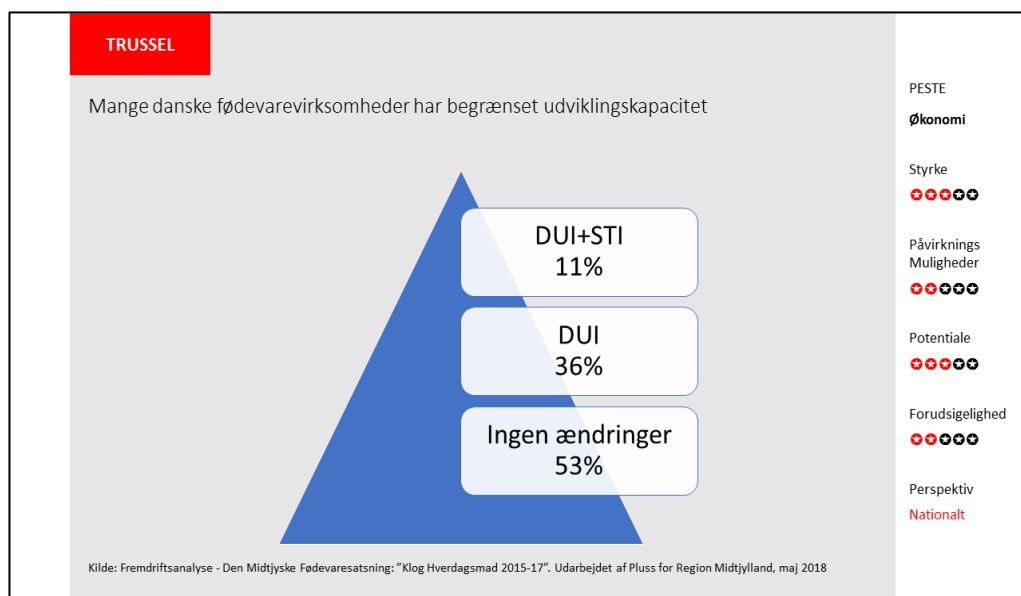
10.6. Mange danske fødevarevirksomheder har begrænset udviklingskapacitet

Udviklingskapacitet er ikke et entydigt begreb og er ligeledes vanskeligt at belyse. Danmarks Statistiks Innovationsstatistik muliggør ikke en isolation af fødevarevirksomheder. Derudover er denne statistik baseret på spørgeskemaer tilsendt virksomheder med flere end 10 ansatte, hvorved mange fødevarevirksomheder grundet deres begrænsede størrelse ikke indgår i statistikken. Region Sjælland og Region Midtjylland har dog fået gennemført analyser, hvor innovation og udvikling er kortlagt i et udsnit af fødevarevirksomhederne ((LB Analyse, 2014) (Pluss Leadership A/S, 2018)).

Disse rapporter undersøger bl.a. hvorfra fødevarevirksomhederne henter inspiration og input til udvikling. Her sondres mellem to forskellige tilgange til innovation: DUI (Doing, Using, Interacting) og STI (Science & Technologydriven Innovation) (Jensen, Johnson, Lorenz, & Lundvall, 2007). DUI-virksomheder har ikke tradition for at hente viden hos videnaktører (f.eks. eksterne rådgivere/konsulenter, GTS-institutter og universiteter), idet de typisk ikke har erkendt et behov for at få tilført ny viden og/eller inspiration til udvikling. Derimod er STI-virksomheder kendetegnet ved at hente inspiration i samspil med videnaktører. Forskningen viser, at de virksomheder, der formår at kombinere de to tilgange i udviklingsarbejdet, også er de mest innovative virksomheder. Forskning viser endvidere, at åbenhed i relation til innovation fører til mere innovative virksomheder (f.eks. (Laursen & Ammon, 2006)). Begge innovationstilgange findes i højere grad hos større fødevarevirksomheder end mindre virksomheder, hvilket indikerer at de mest innovative virksomheder også står for en stor del af produktionen. Herunder vises resultaterne baseret på svar fra 624 fødevarevirksomheder i hele landet fra Region Midtjyllands undersøgelse.

Dette betyder dog ikke, at der ikke eksisterer danske fødevarevirksomheder med høj udviklingskapacitet. F.eks. er Arla Foods og Novozymes, jf. The 2017 EU Industrial R&D Investment Scoreboard, 2 af de 10 danske virksomheder, som investerer flest midler i forskning og udvikling, hvilket indikerer en høj udviklingskapacitet.

Figur 97 Udviklingskapacitet i danske fødevarevirksomheder

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

10.7. Nye organiseringer styrker markedets signaler

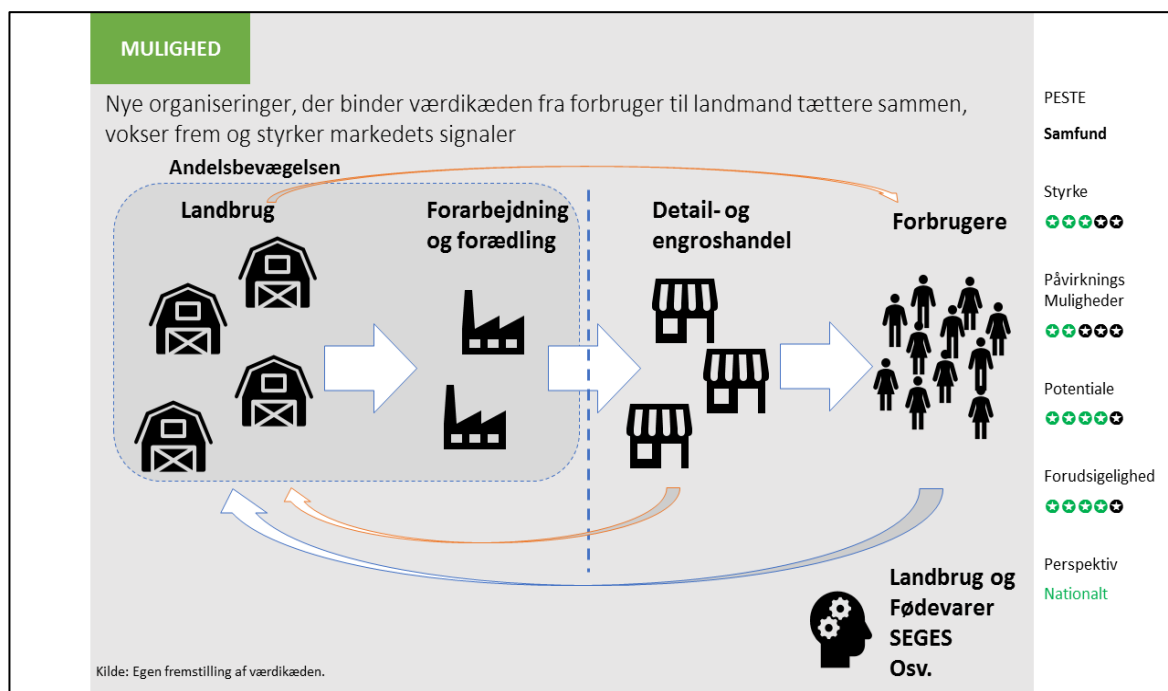
Dansk landbrug har traditionelt været organiseret i andelsforeninger, som har stået for en stor del af forædlingen samt afsætningen af produkterne til engros- og detailhandlen. Dette betyder, at den enkelte landmand kun i begrænset omfang har været direkte i kontakt med detailhandlen og/eller forbrugeren, hvorfor landmændene har været afhængige af, at interesseorganisationer og rådgivningsvirksomheder (f.eks. Landbrug og Fødevarer, SEGES osv.) har lavet undersøgelser, som har bragt informationer om forbrugernes præferencer og adfærd tilbage til landmændene.

Fremadrettet er det dog en udfordring for det danske fødevareerhverv at imødekomme forbrugernes og de store detailkæders stadigt stigende forventninger til sunde, bæredygtige og lokale fødevarer. På den baggrund eksperimenteres der med nye forretningsmodeller, hvor landmændene kommer direkte i kontakt med forbrugerne og/eller detailhandlen (SEGES, 2015). F.eks. etableres der gårdbutikker, mens der også i stigende grad etableres partnerskaber mellem de enkelte landmænd og detailkæder som Rema1000 og COOP. Dette er et udtryk for en højere grad af vertikal integration i værdikæden, hvor de store detailkæder får mere direkte indflydelse på tilrettelæggelsen og dokumentationen af fødevareproduktionen, mens landmændene får vigtig viden omkring, hvad kunderne ønsker til deres produkter, og måske også adgang til investeringskapital (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Begge ovenstående forhold kan være med til at øge landbrugets tilpasningsdygtighed ift. eksterne inputs. Dog er disse organiseringsformer fortsat ikke særligt udbredte, bl.a. fordi

mange af de store forarbejdningsvirksomheder er andelsejede, og derfor ikke vil stille deres andelshavere forskelligt (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Figur 98 Landbrugets værdikæde

Teknologisk Institut / Pluss Leadership / Epinion / Efiko

10.8. Nye ejerformer kan være en vej til kapitaladgang

Traditionelt har landbrugsbedrifterne været organiseret med fuldt selveje, hvilket fortsat er den dominerende ejerform. Strukturudviklingen i retning af færre og større landbrugsvirksomheder og krav om en større andel af ansvarlig kapital udgør dog et pres på denne ejerform (SEGES, 2018). F.eks. kræver de større finansieringsbehov ved investeringer og ejerskifte adgang til mere ansvarlig lånekapital end tidligere, og det kan være vanskeligt at finde finansieringskilder.

Der eksperimenteres da også med andre ejer- og finansieringsformer, der giver muligheder for en anden bedriftsorganisering end selvejet, og det forventes, at der i fremtiden vil ske en differentiering af finansieringsløsninger for danske landmænd, hvilket i mange tilfælde fordrer nye måder at organisere bedrifterne på (Center for Landdistriktsforskning, 2018). I perioden 2006-2017 er andelen af samtlige bedrifter som er organiseret som enkeltmandsvirksomheder faldet med ca. 10 procentpoint, mens både andelen af bedrifterne som er organiseret som interessentskab og selskab begge er steget med ca. 4 procentpoint. Enkeltmandsvirksomheder er dog stadig den dominerende ejerform.

En mulighed er, at leverandører eller aftagere af landbrugenes produkter kommer til at tage et større ansvar for medfinansieringen af primærproduktionen – dette ser man bl.a. i udlandet. En sådan stigende grad af vertikal integration udfordres dog af den institutionelle organisering i Danmark, hvor andelsforeningerne ikke må stille andelshaverne – landmændene – forskelligt. Der er således mange af de institutioner, der er centrale for danske

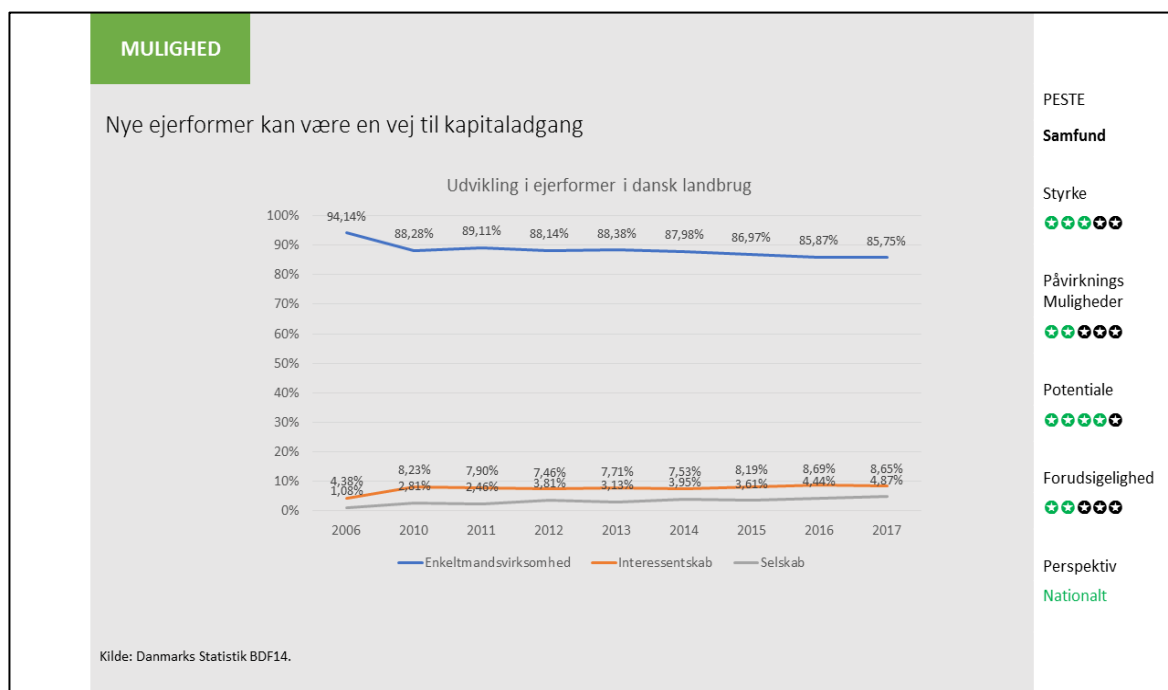
landbrug, som endnu ikke har tilpasset sig de nye finansieringsvilkår, og der er flere funktioner, der endnu mangler at blive udfyldt af nye aktører (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Derudover kan eksterne investorer – som kapital- og pensionsfonde – i fremtiden komme til at spille en større rolle som finansielle samarbejdspartnere, eller som ejere af bedrifterne, som så til gengæld bortforpagter driften til en kvalificeret landmand. Dette vil ofte indebære, at landbrugene omdannes til selskaber, og at der stilles nye og store krav til landmanden, som skal kunne levere et fornuftigt afkast af den investerede kapital. Dette kræver både undervisning af landmændene, mens det også kræver et kulturskifte blandt landmænd, hvor idealet i dag er selveje (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Fordelene ved selskabsformen er bl.a., at der er mulighed for en mere glidende overgang mellem forskellige ejere og produktioner og bedre tilgang til finansiering til investeringer i bedrifterne. Fremhævede ulemper er dog, at landmanden i de fleste modeller, hvor ekstern kapital anvendes til finansiering af landbrugsaktiviteter, vil kunne afskediges, hvorfor landmanden ikke vil have den samme følelse af kontrol over sin egen situation. Samtidig vil denne ændring også medføre en gentænkning af den nuværende struktur, hvor ejerbolig og produktionssted er samme lokalitet (Center for Landdistriktsforskning, 2018).

Altså er der enighed om, at der i fremtiden vil ske en differentiering af finansieringsløsninger for danske landmænd, hvilket i mange tilfælde fordrer nye måder at organisere bedrifterne på. Dette vil dog både have fordele og ulemper for de danske landmænd, men hvis adgangen til finansiering bliver lettere, vil det alt andet lige også gøre det nemmere for landmændene at tilpasse produktionen til samfundets krav.

Figur 99 Udvikling i ejerformer i dansk landbrug

BILAG A – KOMMUNEOVERSIGT

Landdistriktkommuner	Bykommuner og bynære kommuner	Storkøbenhavn
Aabenraa	Allerød	Albertslund
Assens	Egedal	Ballerup
Billund	Favrskov	Brøndby
Bornholm	Faxe	Dragør
Brønderslev	Fredericia	Frederiksberg
Esbjerg	Fredensborg	Furesø
Faaborg-Midtfyn	Frederikssund	Gentofte
Fanø	Gribskov	Gladsaxe
Frederikshavn	Halsnæs	Glostrup
Guldborgssund	Helsingør	Greve
Haderslev	Hillerød	Herlev
Hedensted	Holbæk	Hvidovre
Herning	Horsens	Høje-Taastrup
Hjørring	Hørsholm	Ishøj
Holstebro	Kolding	Københavns
Ikast-Brande	Køge	Lyngby-Taarbæk
Jammerbugt	Lejre	Rudersdal
Kalundborg	Middelfart	Rødovre
Kerteminde	Næstved	Tårnby
Langeland	Odder	Vallensbæk
Lemvig	Odense	
Lolland	Ringsted	
Læsø	Roskilde	
Mariagerfjord	Skanderborg	
Morsø	Silkeborg	
Norddjurs	Slagelse	
Nordfyns	Solrød	
Nyborg	Sorø	
Odsherred	Stevns	
Randers	Vejle	
Rebild	Aalborg	
Ringkøbing-Skjern	Aarhus	
Samsø		
Skive		
Struer		
Svendborg		
Syddjurs		
Sønderborg		
Thisted		
Tønder		
Varde		
Vejen		
Vesthimmerland		
Viborg		
Vordingborg		
Ærø		

Note: Den anvendte kategorisering er en videreføring af Danmarks Jordbrugsforsknings klassifikation af landets kommuner i kategorierne: yderkommuner, landkommuner, mellemkommuner og bykommuner (<https://www.livogland.dk/files/dokumenter/publikationer/rapport-kommunetyper.pdf>). Landdistriktkommuner er således en kombination af yder- og landkommuner, mens bykommuner og bynære kommuner er en kombination af mellem- og bykommuner, hvor kommuner i Storkøbenhavn er trukket fra og udgør sin egen kategori. Storkøbenhavn opgøres selvstændigt, da den ellers forventes at være meget drivende for udviklingen i bykommuner og bynære kommuner.

BILAG B – OM DE FIRE SKALAER FOR SKØN

Hvert element i SWOT'en vurderes på fire skalaer med vurderinger fra 0 til 5 stjerner. Skalaerne er:

- **Styrke** – STATUS for påvirkning af målsætning *i dag*.
- **Påvirkningsmulighed** – CAP'ens mulighed for påvirkning over 5-7 år
- **Potentiale PERSPEKTIVET** – påvirkning af målsætning over længere tid 15-20 år
- **Forudsigelighed SANDSYNLIGHEDEN af PERSPEKTIVET**

Placeringen på skalaerne er et skøn på basis af den litteratur, vi har gennemgået. Nedenfor følger en kvalitativ beskrivelse af, hvilke overvejelser vi har gjort os i karaktergivningen. Skønnet er foretaget i samspil med eksperter, men er konsulenternes eget skøn.

Skalaer

Styrkeskala

Styrken betegner, hvor kraftigt elementet påvirker den målsætning, som vi arbejder med i dag. Hvor stor er **effekten**. Når målsætningen fx er at styrke biodiversiteten – hvor kraftigt medvirkende til tab af biodiversitet (SVAGHED) – eller til at øge biodiversitet (STYRKE) er styrken af elementet i dag. Elementer, som ingen effekt har på målsætningen – positiv eller negativ – er slet ikke med. Styrke betegner status.

Der er sat ord på 1,3,5 – mens 2 og 4 er modererende karakterer.

Eksempel "Andel af landbrugsarealet, der anvendes økologisk" – hvilken betydning har økologisk landbrug for biodiversiteten? Økologisk landbrug har en tydelig effekt for biodiversiteten, så styrken sættes til 3.

0	Ingen effekt (medtages ikke)
1	Meget begrænset effekt, men dog synlig
2	
3	Tydelig effekt på målsætning
4	
5	Meget stor måske afgørende effekt

Påvirkningsskala

CAP'ens mulighed for at påvirke elementet i den kommende CAP-periode. Hvis CAP'en kan få betydning (score 3-5), så er elementet enten en styrke eller svaghed – ellers (1-2) en mulighed eller trussel. Tidshorisonten er 5-7 år.

Eksempel "Andel af landbrugsarealet der anvendes økologisk" – CAP-midlerne kan støtte økologisk landbrug og dermed ligger styrken – eller svagheden – på mindst 3.

Mulighe- der eller trusler	0	Hverken CAP'en eller andre politiske aktører kan påvirke effekten inden for 5-7 år.
	1	Hverken CAP'en eller internationale politiske aktører kan påvirke effekten inden for 5-7 år.
	2	CAP'en kan ikke påvirke en styrke eller svaghed – men andre nationale politiske aktører kan inden for 5-7 år
Styrker eller svaghe- der	3	CAP'en kan påvirke en styrke eller en svaghed
	4	CAP'en kan gøre betydelig forskel for en styrke eller en svaghed
	5	CAP'en kan afgørende forstærke en styrke eller mindske en svaghed

Potentialeskala

Potentialet vurderer effekten på målsætningen over tid – gerne på 15-20 års sigt. Altså det samme som styrken – nu blot med det lange lys på perspektivet. Hvad er mulighederne, når vi indregner mulige CAP-initiativer.

Eksempel "Andel af landbrugsarealet, der anvendes økologisk" – hvilken betydning har økologisk landbrug for biodiversiteten på længere sigt.

Her bliver det spekulativt. På 15-20 års sigt kan vi, hvis stigningstakten følges, nå måske det dobbelte (11-12%) areal og med støtte fra CAP'en måske endnu mere. Dette resultat kan sættes i forhold til, hvad en 100% omlægning ville betyde. En 100% omlægning ville være en stor fordel for biodiversiteten. Potentialet sættes til 3.

At kaste blikket ud kræver, at vi fortæller, hvilket scenarie vi holder det op imod. Her at vi har trukket linjen ud og lagt CAP'en (for styrker og svagheder) til.

0	Ingen effekt
1	Meget begrænset effekt, men dog synlig
2	
3	Tydelig effekt på målsætning

4	
5	Meget stor måske afgørende effekt

Forudsigelighedsskala

Forudsigelighed vurderer, hvor stabil og sandsynlig effekten er. Vi kan ikke spå om fremtiden og ikke fremskrive linjerne uendeligt. Udviklingen afhænger af tilfældigheder, politik, klima, økonomi, kærlighed – alt efter karakteren af effekten. Forudsigelighed læner sig op ad potentialet – hvor sandsynlig er udviklingen. Det er ok at regne effekter fra CAP med i forudsigeligheden.

Eksempel "Andel af landbrugsarealet, der anvendes økologisk" – hvilken betydning har økologisk landbrug for biodiversiteten?

Det økologisk dyrkede areal har vist en pæn stigning hidtil, men økologi er lokalt, og afsætningen lokal, så vi kan ikke være sikre på, at forbrugerpræferencen stadig kan udvides. Hvis vi forestiller os en fordobling over de næsten 15-20 år, er forudsigeligheden 3

0	Fuldstændig tilfældigt resultat – helt uforudsigeligt
1	Vi aner en tendens, men stor usikkerhed om udfaldet
2	
3	Plausibelt udfald – men der er andre mulige udfald
4	
5	Uundgåeligt resultat – næsten som en naturlov – matematikken afgør det

Referencer – kontekstbeskrivelse i indledningen

Danmarks Nationale Skovprogram, Miljø- og Fødevareministeriet, 2018

Danmarks Statistik

Dansk Skovforening, 2015: 15-8132-000040 - Dansk Skovforenings høringssvar vedrørende ændringer til Landdistriktsprogrammet for 2014-2020)

Det Danske Landdistriktsprogram 2014-2020, Landbrugsstyrelsen

Eurostat statistikbank

Ex post evaluering af det danske landdistriktsprogram 2007 – 2013, Landbrugsstyrelsen

Fremtidens skov - anbefalinger fra Skovpolitisk Udvalg 2011, Miljø- og Fødevareudvalget 2015-16, Alm. del Bilag 23

Nord-Larsen, T., Johannsen, V. K., Riis-Nielsen, T., Thomsen, I. M., Bentsen, N. S., Gundersen, P., & Jørgensen, B. B. (2018). Skove og plantager 2017: Forest statistics 2017. Institut for Geovidenskab og Naturforvaltning, Københavns Universitet.

Skove og plantager 2017

SEGES, Strukturudvikling i dansk landbrug 2016-2025

Økonomisk Redegørelse, Økonomi- og Indenrigsministeriet, 2018

Referencer – G-I

Advisory Board for Cirkulær Økonomi. (2018). *Anbefalinger til regeringen*.

AGRI, D. (2018). *EIP-AGRI Brochure Agricultural Knowledge and Innovation Systems*.
<https://ec.europa.eu/eip/agriculture/en/publications/eip-agri-brochure-agricultural-knowledge-and> : DG AGRI.

Altinget. (2017). I tal: Socialøkonomiske virksomheder i Danmark. Hentet fra
<https://www.altinget.dk/civilsamfundetsvidenscenter/artikel/i-tal-socialoekonomiske-virksomheder-i-danmark>

AU. (2018). *Enabling world-class food innovation and sustainable food production*. Hentet fra
http://dca.au.dk/fileadmin/user_upload/83367_AU_Food_Mapping_ver5__web.pdf

Cederberg, C., Sonesson, U., Henriksson, M., Sund, V., & David, J. (2009). *Greenhouse gas emissions from Swedish production of meat, milk and eggs 1990 and 2005*. Gothenburg: The Swedish Institute for Food and Biotechnology.

Center for Landdistriktsforskning. (2018). *Finansiering af fremtidens danske landbrug*. Center for Landdistriktsforskning.

Christiansen, P. M., Petersen, H. H., & Binderkrantz, A. S. (2015). Skæv organisationsdeltagelse i dansk politik. Hentet fra
<https://videnskab.dk/politologisk-arbog-2015/skaev-organisationsdeltagelse-i-dansk-politik>

Copenhagen Economics. (2015). *Geografiske beskæftigelsespotentialer i bioøkonomi*.

Danish Centre for Food And Agriculture (AU). (2018). *Consumer Food Waste in Denmark*.

Danmarks Naturfredningsforening & Dyrenes Beskyttelse. (2018). *Sådan ligger landet - tal om landbruget 2017*.

Danske Regioner. (2018). *Fremtidens ungdomsuddannelser - færre unge og øget konkurrence*.

DCA - Nationalt center for fødevarer og jordbrug. (2018). *Food Waste in the danish primary production and food industries*.

DCA - Nationalt Center for Fødevarer og Jordbrug. (2018). *Kan reduktionsmålsætninger for nitratudvaskning til Limfjorden opfyldes ved øget dyrkning af biomasse?* Aarhus: Aarhus Universitet.

De samvirkende købmænd. (2018). Hentet fra <https://dsk.dk/udviklingen-i-antallet-af-butikker-i-perioden-fra-2000-til-2013-og-en-fremskrivning-til-2025/>

Den Europæiske Ungdomsportal. (2013). *What is social inclusion?* Hentet fra
https://europa.eu/youth/sk/article/39/6145_da

Det Miljøøkonomiske Råd. (2017). *Økonomi og miljø 2017*.

- Det Nationale Bioøkonomipanel. (2018). *Anbefalinger fra Bioøkonomipanelet: Proteiner for fremtiden.*
- Det Nationale Turismeforum. (2018). Statusanalyse af turismens udvikling og konkurrenceevne.
- DI Analyse. (2018). *Fødevareindustrien gik lidt frem i starten af 2018* . Hentet fra https://www.danskindustri.dk/siteassets/di-handel/pdf/foedevare_2018_q2.pdf
- DI Business. (2017). *Sundhedsbølge er sund fornuft for fødevarebranchen.* Hentet fra <https://di.dk/dibusiness/nyheder/pages/sundhedsboelge-er-sund-fornuft-for-foedevarebranchen.aspx>
- DR. (2019). Regeringen har udflyttet arbejdspladser: Men mange andre job er forsvundet. Hentet fra <https://www.dr.dk/nyheder/indland/regeringen-har-udflyttet-arbejdspladser-men-mange-andre-job-er-forsvundet>
- DST Analyse. (2017). *Store kommunale forskelle i iværksætteri.* Hentet fra <https://www.dst.dk/da/Statistik/Analyser/visanalyse?cid=29377>
- DST Analyse. (2018). *Er store arbejdsmarkeder mere produktive end små?*
- Economist Intelligence Unit. (2018). The Global Food Security Index. Hentet fra <https://foodsecurityindex.eiu.com/>
- Erhvervsministeriet. (2018). *Redegørelse om vækst og konkurrenceevne.*
- Erhvervsministeriet. (2019). *Landplanredegørelse 2019 - Vækst og udvikling gennem fysisk planlægning.*
- EU Kommissionen. (2007). *RÅDETS FORORDNING (EF) Nr. 834/2007 af 28. juni 2007 om økologisk produktion og mærkning af økologiske produkter og om ophævelse af forordning (EØF) nr. 2092/91.* Hentet fra <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/DA/TXT/HTML/?uri=CELEX:02007R0834-20130701&qid=1406102783416&from=DA>
- EU Kommissionen. (2015). *Attitudes of Europeans towards Animal Welfare.* Hentet fra <http://ec.europa.eu/COMMFrontOffice/publicopinion/index.cfm/Survey/getSurveyDetail/search/animal%20pct.20welfare/surveyKy/2096>
- EU Kommissionen. (2018). *Animal Welfare.* Hentet fra https://ec.europa.eu/agriculture/organic/consumer-trust/animal-welfare_da
- FiBL & IFOAM. (2019). *The World of organic agriculture - statistics and emerging trends 2019.* Hentet fra <https://shop.fibl.org/CHen/mwdownloads/download/link/id/1202/?ref=1>
- Forsknings- og innovationsstyrelsen. (2010). *Kortlægning af dansk fødevareforskning.* Hentet fra <https://ufm.dk/publikationer/2010/filer-2010/kortlaegning-foedevareforskning.pdf>

- Fødevarestyrelsen. (2016). *Dyrevelfærd i Danmark - med resultater fra velfærdskontrollen i 2015*.
- Fødevareøkonomisk Institut. (2004). *Fødevareefterspørgsel i Danmark - perspektiver for produktdifferentiering*.
- Hansen, H. O., Elleby, C., & Gylling, M. (2017). Højpris- og højkvalitetsprodukter og den danske eksport af landbrugs- og fødevarer. *IFRO Udredning*.
- Hansen, Henning Otte. (2016). *Dansk landbrugs strukturudvikling siden 1950 - i et internationalt perspektiv*.
- IDEA Voter Turnout Database. (u.d.). Hentet fra <https://www.mm.dk/videnbank/artikel/politiskinteresse>
- Institut for fødevare- og ressourceøkonomi. (2018). *Øget efterspørgsel efter danske økologiske fødevarer - Tre studier af motiver og ønsker hos forbrugerne med fokus på sundhed, lokale fødevarer og øget eksport*.
- Jensen, M., Johnson, B., Lorenz, E., & Lundvall, B. (2007). Forms of knowledge and modes of innovation. *Research Policy*, 36(5), s. 680-693.
- Jørgensen, H. (2016). *Indkomst- og beskæftigelsesmæssige effekter af udbygning af biogasproduktion i et landdistriktsperspektiv*. Center for Landdistriktsforskning.
- KL Momentum. (2018). De unge bysbørn kan lokkes hjem igen.
- KU og DTU. (2018). *Academic excellence and impact within food research*. Hentet fra [file:///pl-dc01/RedirectedFolders\\$/FMP/Downloads/Pjece-Academic-Exellence-and-Impact-within-Food-Research.pdf](file:///pl-dc01/RedirectedFolders$/FMP/Downloads/Pjece-Academic-Exellence-and-Impact-within-Food-Research.pdf)
- Landbrug & Fødevarer. (2016). *Forbrugerne vælger dansk når de ønsker god dyrevelfærd*.
- Landbrug & Fødevarer. (2017a). *Forbrugerne går op i bæredygtighed*.
- Landbrug & Fødevarer. (2017b). *Millennials – Fremtidens forbrugere*.
- Landbrug og fødevarer. (2012). *Værditilvækst - Projektets resultater*. Hentet fra [file:///pl-dc01/RedirectedFolders\\$/FMP/Downloads/Forretningsmodeller%20\(1\).pdf](file:///pl-dc01/RedirectedFolders$/FMP/Downloads/Forretningsmodeller%20(1).pdf)
- Landbrug og Fødevarer. (2016). 8 forbruger- og fødevaretrends for 2017. Hentet fra [file:///pl-dc01/RedirectedFolders\\$/FMP/Downloads/Markedsanalyse_Forbruger--og-f%C3%B8devaretrends-2017.pdf](file:///pl-dc01/RedirectedFolders$/FMP/Downloads/Markedsanalyse_Forbruger--og-f%C3%B8devaretrends-2017.pdf)
- Landbrug og Fødevarer. (2016). *Forbrugerne vælger dansk når de ønsker god dyrevelfærd*. Hentet fra [file:///pl-dc01/RedirectedFolders\\$/FMP/Downloads/markedsanalyse-om-dyrevelfaerd-24-juni-2016-marianne-gregersen.pdf](file:///pl-dc01/RedirectedFolders$/FMP/Downloads/markedsanalyse-om-dyrevelfaerd-24-juni-2016-marianne-gregersen.pdf)
- Landbrug og Fødevarer. (2018). *Fakta om Fødevareklyngen - Bæredygtig udvikling*. Landbrug og Fødevarer.
- Landdistrikternes fællesråd. (2018). *Damsgaard: Telemedicin er et skridt på vejen mod et sundhedsvæsen i balance*. Hentet fra <https://www.landdistrikterne.dk/ikke->

kategoriseret/damsgaard-telemedicin-er-et-skridt-paa-vejen-mod-et-sundhedsvaesen-i-balance/

Laursen, K., & Ammon, S. (2006). Open for Innovation: the role of openness in explaining innovation performance among U.K. manufacturing firms.

LB Analyse. (2014). *Fremtidsperspektiv for fødevareerhvervet i Region Sjælland*. Hentet fra [https://www.regionsjaelland.dk/ajour/analyser-noegletal/analyser/Documents/Region%20Sj%C3%A6lland%20f%C3%B8devareanalyse%20\(1\).pdf](https://www.regionsjaelland.dk/ajour/analyser-noegletal/analyser/Documents/Region%20Sj%C3%A6lland%20f%C3%B8devareanalyse%20(1).pdf)

Lehtonen, O., & Okkonen, L. (2016). Socio-economic impacts of a local bioenergy-based development strategy. The case of Pielinen Karelia, Finland. *Renewable Energy*(85), s. 610-619.

Lesschen, J. P., Berg, M. v., & Westhoek, H. (2011). Greenhouse gas emission profiles of European livestock sectors. *Animal Feed Science and Technology*, s. 16-28.

Miljø- og fødevareministeriet & Udenrigsministeriet. (2017). *Eksportstrategi for miljø- og fødevareområdet*.

Miljøstyrelsen. (2017). *Kortlægning af sammensætningen af dagrenovation og kildesorteret organisk affald fra husholdninger*.

Mogensen, L., Hermansen, J. E., Nguyen, L., & Preda, T. (2015). *Environmental impact of beef by life cycle assessment (LCA) - 13 Danish beef production systems*. . DCA - National Center for Fødevarer og Jordbrug, Aarhus Universitet.

Pluss Leadership A/S. (2018). *Fremdriftsanalyse – Den midtjyske fødevareresatsning: "Klog Hverdagsmad" 2015-2017*. Hentet fra https://www.rm.dk/siteassets/regional-udvikling/ru/publikationer/fodevarer/fremdriftsanalyse_final-010618.pdf

Regeringen. (2017). *Strategi for vækst gennem deleøkonomi*.

Regeringen. (2018). *Bedre Balance II - Statslige arbejdspladser tættere på borgere og virksomheder*.

Regeringen. (2018). *Regional- og landdistriktpolitisk redegørelse*.

Region Midtjylland. (2018). *Hvad er telemedicin?* Hentet fra <https://www.rm.dk/sundhed/faginfo/center-for-telemedicin/hvad-er-telemedicin/>

Schou, J. S. (2016). *Nicheproduktion kræver tilstrækkelig efterspørgsel*. Hentet fra Institut for fødevare- og ressourceøkonomi: <https://ifro.ku.dk/debatindlaeg/debatindlaeg2016/nicheproduktion-kraever-tilstraekkeligt-eftersporgsel/>

SEGES. (2015). *Fremtidens forretningsmodel i landbruget*.

SEGES. (2015). *Megatrends med størst betydning for landbruget*.

SEGES. (2018). *Hver anden landmand er presset på økonomien efter knastør sommer*.

SEGES. (2018). *Strukturudvikling i dansk landbrug 2016-2025*.

SEGES. (2019). *AKIS and Advisory Services in Denmark*.

Søgaard, V., & Thuesen, A. A. (2017). *LAG'ernes erhvervsudviklingstilgang og LAG-midlernes stimulering af innovation og iværksætteri i landdistrikterne*. Center for Landdistriktsforskning.

Sørensen, J. F. (2016). *Bioøkonomiens betydning for landdistrikterne - en litteraturgennemgang og sektorbeskrivelse*. Center for Landdistriktsforskning.

TV2. (2018). Se kortet: Så store forskelle er der på vores kødforbrug. Hentet fra <http://nyheder.tv2.dk/samfund/2018-09-24-se-kortet-saa-store-forskelle-er-der-paa-vores-koedforbrug>

Udvalg om finansiering af boliger og erhvervsejendomme i landdistrikter. (2015). *Rapport fra udvalget*.

Udvalget for levedygtige landsbyer. (2018). *Udvalget for levedygtige landsbyer - Afrapportering til regeringen*.

Visionsgruppen for Landdistrikter. (2012). *Visionsgruppen for Landdistrikters vision for 2030*.

Wilke. (2015). *Deleøkonomiens udbredelse blandt danskerne*.

Williams, A., Audsley, E., & Sandars, D. (2006). *Determining the environmental burdens and resource use in the production of agricultural and horticultural commodity*. Cranfield University and Defra.

YouGov. (2017). *Befolkningsundersøgelse om Nøglehullet*.